

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΣΧΟΛΗ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός
Πλουραλισμός

Διπλωματική Εργασία

Η έννοια της συνείδησης στην ορθόδοξη ανθρωπολογία

π. Κωνσταντίνος Νεκτάριος Βλάρας

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ Α΄: Γιαγκάζογλου Σταύρος

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ Β΄: π. Αλέξανδρος Χουλιάρης

Πάτρα, Μάϊος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Η έννοια της συνείδησης στην ορθόδοξη ανθρωπολογία

π. Κωνσταντίνος Νεκτάριος Βλάρας

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής
Γιαγκάζογλου Σταύρος

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής
π. Αλέξανδρος Χουλιάρας

Πάτρα, Μάϊος 2026

«Ευχαριστίες ή Αφιέρωση»

«Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τους επιβλέποντες καθηγητές μου για την πολύτιμη καθοδήγηση και την αμέριστη στήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Με ιδιαίτερη εκτίμηση, τους ευχαριστώ για το επιστημονικό τους ήθος και την εμπιστοσύνη που έδειξαν στο πρόσωπο μου»

Περίληψη

Στην παρούσα διπλωματική εξετάζουμε την έννοια της συνείδησης από την οπτική γωνία της ορθόδοξης θεολογίας και ανθρωπολογίας με έμφαση στις πνευματικές και ηθικές της διαστάσεις. Σύμφωνα με την ορθόδοξη παράδοση η συνείδηση δεν είναι απλώς μια ψυχολογική ή ηθική λειτουργία, αλλά ένα θεμελιώδες στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης που συνδέεται με τη σχέση της ανθρωπότητας με τον Θεό.

Η μελέτη αρχικά παρουσιάζει επιλεγμένες φιλοσοφικές προσεγγίσεις της συνείδησης στην αρχαία ελληνική σκέψη και εστιάζει στην αυτογνωσία και στις διδασκαλίες του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη σχετικά με την ψυχή και την ηθική κρίση. Στη συνέχεια αναλύει τα βιβλικά και πατερικά θεμέλια της συνείδησης εντός της ορθόδοξης παράδοσης, με ιδιαίτερη έμφαση στην Αγία Γραφή, στις διδασκαλίες των Πατέρων της Εκκλησίας και στη βιβλική σημασία του ανθρώπου που δημιουργήθηκε «κατ' εικόνα και ομοίωση Θεού».

Η παρούσα εργασία εξετάζει ακόμα τη συνείδηση ως θεόδοτο δώρο και ως «εσωτερικό νόμο» μέσα στο ανθρώπινο πρόσωπο, αλλά δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην παραμόρφωση της συνείδησης που προκαλείται από την αμαρτία και την πτώση της ανθρωπότητας, ενώ η μελέτη υπογραμμίζει ότι η συνείδηση μπορεί να θεραπευτεί και να αποκατασταθεί μέσω της μετάνοιας, της ασκητικής ζωής, της συμμετοχής στα μυστήρια και της κοινωνίας με την Εκκλησία, η οποία παρουσιάζεται πρωτίστως ως θεραπευτική και ευχαριστιακή κοινότητα που καθοδηγεί το ανθρώπινο πρόσωπο προς την πνευματική ανανέωση.

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά επίσης τη σχέση μεταξύ συνείδησης, ελευθερίας και ηθικής ευθύνης και τη διάκριση μεταξύ ατομικής και εκκλησιαστικής συνείδησης, προσεγγίζει τη χριστολογική διάσταση της συνείδησης μέσα από τη θεολογία της Γ' και της Δ' Οικουμενικής Συνόδου και την διδασκαλία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, τονίζοντας τη σημασία της ενσάρκωσης του Θεού για την αποκατάσταση της ανθρώπινης φύσης. Έτσι η μελέτη επιχειρεί να αντιμετωπίζει σύγχρονες προκλήσεις, όπως ο ηθικός σχετικισμός, ο ατομικισμός και η κρίση αξιών, ενώ παρουσιάζει και την ορθόδοξη απάντηση μέσα από μια χριστοκεντρική κατανόηση του ανθρώπινου προσώπου και της πνευματικής ζωής.

Λέξεις – Κλειδιά

Ορθόδοξη Ανθρωπολογία, Συνείδηση, Ορθόδοξη Θεολογία, Ανθρώπινη Ελευθερία,
Πατέρες της Εκκλησίας, Πνευματική Ζωή

The Concept of Conscience in Orthodox Anthropology

p. Konstantinos Nektarios Vlaras

Abstract

This thesis examines the concept of conscience through the perspective of Orthodox theology and anthropology, emphasizing its spiritual and moral dimensions. According to the Orthodox tradition, conscience is not merely a psychological or ethical function, but a fundamental element of human existence connected with humanity's relationship with God. The study initially presents selected philosophical approaches to conscience in ancient Greek thought, focusing on self-knowledge and on the teachings of Plato and Aristotle concerning the soul and moral judgment, then analyzes the biblical and patristic foundations of conscience within the Orthodox tradition, with particular emphasis on Holy Scripture, the teachings of the Church Fathers, and the concept of the human being created "in the image and likeness of God."

Furthermore, the thesis examines conscience as a God-given gift and as an "inner law" within the human person, but special attention is given to the distortion of conscience caused by sin and the Fall of humanity. The study highlights that conscience can be healed and restored through repentance, ascetic life, participation in the sacraments, and communion with the Church. In this context, the Church is presented primarily as a therapeutic community guiding the human person toward spiritual renewal.

The thesis also explores the relationship between conscience, freedom, and moral responsibility, as well as the distinction between individual and ecclesial conscience. In addition, it approaches the Christological dimension of conscience through the theology of the Third and Fourth Ecumenical Councils and the teachings of Cyril of Alexandria, emphasizing the importance of the Incarnation for the restoration of human nature, so the study addresses contemporary challenges, such as moral relativism, individualism, and the

crisis of values, while presenting the Orthodox response through a Christ-centered understanding of the human person and spiritual life.

Keywords

Orthodox Anthropology, Conscience, Orthodox Theology, Human Freedom, Church Fathers, Spiritual Life

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract	vii
Περιεχόμενα	ix
Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο 1ο - Η έννοια της συνείδησης στη φιλοσοφική σκέψη	4
1.1 Η έννοια της αυτογνωσίας στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία	5
1.2 Η έννοια της ψυχής και της συνείδησης στον Πλάτωνα.....	8
1.3 Η έννοια της ψυχής και της ηθικής κρίσης στον Αριστοτέλη	10
Κεφάλαιο 2ο:Ορισμός και θεμελίωση της συνείδησης στην Ορθόδοξη Παράδοση.....	13
2.1 Ετυμολογία και ιστορική εξέλιξη της έννοιας	13
2.2 Η συνείδηση στην Αγία Γραφή.....	15
2.2.1 Η συνείδηση στην Παλαιά Διαθήκη	16
2.2.2 Η συνείδηση στην Καινή Διαθήκη	17
2.2.3 Θεολογική αποτίμηση της βιβλικής διδασκαλίας.....	18
2.3 Η συνείδηση στους Πατέρες της Εκκλησίας	19
2.3.1 Η συνείδηση στους Αποστολικούς Πατέρες.....	19
2.3.2 Η διδασκαλία των Καππαδοκών Πατέρων	20
2.3.3 Η συνείδηση στον Μάξιμο τον Ομολογητή.....	21
2.3.4 Η ασκητική διάσταση της συνείδησης.....	22
2.4 Η σχέση συνείδησης και εικόνας Θεού στον άνθρωπο	23
Κεφάλαιο 3ο:Η θεόδοτη προέλευση της συνείδησης.....	26
3.1 Η θεόδοτη προέλευση της συνείδησης	26
3.2 Η συνείδηση ως εσωτερικός νόμος.....	29
3.2.1 Η βιβλική θεμελίωση του «εσωτερικού νόμου»	29
3.2.2 Η πατερική ερμηνεία της συνείδησης ως νόμου.....	30
3.2.3 Η σχέση εσωτερικού και εξωτερικού νόμου.....	31
3.2.4 Η δυναμική λειτουργία της συνείδησης.....	31
3.2.5 Η ευθύνη του ανθρώπου απέναντι στη συνείδησή του.....	32
3.3 Η αλλοίωση της συνείδησης λόγω της αμαρτίας.....	33
3.3.1 Η πτώση ως ρήξη σχέσης και αλλοίωση της γνώσης	33
3.3.2 Ο σκοταδισμός και η αποδυνάμωση της συνείδησης	34
3.3.3 Η επίδραση των παθών στη συνείδηση.....	34
3.4 Η καλλιέργεια και θεραπεία της συνείδησης.....	35
3.4.1 Η μετάνοια ως απαρχή της θεραπείας.....	35
3.4.2 Η ασκητική ζωή και η κάθαρση των παθών	36
3.4.3 Τα μυστήρια της Εκκλησίας και η θεία χάρη	36
3.4.4 Η πνευματική καθοδήγηση και η διάκριση.....	37
3.4.5 Η αποκατάσταση της ενότητας της ανθρώπινης ύπαρξης	37
3.5 Η συνείδηση στην προοπτική της θέωσης	38
3.5.1 Από την κάθαρση στον φωτισμό της συνείδησης.....	38
3.5.2 Η συνείδηση ως τόπος εμπειρίας του Θεού	38
3.5.3 Η ολοκλήρωση της συνείδησης στη θέωση	39

3.5.4 Η συνείδηση και το πρόσωπο	39
3.5.5 Η διαρκής εγρήγορση της συνείδησης.....	40
Κεφάλαιο 4 ^ο : Η συνείδηση και η πτώση του ανθρώπου.....	40
4.1 Η συνείδηση και το κατ' εικόνα μετά την πτώση του ανθρώπου.....	41
4.1.1 Το «κατ' εικόνα» ως θεμελιώδης προϋπόθεση της συνείδησης.....	41
4.1.2 Η αλλοίωση του «κατ' εικόνα» και η διαταραχή της συνείδησης.....	42
4.1.3 Η συνείδηση ως διαρκής μαρτυρία της θείας παρουσίας	42
4.1.4 Η εσωτερική σύγκρουση και οι παθολογίες της συνείδησης.....	43
4.2 Η ανάγκη θεραπείας και καθάρσεως της συνείδησης.....	44
4.2.1 Η συνείδηση ως τραυματισμένη πνευματική λειτουργία.....	44
4.2.2 Η κάθαρση ως προϋπόθεση πνευματικού φωτισμού	44
4.2.3 Ο καθοριστικός ρόλος της θείας χάριτος	44
4.2.4 Η δυναμική πορεία προς την αποκατάσταση.....	45
4.2.5 Η συνείδηση ως χώρος ελευθερίας και ευθύνης.....	45
4.2.6 Η συνείδηση και η σχέση με τον άλλον.....	46
4.2.7 Η εκκλησιαστική διάσταση της θεραπείας της συνείδησης	46
4.2.8 Η ολοκλήρωση της συνείδησης στην πορεία προς τη θέωση.....	47
Κεφάλαιο 5 ^ο : Η αποκατάσταση της συνείδησης μέσω της Εκκλησίας	49
5.1 Τα μυστήρια ως μέσα καθάρσεως και φωτισμού.....	49
5.1.1 Η Εκκλησία ως χώρος θεραπείας του ανθρώπου.....	49
5.1.2 Τα μυστήρια ως φορείς της θείας χάριτος	49
5.1.3 Το βάπτισμα και η αναγέννηση της συνείδησης.....	50
5.1.4 Η Θεία Ευχαριστία και ο φωτισμός της συνείδησης	50
5.1.5 Το μυστήριο της εξομολόγησης και η κάθαρση της συνείδησης	51
5.1.6 Η μυστηριακή ζωή ως συνεχής πορεία θεραπείας.....	51
5.2 Ο ρόλος της μετάνοιας και της άσκησης των εντολών.....	51
5.2.1 Η μετάνοια ως θεμελιώδης προϋπόθεση αποκατάστασης της συνείδησης	51
5.2.2 Η θεραπευτική διάσταση της μετάνοιας	52
5.2.3 Η ασκητική ζωή και η καλλιέργεια της συνείδησης.....	53
5.2.4 Η συνεργία θείας χάριτος και ανθρώπινης ελευθερίας.....	54
5.2.5 Η πορεία προς την εσωτερική ελευθερία.....	54
5.3 Συνείδηση και αγιότητα	55
5.3.1 Η αγιότητα ως ολοκλήρωση της ανθρώπινης ύπαρξης.....	55
5.3.2 Η καθαρότητα της συνείδησης ως γνώρισμα των αγίων	55
5.3.3 Η υπέρβαση της ηθικής και η είσοδος στη ζωή της χάριτος	56
5.3.4 Η συνείδηση ως χώρος κοινωνίας με τον Θεό.....	56
5.3.5 Η αγιότητα ως μαρτυρία για τον κόσμο.....	57
5.3.6 Η ολοκλήρωση της συνείδησης στη θέωση.....	57
Κεφάλαιο 6 ^ο : Η συνείδηση και η ελευθερία του ανθρώπου	59
6.1 Ελευθερία και αυτεξούσιο	59
6.1.1 Η έννοια του αυτεξουσίου στην ορθόδοξη ανθρωπολογία.....	59
6.1.2 Η ελευθερία ως δυνατότητα σχέσης και όχι αυτονόμησης.....	59
6.1.3 Το αυτεξούσιο μετά την πτώση	60
6.1.4 Η αποκατάσταση της ελευθερίας μέσα στην Εκκλησία	61
6.2 Η ηθική ευθύνη του προσώπου.....	61
6.2.1 Η έννοια του προσώπου στην ορθόδοξη θεολογία	61

6.2.2 Η συνείδηση ως θεμέλιο της ηθικής ευθύνης	62
6.2.3 Η ελευθερία ως προϋπόθεση της ευθύνης	63
6.2.4 Η ευθύνη έναντι του Θεού και του άλλου	64
6.2.5 Η αμαρτία ως άρνηση της ευθύνης.....	65
6.2.6 Η ευθύνη ως πορεία προς την τελείωση	66
6.3 Η διάκριση μεταξύ ατομικής και εκκλησιαστικής συνείδησης	67
6.3.1 Η έννοια της ατομικής συνείδησης.....	67
6.3.2 Η εκκλησιαστική συνείδηση ως εμπειρία του σώματος της Εκκλησίας	68
6.3.3 Η σχέση μεταξύ ατομικής και εκκλησιαστικής συνείδησης.....	69
6.3.4 Η κρίση της σύγχρονης συνείδησης και η ανάγκη εκκλησιαστικής αναφοράς.....	70
6.3.5 Η ολοκλήρωση της συνείδησης μέσα στην εκκλησιαστική ζωή	71
6.4 Η πνευματική διάσταση της ελευθερίας και της συνείδησης	71
6.4.1 Η ελευθερία ως πνευματικό γεγονός.....	71
6.4.2 Η πνευματική αλλοίωση της συνείδησης.....	72
6.4.3 Η θεραπεία της συνείδησης μέσω της πνευματικής ζωής.....	73
6.5 Η ολοκλήρωση της ανθρώπινης ελευθερίας στη θέωση.....	74
6.5.1 Η θέωση ως προορισμός του ανθρώπου	74
6.5.2 Η υπέρβαση της δουλείας των παθών.....	74
6.5.3 Η τελείωση της συνείδησης μέσα στην εκκλησιαστική εμπειρία.....	75
Κεφάλαιο 7 ^ο : Η συνείδηση υπό το πρίσμα της Χριστολογίας της Γ' και της Δ' Οικουμενικής Συνόδου και του Κυρίλλου Αλεξανδρείας	76
7.1 Η χριστολογική θεμελίωση της ανθρώπινης ύπαρξης	76
7.1.1 Η ενανθρώπιση του Λόγου ως βάση της ορθόδοξης ανθρωπολογίας	76
7.1.2 Η ένωση θείας και ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού	77
7.1.3 Η σημασία της Χριστολογίας για τη θεραπεία της συνείδησης.....	78
7.1.4 Η χριστολογική ανακαίνιση της ανθρώπινης φύσης και η αποκατάσταση της συνείδησης	79
7.2 Η ανθρώπινη φύση του Χριστού και η θεραπεία της συνείδησης.....	80
7.2.1 Η πρόσληψη της ανθρώπινης φύσης από τον Θεό Λόγο	80
7.2.2 «Το απρόσληπτον και αθεράπευτον» και η αποκατάσταση της συνείδησης	81
7.2.3 Η ανθρώπινη συνείδηση του Χριστού ως πρότυπο της αποκατεστημένης ανθρώπινης ύπαρξης	83
7.2.4 Η θεραπεία της ανθρώπινης φύσης μέσω της ενώσεως με τον Χριστό.....	84
7.3 Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας και η ενότητα του ανθρώπινου προσώπου	85
7.3.1 Η χριστολογική διδασκαλία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας	85
7.3.2 Η έννοια της υποστατικής ενώσεως και η ενότητα της ανθρώπινης ύπαρξης...86	
7.3.3 Η ενότητα του ανθρώπινου προσώπου και η θεραπεία της συνείδησης κατά τον Κύριλλο Αλεξανδρείας	88
7.4 Η Γ' Οικουμενική Σύνοδος και η σημασία της για την ορθόδοξη ανθρωπολογία ...89	
7.4.1 Το ιστορικό και θεολογικό πλαίσιο της Γ' Οικουμενικής Συνόδου	89
7.4.2 Η σημασία του όρου «Θεοτόκος» για την ορθόδοξη ανθρωπολογία	91
7.4.3 Οι ανθρωπολογικές συνέπειες της Γ' Οικουμενικής Συνόδου	92
7.5 Η συνείδηση ως καρπός της ενώσεως του ανθρώπου με τον Χριστό.....	94
7.5.1 Η εκκλησιολογική διάσταση της ανθρώπινης συνείδησης.....	94
7.5.2 Η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και η ανακαίνιση της συνείδησης	95
7.5.3 Η συνείδηση ως χώρος προσωπικής σχέσης με τον Θεό.....	97

7.6 Η Δ' Οικουμενική Σύνοδος και ο Όρος της Χαλκηδόνος	98
Κεφάλαιο 8 ^ο : Σύγχρονες προκλήσεις και η ορθόδοξη αντίληψη της συνείδησης.....	99
8.1 Συνείδηση και ηθικός σχετικισμός.....	99
8.1.1 Η έννοια του ηθικού σχετικισμού στη σύγχρονη εποχή	99
8.1.2 Η υποκειμενοποίηση της συνείδησης και η κρίση της αλήθειας.....	100
8.1.3 Η ορθόδοξη θεώρηση της ηθικής αλήθειας.....	101
8.2 Η κρίση της συνείδησης στη νεωτερικότητα	102
8.2.1 Ο ατομικισμός και η απομάκρυνση από την εκκλησιαστική ζωή	102
8.2.2 Τεχνολογία, καταναλωτισμός και πνευματική σύγχυση.....	103
8.2.3 Η κρίση αξιών και η αλλοίωση της ανθρώπινης ταυτότητας	104
8.3 Η ορθόδοξη απάντηση στις σύγχρονες ηθικές προκλήσεις	105
8.3.1 Η χριστοκεντρική θεώρηση του ανθρώπου και της ελευθερίας	105
8.3.2 Η Εκκλησία ως χώρος θεραπείας της συνείδησης	106
8.3.3 Η σημασία της ασκητικής και μυστηριακής ζωής στη σύγχρονη εποχή	107
Συμπεράσματα.....	109
Πηγές – Πατερικά Κείμενα.....	112
Βιβλιογραφία	113

Εισαγωγή

Η έννοια της συνείδησης αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα της φιλοσοφικής και θεολογικής σκέψης, συνδέεται άμεσα με την αυτογνωσία του ανθρώπου, την ηθική του ευθύνη και τη σχέση του με τον Θεό, ενώ λειτουργεί ως εσωτερικός οδηγός που καθοδηγεί τις πράξεις και τις επιλογές του ανθρώπου. Ακόμα η συνείδηση αποτελεί ένα είδος χώρου όπου ο άνθρωπος συναντά τον εαυτό του και αναμετράται με τις ηθικές και πνευματικές του διαστάσεις και για τον λόγο αυτό η διερεύνηση της έννοιας της συνείδησης κατέχει κεντρική θέση τόσο στη φιλοσοφία όσο και στη θεολογία.

Στην ορθόδοξη θεολογική παράδοση η συνείδηση δεν νοείται απλώς ως μια ψυχολογική λειτουργία του ανθρώπου, αλλά ως βαθύτερη πνευματική πραγματικότητα που σχετίζεται με την ύπαρξη του ανθρώπου ως προσώπου, ενώ έχει άμεση σχέση με την ελευθερία του ανθρώπου, με το αυτεξούσιο και με τη δυνατότητα διάκρισης μεταξύ καλού και κακού. Τόσο η βιβλική όσο η πατερική παράδοση αναδεικνύουν τη συνείδηση ως έναν εσωτερικό χώρο όπου ο άνθρωπος καλείται να ανταποκριθεί στο κάλεσμα του Θεού και να πορευθεί προς την πνευματική του τελείωση.

Στην παρούσα μελέτη θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε την έννοια της *συνείδησης* στο πλαίσιο της ορθόδοξης ανθρωπολογίας, να αναδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο η συνείδηση θεμελιώνεται θεολογικά, να την ερμηνεύσουμε μέσα από την Αγία Γραφή και την πατερική παράδοση και να την κατανοήσουμε στο πλαίσιο της πνευματικής ζωής της Εκκλησίας. Φυσικά, θα λάβουμε υπόψιν και ορισμένες φιλοσοφικές προσεγγίσεις της συνείδησης, ώστε να καταστεί δυνατή μια πληρέστερη προσέγγιση της έννοιας και της σημασίας της.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναδειχθεί ότι η συνείδηση, σύμφωνα με την ορθόδοξη θεολογία, αποτελεί θεόδοτο χάρισμα που εντάσσεται στην ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου ως προσώπου και ταυτόχρονα να παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο η συνείδηση επηρεάζεται από την πτώση του ανθρώπου και πώς μπορεί να αποκατασταθεί μέσα από τη ζωή της Εκκλησίας και τη συμμετοχή στα μυστήρια. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται επίσης στη σχέση της συνείδησης με την ελευθερία και την ηθική ευθύνη του ανθρώπου,

καθώς και στις προκλήσεις που θέτει η σύγχρονη εποχή απέναντι στην παραδοσιακή ορθόδοξη αντίληψη για τον άνθρωπο.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται στην παρούσα εργασία βασίζεται κυρίως στην ανάλυση βιβλικών και πατερικών πηγών, καθώς και στη μελέτη της σύγχρονης θεολογικής και φιλοσοφικής βιβλιογραφίας, αφού μέσα από αυτή την προσέγγιση επιχειρείται να αναδειχθεί η σημασία της συνείδησης όχι μόνο ως ηθικής λειτουργίας, αλλά κυρίως ως στοιχείου που συνδέεται με την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου και την κλήση του προς κοινωνία με τον Θεό.

Η εργασία οργανώνεται σε οκτώ κεφάλαια και επιχειρεί να προσεγγίσει συστηματικά την έννοια της συνείδησης μέσα από το πρίσμα της ορθόδοξης θεολογίας και ανθρωπολογίας. Αρχικά παρουσιάζονται ορισμένες βασικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις της συνείδησης στην αρχαία ελληνική σκέψη, με ιδιαίτερη αναφορά στην έννοια της αυτογνωσίας και στις αντιλήψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη σχετικά με την ψυχή και την ηθική κρίση. Στη συνέχεια εξετάζεται η θεμελίωση της συνείδησης στην ορθόδοξη παράδοση μέσα από τη βιβλική και πατερική διδασκαλία, καθώς και η σχέση της με το «κατ' εικόνα» του ανθρώπου, καθώς επίσης αναλύεται η θεόδοτη προέλευση της συνείδησης, η λειτουργία της ως εσωτερικού νόμου και η αλλοίωσή της εξαιτίας της αμαρτίας, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη δυνατότητα θεραπείας και αποκατάστασής της μέσω της μετάνοιας, της ασκητικής ζωής και της πορείας προς τη θέωση.

Στα επόμενα κεφάλαια εξετάζεται η σχέση της συνείδησης με την πτώση του ανθρώπου, η ανάγκη ασκητικής καθάρσεως και αποκατάστασής της μέσα στη ζωή της Εκκλησίας, καθώς και ο ρόλος των μυστηρίων, της μετάνοιας και της αγιότητας στην πνευματική ανακαίνιση του ανθρώπου, ενώ ιδιαίτερη αναφορά γίνεται επίσης στη σχέση της συνείδησης με την ελευθερία και το αυτεξούσιο, στην ηθική ευθύνη του προσώπου και στη διάκριση μεταξύ ατομικής και εκκλησιαστικής συνείδησης. Ακολουθώντας, η εργασία προσεγγίζει το θέμα υπό το πρίσμα της χριστολογίας της Γ' Οικουμενικής Συνόδου και της θεολογίας του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, όπως αυτή ολοκληρώνεται στον Όρο της Χαλκηδόνας της Δ' Οικουμενικής Συνόδου, αναδεικνύοντας τη σημασία της ενανθρώπισης του Λόγου για τη θεραπεία της ανθρώπινης φύσης και της συνείδησης. Τέλος, παρουσιάζονται ορισμένες σύγχρονες προκλήσεις, όπως ο ηθικός σχετικισμός, ο ατομικισμός και η κρίση αξιών της

νεωτερικότητας, ενώ παράλληλα αναδεικνύεται η ορθόδοξη απάντηση στα ζητήματα αυτά μέσα από τη χριστοκεντρική θεώρηση του ανθρώπου και τη ζωή της Εκκλησίας.

Η σημασία της μελέτης αυτής καθίσταται ακόμη πιο έκδηλη στο σύγχρονο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, όπου συχνά παρατηρείται σύγχυση γύρω από ζητήματα ηθικής και ευθύνης. Η ορθόδοξη θεολογική προσέγγιση της συνείδησης μπορεί να προσφέρει μια βαθύτερη κατανόηση του ανθρώπου και να συμβάλει στον διάλογο γύρω από τα σύγχρονα ηθικά ζητήματα.

Κεφάλαιο 1ο - Η έννοια της συνείδησης στη φιλοσοφική σκέψη

Η έννοια της *συνείδησης* αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχόλησαν τη φιλοσοφική σκέψη ήδη από την αρχαιότητα, αφού η έννοια της αυτογνωσίας και η προσπάθεια κατανόησης της εσωτερικής ζωής του ανθρώπου οδήγησαν τους φιλοσόφους στη διατύπωση θεωριών σχετικά με την ψυχή, τη γνώση και την ηθική ευθύνη.¹ Αν και ο όρος «συνείδηση» με τη σύγχρονη σημασία του δεν εμφανίζεται πάντα ρητά στα αρχαία φιλοσοφικά κείμενα, οι έννοιες της αυτογνωσίας, της εσωτερικής κρίσης και της ηθικής διάκρισης αποτελούν βασικά στοιχεία της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας.²

Η φιλοσοφική προσέγγιση της συνείδησης σχετίζεται άμεσα με το ερώτημα της ανθρώπινης ύπαρξης και της δυνατότητας του ανθρώπου να γνωρίζει τον εαυτό του και μάλιστα εντός αυτού του πλαισίου οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της αυτογνωσίας ως βασικής προϋπόθεσης για την ηθική και πνευματική ολοκλήρωση του ανθρώπου, ενώ η περίφημη δελφική ρήση «γνώθι σαυτόν» εκφράζει ακριβώς αυτή την ανάγκη του ανθρώπου να στραφεί προς τον εσωτερικό του κόσμο και να κατανοήσει τη φύση και τις δυνατότητές του.³

Στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία η διερεύνηση της ανθρώπινης ψυχής αποτέλεσε το βασικό πεδίο μέσα από το οποίο προσεγγίστηκε το ζήτημα της συνείδησης, με τους φιλοσόφους της εποχής να προσπαθούν να κατανοήσουν τη δομή της ψυχής, τις λειτουργίες της και τον ρόλο της στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, με αποτέλεσμα να αναπτυχθούν διαφορετικές θεωρίες σχετικά με τη σχέση ανάμεσα στη γνώση, την ηθική και την ελευθερία του ανθρώπου.⁴

Η μελέτη των φιλοσοφικών προσεγγίσεων της συνείδησης είναι σημαντική για την κατανόηση της μεταγενέστερης θεολογικής σκέψης, καθώς πολλές από τις έννοιες που χρησιμοποιεί η χριστιανική θεολογία διαμορφώθηκαν σε διάλογο με την ελληνική φιλοσοφία, με χαρακτηριστικά παραδείγματα να είναι η έννοια του προσώπου,⁵ η διάκριση

¹ Ζηζιούλας, Ι. (2018), *Ελευθερία και ύπαρξη. Η μετάβαση από τον αρχαίο στον χριστιανικό πολιτισμό. Πέντε μαθήματα στο Ίδρυμα Γουλανδρή – Χορν*, Δόμος, Αθήνα, σ. 47.

² Ζηζιούλας, 2018, σ. 49.

³ Ζηζιούλας, 2018, σ. 61.

⁴ Λουδοβίκου, Ν., *Η ιστορία της αγάπης του Θεού*, Ι.Μ. Βατοπαιδίου, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 39.

⁵ Λουδοβίκου, 2015, σ. 47.

μεταξύ ουσίας και υπόστασης και η προβληματική γύρω από την ανθρώπινη ελευθερία. Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν συνοπτικά ορισμένες βασικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις της συνείδησης στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, με ιδιαίτερη έμφαση στη σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.⁶ Οι δύο αυτοί φιλόσοφοι διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό το φιλοσοφικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε αργότερα η χριστιανική ανθρωπολογία.

1.1 Η έννοια της αυτογνωσίας στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία

Η προβληματική γύρω από την αυτογνωσία αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη στοιχεία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης και συνδέεται άμεσα με την προσπάθεια κατανόησης της ανθρώπινης φύσης, ενώ η αναζήτηση της γνώσης του εαυτού δεν περιορίζεται μόνο σε γνωσιολογικό επίπεδο, αλλά επεκτείνεται και στην ηθική και υπαρξιακή διάσταση της ανθρώπινης ζωής.⁷ Ακόμα η έννοια της αυτογνωσίας καλεί τον άνθρωπο να κατανοήσει τις δυνατότητες και τα όριά του, να αναγνωρίσει τη θέση του μέσα στον κόσμο και να διαμορφώσει μια στάση ζωής που να ανταποκρίνεται στην αλήθεια της ύπαρξής του.⁸

Η σημασία της αυτογνωσίας εκφράζεται ήδη από την περίφημη δελφική ρήση «γνώθι σαυτόν», η οποία ήταν χαραγμένη στο Μαντείο των Δελφών και αποτέλεσε βασική αρχή της ελληνικής σκέψης και δεν αποτελούσε απλώς μια ηθική συμβουλή, αλλά μια βαθύτερη φιλοσοφική προτροπή προς τον άνθρωπο να στραφεί προς τον εσωτερικό του κόσμο και να αναζητήσει την αλήθεια για τον εαυτό του.⁹ Στην αρχαιοελληνική παράδοση η αυτογνωσία συνδέεται με τη συνειδητοποίηση των ανθρώπινων ορίων και με την αναγνώριση της διάκρισης ανάμεσα στον άνθρωπο και το θείο.¹⁰

Οι πρώτοι Έλληνες φιλόσοφοι, ήδη από την προσωκρατική περίοδο, έθεσαν τις βάσεις για τη διερεύνηση της ανθρώπινης ύπαρξης, αν και το ενδιαφέρον τους στρεφόταν κυρίως προς τη φύση και την αναζήτηση της αρχής του κόσμου.¹¹ Ακόμα η σκέψη τους συνέβαλε στη

⁶ Λουδοβίκου, 2015, σ. 60.

⁷ Λουδοβίκου, 2015, σ. 66.

⁸ Λουδοβίκου, 2015, σ. 71.

⁹ Μαντζαρίδης, Γ., *Χριστιανική Ηθική II*, Ι.Μ. Βατοπαιδίου, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 79.

¹⁰ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 93.

¹¹ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 99.

σταδιακή διαμόρφωση μιας βαθύτερης προβληματικής γύρω από τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο και τον εαυτό του, ενώ η στροφή προς την εσωτερική διάσταση του ανθρώπου θα πραγματοποιηθεί κυρίως με τον Σωκράτη, ο οποίος θεωρείται ο φιλόσοφος που έθεσε στο κέντρο της φιλοσοφίας το ζήτημα της ανθρώπινης αυτογνωσίας.¹²

Ο Σωκράτης ανέπτυξε μια φιλοσοφική μέθοδο που βασιζόταν στον διάλογο και στη διαλεκτική αναζήτηση της αλήθειας. Μέσα από την περίφημη μαιευτική μέθοδο προσπαθούσε να οδηγήσει τους συνομιλητές του στην ανακάλυψη της αλήθειας που, κατά τη γνώμη του, βρίσκεται ήδη μέσα στον άνθρωπο.¹³ Η μέθοδος αυτή δεν αποσκοπούσε στη μετάδοση έτοιμων γνώσεων, αλλά στην αφύπνιση της εσωτερικής ικανότητας του ανθρώπου να σκέφτεται και να αναζητά την αλήθεια. Στο πλαίσιο αυτό, η αυτογνωσία αποκτά κεντρική σημασία, καθώς μόνο μέσω της γνώσης του εαυτού ο άνθρωπος μπορεί να οδηγηθεί σε μια αυθεντική ζωή.¹⁴

Σύμφωνα με τον Σωκράτη, η άγνοια αποτελεί το βασικό εμπόδιο για την ηθική τελείωση του ανθρώπου, ενώ η περίφημη φράση «εν οίδα ότι ουδέν οίδα» εκφράζει την πεποίθηση ότι η αληθινή σοφία αρχίζει από τη συνειδητοποίηση της άγνοιας.¹⁵ Η συνειδητοποίηση αυτή καλεί το άτομο να αναζητήσει τη γνώση και να καλλιεργήσει την αρετή, αφού σύμφωνα με τον συγκεκριμένο φιλόσοφο, η γνώση και η αρετή συνδέονται στενά μεταξύ τους, καθώς θεωρεί ότι όποιος γνωρίζει το καλό δεν μπορεί παρά να το πράττει.¹⁶ Η ηθική συμπεριφορά, επομένως, δεν είναι αποτέλεσμα εξωτερικών κανόνων, αλλά καρπός της εσωτερικής γνώσης και της αυτογνωσίας.

Η σωκρατική αντίληψη για την αυτογνωσία έχει σημαντικές συνέπειες για την κατανόηση της ανθρώπινης συνείδησης. Η συνείδηση, στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να θεωρηθεί ως η εσωτερική ικανότητα του ανθρώπου να εξετάζει τον εαυτό του, να αξιολογεί τις πράξεις του και να κατευθύνει τη ζωή του σύμφωνα με τις αρχές της αρετής.¹⁷ Ο άνθρωπος καλείται

¹² Μαντζαρίδης, 2015, σ. 103.

¹³ Μπέγζος, Μ., *Δοκίμια φιλοσοφίας της θρησκείας*, Γρηγόρης, Αθήνα, 1991, σ. 59.

¹⁴ Μπέγζος, 1991, σ. 67.

¹⁵ Μπέγζος, 1991, σ. 77.

¹⁶ Vegetti, Μ., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Τραυλός, Αθήνα, 2003, σ. 55.

¹⁷ Vegetti, 2003, σ. 60.

να ζει μια ζωή εξετασμένη, δηλαδή μια ζωή στην οποία οι πράξεις και οι επιλογές του αποτελούν αντικείμενο συνεχούς αυτοκριτικής και προβληματισμού.

Η σημασία της αυτογνωσίας αναδεικνύεται επίσης μέσα από την περίφημη σωκρατική φράση ότι «ο ανεξέταστος βίος ου βιωτός ανθρώπων», αφού με τη φράση αυτή ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι η ζωή που δεν συνοδεύεται από αυτοκριτική και αναστοχασμό στερείται ουσιαστικού νοήματος.¹⁸ Η φιλοσοφία, επομένως, δεν αποτελεί απλώς μια θεωρητική δραστηριότητα, αλλά έναν τρόπο ζωής που αποσκοπεί στη διαμόρφωση ενός συνειδητού και υπεύθυνου ανθρώπου.¹⁹

Η σωκρατική διδασκαλία επηρέασε βαθιά τη μεταγενέστερη φιλοσοφική σκέψη, ιδιαίτερα μέσω του έργου του Πλάτωνα, ο οποίος ανέπτυξε περαιτέρω τη φιλοσοφική προβληματική γύρω από την ψυχή και την αυτογνωσία.²⁰ Μέσα από τους διαλόγους του Πλάτωνα, η έννοια της αυτογνωσίας αποκτά μια πιο συστηματική φιλοσοφική μορφή και συνδέεται με τη θεωρία της ψυχής και της γνώσης.²¹

Η αυτογνωσία, επομένως, στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία δεν αποτελεί απλώς μια διανοητική διαδικασία, αλλά μια βαθύτερη υπαρξιακή στάση. Ο άνθρωπος καλείται να στραφεί προς τον εσωτερικό του κόσμο και να αναζητήσει την αλήθεια για τον εαυτό του, προκειμένου να ζήσει μια ζωή που να ανταποκρίνεται στις αρχές της αρετής και της δικαιοσύνης.²² Μέσα από αυτή τη διαδικασία διαμορφώνεται σταδιακά η έννοια της εσωτερικής ηθικής συνείδησης, η οποία θα αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία στη μεταγενέστερη φιλοσοφική και θεολογική παράδοση.²³

Η διερεύνηση της αυτογνωσίας στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία αποτελεί, συνεπώς, ένα σημαντικό βήμα για την κατανόηση της έννοιας της συνείδησης. Οι ιδέες που διατυπώθηκαν από τους Έλληνες φιλοσόφους επηρέασαν βαθιά τη μεταγενέστερη σκέψη

¹⁸ Vegetti, 2003, σ. 66.

¹⁹ Vegetti, 2003, σ. 74.

²⁰ Πλάτων, *Σοφιστής 254 Β* (Δ. Γληνός, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια), Ι. Ζαχαρόπουλος, χ.χ., σ. 31.

²¹ Πλάτων, *Σοφιστής*, σ. 39.

²² Ζηζιούλας, Ι., *Ελευθερία και ύπαρξη. Η μετάβαση από τον αρχαίο στον χριστιανικό πολιτισμό*, Πέντε μαθήματα στο Ίδρυμα Γουλανδρή – Χορν, Δόμος, Αθήνα, 2018, σ. 49.

²³ Ζηζιούλας, 2018, σ. 55.

και συνέβαλαν στη διαμόρφωση του φιλοσοφικού πλαισίου μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε αργότερα και η χριστιανική θεολογία.²⁴

1.2 Η έννοια της ψυχής και της συνείδησης στον Πλάτωνα

Η φιλοσοφία του Πλάτωνα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους σταθμούς στην ανάπτυξη της προβληματικής γύρω από την ανθρώπινη ψυχή και την αυτογνωσία, καθώς ο Πλάτων στο έργο του διερευνά τη φύση της ψυχής ενώ θεωρεί ότι η αληθινή ουσία του ανθρώπου δεν βρίσκεται στο σώμα αλλά στην ψυχή. Η γνώση του ανθρώπου για τον εαυτό του, η ηθική του στάση και η δυνατότητα πρόσβασης στην αλήθεια συνδέονται άμεσα με τη λειτουργία της ψυχής και με τη σωστή τάξη των δυνάμεών της.

Για τον Πλάτωνα η ψυχή είναι αθάνατη και προϋπάρχει του σώματος, αφού πριν από την ένσαρκη ύπαρξη του ανθρώπου, η ψυχή βρίσκεται στον κόσμο των Ιδεών, όπου έχει άμεση γνώση της αλήθειας.²⁵ Η ένωση της ψυχής με το σώμα οδηγεί σε μια κατάσταση λήθης, κατά την οποία η ψυχή χάνει τη σαφή γνώση που κατείχε προηγουμένως, ενώ η τελευταία σύμφωνα με τον Πλάτωνα, δεν είναι κάτι που αποκτάται για πρώτη φορά μέσα από την εμπειρία, αλλά αποτελεί ανάμνηση της αλήθειας που η ψυχή είχε ήδη γνωρίσει. Η διαδικασία της μάθησης συνίσταται ουσιαστικά στην ανάκληση αυτής της γνώσης, κάτι που ο Πλάτων ονομάζει θεωρία της ανάμνησης.²⁶

Η αντίληψη αυτή συνδέεται στενά με την έννοια της αυτογνωσίας, αφού η ενασχόληση με τη φιλοσοφία και τον εσωτερικό αναστοχασμό βοηθά τον άνθρωπο να στραφεί προς την ψυχή του και να ανακαλύψει την αλήθεια που βρίσκεται μέσα του.²⁷ Η διαδικασία αυτή απαιτεί την αποδέσμευση της ψυχής από τις επιθυμίες και τις παρορμήσεις που σχετίζονται με το σώμα, ώστε να μπορέσει να στραφεί προς τον κόσμο των Ιδεών και να προσεγγίσει την αληθινή γνώση.²⁸

Στο έργο του «Πολιτεία», ο Πλάτων παρουσιάζει μια από τις πιο γνωστές θεωρίες του σχετικά με τη δομή της ψυχής, αφού σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η ανθρώπινη ψυχή

²⁴ Ζηζιούλας, 2018, σ. 61.

²⁵ Νησιώτης, Ν., *Φιλοσοφία της Θρησκείας και Φιλοσοφική Θεολογία*, Μήνυμα, Αθήνα, 1986, σ. 56.

²⁶ Νησιώτης, 1986, σ. 70.

²⁷ Πλάτων, *Πολιτεία* (Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια), Πόλις, Αθήνα, 2002, σ. 29.

²⁸ Πλάτων, 2002, σ. 34.

αποτελείται από τρία μέρη: το λογιστικό, το θυμοειδές και το επιθυμητικό.²⁹ Το λογιστικό μέρος είναι το ανώτερο στοιχείο της ψυχής και σχετίζεται με τη λογική, τη γνώση και τη δυνατότητα κατανόησης της αλήθειας, το θυμοειδές συνδέεται με το θάρρος, την τιμή και τη βούληση, ενώ το επιθυμητικό σχετίζεται με τις σωματικές επιθυμίες και τις υλικές ανάγκες του ανθρώπου.³⁰

Η αρμονική λειτουργία των τριών αυτών στοιχείων αποτελεί προϋπόθεση για την ηθική ισορροπία του ανθρώπου, αφού όταν το λογιστικό μέρος της ψυχής ασκεί τον κατάλληλο έλεγχο πάνω στα υπόλοιπα στοιχεία, τότε ο άνθρωπος οδηγείται στην αρετή και στη δικαιοσύνη, ενώ αντίθετα όταν οι επιθυμίες κυριαρχούν πάνω στη λογική, η ψυχή οδηγείται σε ανισορροπία και ο άνθρωπος απομακρύνεται από την αληθινή γνώση και την ηθική ζωή.³¹

Η θεωρία αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κατανόηση της έννοιας της συνείδησης, αφού το λογιστικό μέρος της ψυχής μπορεί να θεωρηθεί ως εκείνη η εσωτερική δύναμη που επιτρέπει στον άνθρωπο να αξιολογεί τις πράξεις του και να κατευθύνει τη ζωή του σύμφωνα με τις αρχές της λογικής και της αρετής.³² Η λειτουργία αυτή προσεγγίζει σε μεγάλο βαθμό την έννοια της ηθικής συνείδησης, καθώς σχετίζεται με την ικανότητα του ανθρώπου να διακρίνει το σωστό από το λανθασμένο και να ρυθμίζει τη συμπεριφορά του.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο της πλατωνικής φιλοσοφίας είναι η αντίληψη ότι η φιλοσοφία αποτελεί τρόπο ζωής που οδηγεί τον άνθρωπο στην κάθαρση της ψυχής. Η φιλοσοφική αναζήτηση δεν περιορίζεται σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά αποσκοπεί στην πνευματική μεταμόρφωση του ανθρώπου.³³ Μέσα από τη φιλοσοφία η ψυχή απομακρύνεται από τις υλικές επιθυμίες και στρέφεται προς την αλήθεια και το αγαθό.

Η κορύφωση της πλατωνικής φιλοσοφίας βρίσκεται στην έννοια του Αγαθού, το οποίο αποτελεί την ύψιστη πραγματικότητα και την πηγή κάθε γνώσης και ύπαρξης.³⁴ Η ψυχή που κατορθώνει να στραφεί προς το Αγαθό αποκτά την αληθινή γνώση και οδηγείται στην

²⁹ Πλάτων, 2002, σ. 39.

³⁰ Πλάτων, 2002, σ. 44.

³¹ Πλάτων, 2002, σ. 50.

³² Νησιώτης, 1986, σ. 79.

³³ Νησιώτης, 1986, σ. 82.

³⁴ Νησιώτης, 1986, σ. 84.

πνευματική ολοκλήρωση. Στο πλαίσιο αυτό, η αυτογνωσία και η εσωτερική καλλιέργεια της ψυχής αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την προσέγγιση της αλήθειας.

Η κορύφωση της πλατωνικής φιλοσοφίας βρίσκεται στην έννοια του *Αγαθού*, το οποίο αποτελεί την ύψιστη πραγματικότητα και την πηγή κάθε γνώσης και ύπαρξης, ενώ η ψυχή που κατορθώνει να στραφεί προς το Αγαθό αποκτά την αληθινή γνώση και οδηγείται στην πνευματική ολοκλήρωση, στην αυτογνωσία και στην εσωτερική της καλλιέργεια.

1.3 Η έννοια της ψυχής και της ηθικής κρίσης στον Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης, μαθητής του Πλάτωνα, ανέπτυξε μια διαφορετική φιλοσοφική προσέγγιση σχετικά με τη φύση της ψυχής και τη λειτουργία της ανθρώπινης νόησης, αφού ο συγκεκριμένος φιλόσοφος δεν θεωρεί ότι η ψυχή αποτελεί μια ανεξάρτητη ουσία που προϋπάρχει του σώματος, αλλά την αντιλαμβάνεται ως μορφή του ζωντανού σώματος,³⁵ ως την αρχή της ζωής και της κίνησης, καθώς και το στοιχείο που καθιστά δυνατόν τον άνθρωπο να σκέφτεται, να αισθάνεται και να ενεργεί.³⁶

Η ανάλυση της ψυχής παρουσιάζεται κυρίως στο έργο του «Περί Ψυχής», όπου ο Αριστοτέλης εξετάζει τις διαφορετικές λειτουργίες της ψυχής και τη σχέση τους με τις διάφορες μορφές ζωής, αφού θεωρεί ότι η ψυχή εμφανίζεται σε διαφορετικά επίπεδα, τα οποία αντιστοιχούν στα διαφορετικά είδη ζωντανών οργανισμών.³⁷ Στα φυτά συναντάται η θρεπτική ψυχή, η οποία σχετίζεται με την ανάπτυξη και τη διατήρηση της ζωής, ενώ στα ζώα προστίθεται η αισθητική ψυχή, που επιτρέπει την αντίληψη και την κίνηση. Στον άνθρωπο, τέλος, εμφανίζεται η λογική ψυχή, η οποία καθιστά δυνατή τη σκέψη και τη γνώση.³⁸

Η λογική ψυχή αποτελεί το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ανθρώπου και τον διαφοροποιεί από τα άλλα ζωντανά όντα, αφού ο άνθρωπος μπορεί να κατανοήσει τον κόσμο, να αναπτύξει επιστημονική γνώση και να κατευθύνει τη ζωή του σύμφωνα με τις αρχές της λογικής και της αρετής.³⁹ Η λογική λειτουργία της ψυχής συνδέεται άμεσα με τη

³⁵ Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής*, (μετάφρ.) Ι. Σ. Χριστοδούλου, Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 65-66.

³⁶ Αριστοτέλης, 2003, σ. 70-72.

³⁷ Αριστοτέλους, *Μετά τα φυσικά* Τομ. Α' (Μτφρ.-Εισαγωγή, Ανδρ. Δαλεζίου), Πάπυρος, Αθήνα, 1953, σ. 23.

³⁸ Vegetti, M., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*. Τραυλός, Αθήνα, 2003, σ. 66.

³⁹ Vegetti, 2003, σ. 34.

δυνατότητα ηθικής κρίσης, καθώς επιτρέπει στον άνθρωπο να αξιολογεί τις πράξεις του και να επιλέγει το σωστό.⁴⁰

Στην ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη, όπως παρουσιάζεται κυρίως στα «Ηθικά Νικομάχεια», η έννοια της ηθικής κρίσης συνδέεται με την έννοια της αρετής, αφού η τελευταία δεν αποτελεί απλώς μια θεωρητική γνώση,⁴¹ αλλά μια σταθερή διάθεση του χαρακτήρα που οδηγεί τον άνθρωπο στην ορθή πράξη όπου οι ηθικές αρετές διαμορφώνονται μέσα από την επανάληψη των πράξεων και την καλλιέργεια του χαρακτήρα.

Κεντρική θέση στην αριστοτελική ηθική κατέχει η έννοια της φρόνησης, η οποία αποτελεί τη διανοητική αρετή που επιτρέπει στον άνθρωπο να λαμβάνει σωστές αποφάσεις σχετικά με τον τρόπο δράσης του σε συγκεκριμένες καταστάσεις,⁴² ενώ μέσω αυτής ο άνθρωπος μπορεί να διακρίνει το μέτρο ανάμεσα στις υπερβολές και τις ελλείψεις και να επιλέγει την οδό που οδηγεί στην αρετή.

Η έννοια αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη της συνείδησης, καθώς η φρόνηση λειτουργεί ως εσωτερικός οδηγός που κατευθύνει τον άνθρωπο στις ηθικές του επιλογές και τον βοηθά να αναπτύξει την ικανότητα να εξετάζει τις πράξεις του και να ενεργεί με τρόπο που να ανταποκρίνεται στις αρχές της αρετής.⁴³

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής είναι η ευδαιμονία, η οποία δεν ταυτίζεται με την απόλαυση ή τον πλούτο, αλλά με την ολοκλήρωση των δυνατοτήτων του ανθρώπου μέσα από τη ζωή της αρετής, αφού ο άνθρωπος που καλλιεργεί τις αρετές και αναπτύσσει τη λογική του δύναμη μπορεί να οδηγηθεί σε μια ζωή αρμονίας και πληρότητας.⁴⁴

Η φιλοσοφία του Αριστοτέλη επηρέασε βαθιά τη μεταγενέστερη φιλοσοφική και θεολογική σκέψη, αφού η ανάλυσή του για τη σχέση ανάμεσα στη λογική, την ηθική και την

⁴⁰ Αριστοτέλους, *Μετά τα φυσικά Τομ. Ε'* (Μτφρ.-Εισαγωγή, Ν. Κυργιόπουλος), Πάπυρος, Αθήνα, 1962, σ. 39.

⁴¹ Αριστοτέλους, 1962, σ. 43.

⁴² Αριστοτέλους, 1962, σ. 48.

⁴³ Αριστοτέλους, 1962, σ. 51.

⁴⁴ Αριστοτέλους, 1962, σ. 53.

ανθρώπινη πράξη αποτέλεσε σημαντική βάση για την ανάπτυξη μεταγενέστερων θεωριών σχετικά με την ανθρώπινη συνείδηση και την ηθική ευθύνη.⁴⁵

Η μελέτη των φιλοσοφικών προσεγγίσεων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη αναδεικνύει ότι η προβληματική γύρω από την αυτογνωσία, την ψυχή και την ηθική κρίση υπήρξε κεντρικό στοιχείο της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας,⁴⁶ αφού οι ιδέες αυτές διαμόρφωσαν το φιλοσοφικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε αργότερα και η χριστιανική θεολογία, η οποία προσέδωσε νέα διάσταση στην κατανόηση της ανθρώπινης συνείδησης και της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό.⁴⁷

⁴⁵ Αριστοτέλους, 1962, σ. 58.

⁴⁶ Vegetti, M., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*. Τραυλός, Αθήνα, 2003, σ. 71.

⁴⁷ Vegetti, 2003, σ. 77.

Κεφάλαιο 2^ο: Ορισμός και θεμελίωση της συνείδησης στην Ορθόδοξη Παράδοση

2.1 Ετυμολογία και ιστορική εξέλιξη της έννοιας

Ως έννοια, η συνείδηση αποτελεί έναν από τους πιο βασικούς όρους της φιλοσοφικής και θεολογικής ανθρωπολογίας, καθώς έχει άμεση σχέση με την κατανόηση της εσωτερικής ζωής του ανθρώπου, της ηθικής του συγκρότησης και της σχέσης του με τον Θεό, ενώ η διερεύνηση της ετυμολογίας και της ιστορικής εξέλιξης της έννοιας της συνείδησης είναι απαραίτητη ώστε να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο αυτή διαμορφώθηκε και απέκτησε το περιεχόμενο που της αποδίδεται στην ορθόδοξη θεολογία.⁴⁸

Ο όρος «συνείδηση» έχει τις ρίζες του στο ρήμα «συν-οἶδα», το οποίο σημαίνει «γνωρίζω μαζί με κάποιον άλλον» ή «έχω συναίσθηση μαζί με τον εαυτό μου», με την ετυμολογία αυτή να υποδηλώνει ήδη από την αρχή τον διττό χαρακτήρα της συνείδησης: αφενός πρόκειται για γνώση εσωτερική, που αφορά τον ίδιο τον άνθρωπο, και αφετέρου για γνώση που εμπεριέχει μια μορφή σχέσης ή αναφοράς προς κάποιον άλλον.⁴⁹ Στην αρχική της χρήση, η έννοια δεν περιορίζεται σε μια απλή ψυχολογική λειτουργία, αλλά συνδέεται με την ηθική αυτοσυνειδησία και την επίγνωση των πράξεων του ανθρώπου.⁵⁰

Στην αρχαία ελληνική γραμματεία ο όρος «συνείδησις» δεν εμφανίζεται συχνά με τη συστηματική έννοια που θα αποκτήσει αργότερα, αλλά η σχετική προβληματική είναι παρούσα μέσα από έννοιες όπως η «ψυχή», ο «νους» και η «φρόνησις».⁵¹ Οι έννοιες αυτές εκφράζουν διαφορετικές όψεις της εσωτερικής ζωής του ανθρώπου και συνδέονται με τη δυνατότητά του να γνωρίζει τον εαυτό του και να αξιολογεί τις πράξεις του. Η ηθική αυτοσυνειδησία, η οποία αργότερα θα αποδοθεί με τον όρο «συνείδηση», εμφανίζεται ήδη ως βασικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης.⁵²

⁴⁸ Ζηζιούλα, Ι., «Το είναι του Θεού και το είναι του ανθρώπου», *Σύναξη*, τχ. 37, Αθήνα, 1991, σ. 13.

⁴⁹ Ζηζιούλα, 1991, σ. 15.

⁵⁰ Ζηζιούλα, 1991, σ. 16.

⁵¹ Ζηζιούλα, 1991, 19.

⁵² Ζηζιούλα, Ι., *Η μεταφορά των όρων ουσία, ενέργεια και πρόσωπο στη θεολογία (το πρόβλημα ελευθερίας)*, 2001.

Κατά την ελληνιστική περίοδο, η έννοια της συνείδησης αρχίζει να αποκτά πιο σαφή μορφή, αφού ιδιαίτερα στη στωική φιλοσοφία, συναντάται η ιδέα της εσωτερικής μαρτυρίας, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος διαθέτει μια εσωτερική φωνή που τον ελέγχει και τον καθοδηγεί.⁵³ Κάτι ακόμα που παρατηρήσαμε από τη μελέτη μας είναι ότι η αντίληψη αυτή προετοιμάζει το έδαφος για τη μεταγενέστερη ανάπτυξη της έννοιας στη χριστιανική σκέψη.⁵⁴

Ιδιαίτερη σημασία για τη διαμόρφωση της προς εξέταση έννοιας έχει η χρήση του όρου στην Αγία Γραφή, κυρίως στην Καινή Διαθήκη, όπου εκεί η έννοια της συνείδησης δεν παρουσιάζεται απλώς ως μια φυσική ικανότητα του ανθρώπου, αλλά ως ένας εσωτερικός χώρος στον οποίο ο άνθρωπος συναντά την αλήθεια του Θεού, ενώ ταυτόχρονα συνδέεται με την ηθική κρίση, αλλά και με τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, καθώς αποτελεί το σημείο στο οποίο αποκαλύπτεται η αλήθεια της ανθρώπινης ύπαρξης.

Στην πατερική θεολογία η έννοια της συνείδησης αποκτά ακόμη βαθύτερο περιεχόμενο, αφού οι Πατέρες της Εκκλησίας αντιλαμβάνονται τη συνείδηση ως ένα θεόδοτο χάρισμα, το οποίο έχει δοθεί στον άνθρωπο κατά τη δημιουργία του. Η συνείδηση συνδέεται άμεσα με το «κατ' εικόνα» και λειτουργεί ως εσωτερικός οδηγός που κατευθύνει τον άνθρωπο προς το αγαθό. Ταυτόχρονα, οι Πατέρες επισημαίνουν ότι η συνείδηση μπορεί να αλλοιωθεί εξαιτίας της αμαρτίας, γεγονός που καθιστά αναγκαία τη θεραπεία και την κάθαρσή της μέσα στη ζωή της Εκκλησίας.⁵⁵

Κατά τη μεσαιωνική και νεότερη περίοδο, η έννοια της συνείδησης αναπτύσσεται περαιτέρω, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της δυτικής φιλοσοφίας και θεολογίας, με την έννοια να αρχίζει να συνδέεται με την έννοια του υποκειμένου και της αυτονομίας, αποκτώντας έναν πιο ατομοκεντρικό χαρακτήρα.⁵⁶ Ωστόσο, η ορθόδοξη θεολογία διατηρεί μια διαφορετική προσέγγιση, η οποία δίνει έμφαση στη σχέση και την κοινωνία, παρά στην ατομική αντάρκεια.

⁵³ Ζηζιούλα, 2002.

⁵⁴ Ζηζιούλα, 2002.

⁵⁵ Ματσούκας, Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α΄*, Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 72.

⁵⁶ Κούκουρα, Δ., *Εισαγωγή στη Θεολογία*. Κορνηλία Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 55.

Στη σύγχρονη εποχή, η έννοια της συνείδησης προσεγγίζεται από διάφορες επιστήμες, όπως η φιλοσοφία, η ψυχολογία και η νευροεπιστήμη. Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις, η συνείδηση εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα πιο σύνθετα και δύσκολα ζητήματα της ανθρώπινης γνώσης.⁵⁷ Η ορθόδοξη θεολογία συμβάλλει στον διάλογο αυτόν προσφέροντας μια ολιστική θεώρηση της συνείδησης, η οποία δεν περιορίζεται σε βιολογικές ή ψυχολογικές εξηγήσεις, αλλά αναδεικνύει τη βαθύτερη πνευματική της διάσταση.⁵⁸

Συνοψίζοντας, η έννοια της συνείδησης παρουσιάζει μια μακρά ιστορική εξέλιξη, κατά την οποία μετασχηματίζεται και εμπλουτίζεται με νέα νοήματα. Από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία έως τη χριστιανική θεολογία, η συνείδηση παραμένει στενά συνδεδεμένη με την αυτογνωσία, την ηθική και τη σχέση του ανθρώπου με το απόλυτο.⁵⁹ Η κατανόηση αυτής της εξέλιξης αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη θεμελίωση της έννοιας της συνείδησης στο πλαίσιο της ορθόδοξης ανθρωπολογίας.⁶⁰

2.2 Η συνείδηση στην Αγία Γραφή

Προχωρώντας θα αναφερθούμε στην έννοια της συνείδησης όπως αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο της ορθόδοξης θεολογίας, δεν μπορεί να κατανοηθεί αποκομμένη από τη βιβλική της θεμελίωση.⁶¹ Όπως ήδη αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία ανέπτυξε σημαντικές προσεγγίσεις σχετικά με την αυτογνωσία, την ψυχή και την ηθική κρίση του ανθρώπου, ενώ οι αντιλήψεις αυτές, αν και δεν ταυτίζονται με τη χριστιανική διδασκαλία, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός εννοιολογικού πλαισίου μέσα στο οποίο κατέστη δυνατή η θεολογική ερμηνεία της συνείδησης.⁶² Στην Αγία Γραφή, ωστόσο, η έννοια της συνείδησης αποκτά ένα βαθύτερο και ουσιαστικά θεολογικό περιεχόμενο, καθώς συνδέεται άμεσα με τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, όπως θα αναλύσουμε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο.⁶³

⁵⁷ Κούκουρα, 2005, σ. 59.

⁵⁸ Κούκουρα, 2005, σ. 64.

⁵⁹ Κούκουρα, 2005, σ. 69.

⁶⁰ Κούκουρα, 2005, σ. 72.

⁶¹ Κούκουρα, 2005, σ. 75.

⁶² Γιαγκάζογλου, Στ. Κοινωνία Θεώσεως, Δόμος, Αθήνα, 2001, σ. 50.

⁶³ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 54.

2.2.1 Η συνείδηση στην Παλαιά Διαθήκη

Στην Παλαιά Διαθήκη δεν συναντάται συστηματικά ο όρος «συνείδηση» με τη μορφή που εμφανίζεται αργότερα στην ελληνική και χριστιανική γραμματεία. Παρά την απουσία του όρου, η σχετική έννοια είναι παρούσα μέσα από άλλες εκφράσεις που αποδίδουν την εσωτερική ζωή του ανθρώπου, όπως η «καρδιά», η οποία αποτελεί το κέντρο της ύπαρξης, της σκέψης και της ηθικής κρίσης.⁶⁴

Η «καρδιά» στην Παλαιά Διαθήκη δεν περιορίζεται στο συναίσθημα, αλλά περιλαμβάνει το σύνολο της εσωτερικής ζωής του ανθρώπου, εκεί δηλαδή όπου λαμβάνονται οι αποφάσεις, όπου γεννώνται οι μύχιες προθέσεις και εκδηλώνεται η σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, ενώ η ηθική διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης συνδέεται άμεσα με την κατάσταση της καρδιάς, η οποία μπορεί να είναι καθαρή ή διεφθαρμένη, ευαίσθητη ή σκληρότερη.⁶⁵

Η παρουσία του Θεού στη ζωή του ανθρώπου αποκαλύπτεται συχνά ως έλεγχος της καρδιάς, αφού ο Θεός γνωρίζει τα βάθη της ανθρώπινης ύπαρξης και αποκαλύπτει την αλήθεια των προθέσεων του ανθρώπου.⁶⁶ Η εμπειρία αυτή οδηγεί τον άνθρωπο σε αυτογνωσία και μετάνοια, καθώς συνειδητοποιεί την απόσταση που τον χωρίζει από το θέλημα του Θεού και μπορεί να θεωρηθεί ως πρόδρομη μορφή της συνείδησης, καθώς περιλαμβάνει την επίγνωση της ηθικής κατάστασης του ανθρώπου και την ανάγκη για διόρθωση.⁶⁷

Ιδιαίτερη σημασία έχει επίσης η έννοια του νόμου, ο οποίος δίνεται από τον Θεό ως οδηγός για τη ζωή του ανθρώπου. Ο νόμος δεν λειτουργεί μόνο εξωτερικά, ως σύνολο εντολών, αλλά και εσωτερικά, καθώς καλεί τον άνθρωπο να τον ενσωματώσει στην καρδιά του.⁶⁸ Η εσωτερική αυτή διάσταση του νόμου συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία της συνείδησης, η οποία καλείται να διακρίνει το καλό από το κακό και να καθοδηγεί τη συμπεριφορά του ανθρώπου.⁶⁹

⁶⁴ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 59.

⁶⁵ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 62.

⁶⁶ Τύλλιχ, Π. *Το θάρρος της Υπάρξεως* (Χρ. Μαλεβίτσης μτφρ.), Αρμός, Αθήνα, 2012, σ. 38.

⁶⁷ Τύλλιχ, 2012, σ. 40.

⁶⁸ Τύλλιχ, 2012, σ. 42.

⁶⁹ Τύλλιχ, 2012, σ. 44.

2.2.2 Η συνείδηση στην Καινή Διαθήκη

Στην Καινή Διαθήκη η έννοια της συνείδησης εμφανίζεται πλέον με σαφήνεια και αποκτά κεντρική σημασία για την κατανόηση της ηθικής και πνευματικής ζωής του ανθρώπου. Ο όρος «συνείδησις» χρησιμοποιείται κυρίως από τον Απόστολο Παύλο, ο οποίος αναπτύσσει μια βαθιά θεολογική προσέγγιση της έννοιας.⁷⁰

Για τον Απόστολο Παύλο, η συνείδηση αποτελεί εσωτερική μαρτυρία που συνοδεύει τον άνθρωπο και αξιολογεί τις πράξεις του.⁷¹ Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Παύλου στη Ρωμ. 2,14–15, όπου το έργο του νόμου παρουσιάζεται ως γραμμένο στις καρδιές των ανθρώπων, ενώ η συνείδηση «συμμαρτυρεί» και οι λογισμοί τους κατηγορούν ή απολογούνται.⁷² Η συνείδηση δεν είναι απλώς μια ψυχολογική λειτουργία, αλλά ένας χώρος στον οποίο αποκαλύπτεται η αλήθεια της ανθρώπινης ύπαρξης ενώπιον του Θεού. Ο άνθρωπος δεν κρίνεται μόνο από εξωτερικούς κανόνες, αλλά και από τη μαρτυρία της συνείδησής του, η οποία λειτουργεί ως εσωτερικός κριτής.⁷³

Σημαντικό στοιχείο της διδασκαλίας του Αποστόλου Παύλου αποτελεί η διάκριση μεταξύ των διαφορετικών καταστάσεων της συνείδησης. Ο Απόστολος Παύλος αναφέρεται στην «ἀγαθὴν συνείδησιν», η οποία συνδέεται με την πίστη και την ορθή πνευματική στάση του ανθρώπου.⁷⁴ Αντίθετα, η συνείδηση μπορεί να εξασθενήσει ή να μολυνθεί, γεγονός που συνδέεται με την πνευματική αλλοίωση και μαρτυρεί την απομάκρυνση του ανθρώπου από την αλήθεια.⁷⁵ Η συνείδηση, επομένως, δεν είναι ουδέτερη, αλλά μπορεί να διαμορφωθεί και να αλλοιωθεί ανάλογα με τη στάση ζωής του ανθρώπου.⁷⁶

Παράλληλα, ο Απόστολος Παύλος αναφέρεται ρητά στην «ἀσθενὴ συνείδησιν», επισημαίνοντας ότι η συνείδηση μπορεί να είναι ευάλωτη και να πληγώνεται.⁷⁷ Αυτό δείχνει

⁷⁰ Μπέζγος, Μ., *Νεοελληνική Φιλοσοφία της θρησκείας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, σ. 49.

⁷¹ Μπέζγος, 1998, σ. 53.

⁷² Αγία Γραφή, Προς Ρωμαίους, 2,14–15.

⁷³ Μπέζγος, 1998, σ. 58.

⁷⁴ Αγία Γραφή, Α΄ Τιμ. 1,5; 1,19.

⁷⁵ Αγία Γραφή, Α΄ Προς Κορινθίους, 8,7–12; Τίτ. 1,15.

⁷⁶ Μπέζγος, 1998, σ. 64.

⁷⁷ Αγία Γραφή, Α΄ Προς Κορινθίους 8,7; 8,10; 8,12.

ότι η συνείδηση χρειάζεται καλλιέργεια και φωτισμό, ώστε να μπορεί να λειτουργεί σωστά.⁷⁸

Ιδιαίτερα σημαντική είναι επίσης η σύνδεση της συνείδησης με την ελευθερία του ανθρώπου. Ο άνθρωπος καλείται να ενεργεί σύμφωνα με τη συνείδησή του, αλλά ταυτόχρονα να λαμβάνει υπόψη και την ευθύνη απέναντι στους άλλους.⁷⁹ Η αγάπη αποτελεί το κριτήριο που καθοδηγεί τη χρήση της ελευθερίας, ώστε η συνείδηση να μην οδηγεί σε εγωκεντρικές επιλογές, αλλά σε πράξεις που οικοδομούν την κοινότητα.⁸⁰

2.2.3 Θεολογική αποτίμηση της βιβλικής διδασκαλίας

Συνολικά, η βιβλική διδασκαλία παρουσιάζει τη συνείδηση ως έναν βαθιά προσωπικό και ταυτόχρονα θεολογικό χώρο, στον οποίο ο άνθρωπος συναντά την αλήθεια του Θεού, ενώ η συνείδηση δεν αποτελεί απλώς μια φυσική ικανότητα, αλλά συνδέεται με την κλήση του ανθρώπου να ζήσει σε σχέση με τον Θεό και να ανταποκριθεί στο θέλημά Του, αντίθετα με με φιλοσοφικές προσεγγίσεις που αντιλαμβάνονται τη συνείδηση κυρίως ως λειτουργία της νόησης.⁸¹

Η Αγία Γραφή αναδεικνύει τον προσωπικό και υπαρξιακό της χαρακτήρα, όπου η συνείδηση δεν είναι απλώς γνώση, αλλά εμπειρία σχέσης, ευθύνης και κρίσης. Ο άνθρωπος καλείται να ακούσει τη φωνή της συνείδησής του, να αναγνωρίσει τα σφάλματά του και να στραφεί προς τον Θεό με μετάνοια.⁸² Η βιβλική θεμελίωση της έννοιας της συνείδησης αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία θα αναπτυχθεί στη συνέχεια η πατερική διδασκαλία. Οι Πατέρες της Εκκλησίας θα εμβαθύνουν στη σημασία της συνείδησης και θα αναδείξουν τον ρόλο της στην πνευματική πορεία του ανθρώπου, συνδέοντάς την με τη θεραπεία, την κάθαρση και τελικά τη θέωση.⁸³

⁷⁸ Ξιώνης, Ν., *Προλεγόμενα Θεολογικής Ανθρωπολογίας*. Γρηγόρης, Αθήνα, 2007, σ. 54.

⁷⁹ Αγία Γραφή, Α΄ Προς Κορινθίους 10,23–29.

⁸⁰ Ξιώνης, 2007, σ. 61.

⁸¹ Ξιώνης, 2007, σ. 64.

⁸² Ξιώνης, 2007, σ. 68.

⁸³ Ξιώνης, 2007, σ. 72.

2.3 Η συνείδηση στους Πατέρες της Εκκλησίας

Η διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας αποτελεί το θεμέλιο για την κατανόηση της έννοιας της συνείδησης στο πλαίσιο της ορθόδοξης θεολογίας. Ενώ η Αγία Γραφή θέτει τις βασικές αρχές και προϋποθέσεις για την κατανόηση της συνείδησης, οι Πατέρες προχωρούν σε μια βαθύτερη ερμηνεία και ανάπτυξη της έννοιας, εντάσσοντάς την στο ευρύτερο πλαίσιο της πνευματικής ζωής και της σωτηριολογικής πορείας του ανθρώπου.⁸⁴

Η πατερική θεολογία δεν προσεγγίζει τη συνείδηση ως μια αυτόνομη ψυχολογική λειτουργία, αλλά ως ένα υπαρξιακό γεγονός που σχετίζεται άμεσα με τη δημιουργία του ανθρώπου, την πτώση και τη δυνατότητα της σωτηρίας του.⁸⁵ Η συνείδηση νοείται ως θεόδοτο χάρισμα, το οποίο έχει δοθεί στον άνθρωπο προκειμένου να τον καθοδηγεί προς το αγαθό και να τον διατηρεί σε σχέση με τον Θεό.⁸⁶

2.3.1 Η συνείδηση στους Αποστολικούς Πατέρες

Στα έργα των Αποστολικών Πατέρων, αν και δεν συναντάται πάντοτε μια συστηματική ανάλυση της έννοιας της συνείδησης, διαφαίνεται σαφώς η σημασία της ως εσωτερικού οδηγού της ανθρώπινης ζωής.⁸⁷ Η συνείδηση παρουσιάζεται ως χώρος στον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το θέλημα του Θεού και καλείται να ανταποκριθεί σε αυτό.

Η έμφαση δίνεται κυρίως στην καθαρότητα της συνείδησης και στη σχέση της με την ηθική ζωή. Χαρακτηριστικά, ο Κλήμης Ρώμης προτρέπει τους πιστούς να επιτελούν τη διακονία τους «ἐν ἀγαθῇ συνειδήσει», συνδέοντας έτσι την αγαθή συνείδηση με την ευταξία και την πιστή εκπλήρωση της διακονίας μέσα στην εκκλησιαστική κοινότητα.⁸⁸ Ο άνθρωπος καλείται να διατηρεί τη συνείδησή του καθαρή, αποφεύγοντας την αμαρτία και επιδιώκοντας τη ζωή σύμφωνα με τις εντολές του Θεού.⁸⁹ Η καθαρή συνείδηση συνδέεται με την ειλικρίνεια, την ταπείνωση και την υπακοή στο θέλημα του Θεού. Με τον ίδιο τρόπο δίνεται έμφαση και στη Διδαχή, όπου η αποφυγή της «πονηρᾶς συνειδήσεως» συνδέεται με

⁸⁴ Βαρβατσούλιας, Γ. (2001), «Η συνείδηση κατά τους νηπτικούς πατέρες», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 84 (788), σσ. 425–457.

⁸⁵ Ξιώνης, 2007, σ. 121-130.

⁸⁶ Ἀββᾶ Δωροθέου, *Ἔργα Ἀσκητικά*, Γ' Διδασκαλία «Περὶ συνειδήσεως», §40.

⁸⁷ Κλήμης Ρώμης, Α' Προς Κορινθίους 41,1.

⁸⁸ Κλήμης Ρώμης, Α' Προς Κορινθίους 41,1.

⁸⁹ Διδαχή τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων 4,13.

την εξομολόγηση των παραπτωμάτων μέσα στην εκκλησιαστική κοινότητα και με την προσευχή.⁹⁰

Ταυτόχρονα, η συνείδηση λειτουργεί και ως εσωτερικός έλεγχος, ο οποίος αποκαλύπτει στον άνθρωπο τα σφάλματά του. Μέσα από αυτή τη λειτουργία, η συνείδηση οδηγεί τον άνθρωπο στη μετάνοια και στη μεταστροφή της ζωής του.⁹¹ Η διάσταση αυτή της συνείδησης ως εσωτερικού ελέγχου αποτελεί βασικό στοιχείο της πατερικής ανθρωπολογίας.

2.3.2 Η διδασκαλία των Καππαδοκών Πατέρων

Στους Καππαδόκες Πατέρες, η έννοια της συνείδησης αποκτά βαθύτερο θεολογικό περιεχόμενο και συνδέεται άμεσα με την έννοια του προσώπου και του «κατ' εικόνα».⁹² Ο άνθρωπος δημιουργείται κατ' εικόνα Θεού και διαθέτει τη δυνατότητα να γνωρίζει και να επιλέγει το αγαθό.⁹³ Η συνείδηση αποτελεί έκφραση αυτής της δυνατότητας και λειτουργεί ως εσωτερικός οδηγός προς την αλήθεια.

Η ελευθερία του ανθρώπου κατέχει κεντρική θέση στη διδασκαλία των Καππαδοκών Πατέρων. Η συνείδηση δεν λειτουργεί μηχανικά, αλλά προϋποθέτει την ελεύθερη ανταπόκριση του ανθρώπου στο θέλημα του Θεού. Ο άνθρωπος καλείται να συνεργαστεί με τη θεία χάρη και να καλλιεργήσει τη συνείδησή του, ώστε να μπορεί να διακρίνει το καλό από το κακό.

Οι Πατέρες αυτοί τονίζουν ότι η συνείδηση μπορεί να αλλοιωθεί εξαιτίας της αμαρτίας, αφού η πτώση του ανθρώπου οδηγεί σε σύγχυση και σκοταδισμό της συνείδησης, γεγονός που καθιστά δύσκολη τη διάκριση του αγαθού, ενώ η θεραπεία της συνείδησης απαιτεί την επαναφορά του ανθρώπου σε σχέση με τον Θεό και την ανανέωση της ύπαρξής του μέσω της χάρης. Χαρακτηριστική είναι η διδασκαλία του Μεγάλου Βασιλείου στους «Όρους κατ' έπιτομήν», όπου, εξετάζεται η περίπτωση εκείνου που υποστηρίζει ότι η συνείδησή του δεν

⁹⁰ Διδαχή τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων 4,14.

⁹¹ Ἀββᾶ Δωροθέου, *Ἔργα Ἀσκητικά*, Γ' Διδασκαλία «Περὶ συνειδήσεως», §§40–43.

⁹² Μ. Βασιλείου, «Περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως. Ἐπιστολὴ Γρηγορίῳ ἀδελφῷ», στο Ντ. Σαμοθράκη (επιμ.), *Το Πανόραμα του Προσώπου*, μτφρ. Μ. Πανταζάρα – Ντ. Σαμοθράκη, Αθήνα: Αρμός, 2000, σσ. 9–10.

⁹³ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, στο *Ἄπαντα τὰ Ἔργα*, ΕΠΕ, τόμ. 5, Θεσσαλονίκη: Πατερικά Εκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», 1987, σσ. 114, 122.

τον ελέγχει, μας επισημαίνει ότι η απουσία εσωτερικής καταδίκης δεν αποτελεί πάντα ασφαλές κριτήριο, καθώς ο άνθρωπος μπορεί να μην έχει επίγνωση των παθών και των αμαρτημάτων της ψυχής του.⁹⁴

2.3.3 Η συνείδηση στον Μάξιμο τον Ομολογητή

Ιδιαίτερη θέση στην πατερική διδασκαλία κατέχει η θεολογία του Μαξίμου του Ομολογητή, ο οποίος προσφέρει μια βαθιά και συστηματική προσέγγιση της ανθρώπινης ύπαρξης, αφού στο έργο του, η συνείδηση συνδέεται άμεσα με τη λογική φύση του ανθρώπου και με τη δυνατότητά του να προσανατολίζεται προς τον Θεό. Ο Μάξιμος τονίζει ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ενωθεί με τον Θεό μέσω της ελεύθερης επιλογής του αγαθού, ενώ η συνείδηση λειτουργεί ως εσωτερικός οδηγός που κατευθύνει τον άνθρωπο προς αυτή την ένωση. Χαρακτηριστικά, ο Μάξιμος αποδίδει στη συνείδηση σαφή ρόλο πνευματικού οδηγού, προτρέποντας: «Μὴ ἀτιμάσῃς τὴν συνείδησιν, ἄριστά σοι ἀεὶ συμβουλευόουσιν».⁹⁵ Ωστόσο, η ελευθερία του ανθρώπου μπορεί να οδηγήσει και στην απομάκρυνση από τον Θεό, γεγονός που συνεπάγεται την αλλοίωση της συνείδησης.

Σημαντική είναι επίσης η διάκριση ανάμεσα στη φυσική και το γνωμικό θέλημα. Για τον Μάξιμο, το θέλημα αποτελεί φυσική δύναμη της ανθρώπινης φύσης και κατευθύνεται προς το αγαθό, ενώ το γνωμικό θέλημα σχετίζεται με την προσωπική επιλογή του ανθρώπου.⁹⁶ Η συνείδηση λειτουργεί στο πλαίσιο αυτής της δυναμικής, καθώς καλείται να καθοδηγήσει το γνωμικό θέλημα προς τη συμφωνία με τη φυσική τάση προς το αγαθό, αφού η θεολογία του Μαξίμου αναδεικνύει τη δυναμική διάσταση της συνείδησης, η οποία δεν είναι στατική, αλλά εξελίσσεται μέσα από την πνευματική πορεία του ανθρώπου, αφού η κάθαρση, ο φωτισμός και η θέωση αποτελούν στάδια μέσα στα οποία η συνείδηση καθίσταται όλο και πιο καθαρή και ικανή να ανταποκριθεί στην αλήθεια.

⁹⁴ Μ. Βασιλείου, Ὅροι κατ' ἐπιτομήν, ἐρώτ. 301, PG 31, 1296.

⁹⁵ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, Περὶ ἀγάπης, Γ' Ἑκατοντάς, κεφ. 80, PG 90, 1041.

⁹⁶ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Disputatio cum Pyrrho*, PG 91, 293B–296A, 308C–309A.

2.3.4 Η ασκητική διάσταση της συνείδησης

Στην ασκητική παράδοση της Εκκλησίας, η συνείδηση κατέχει κεντρική θέση ως μέσο αυτογνωσίας και πνευματικής προόδου.⁹⁷ Οι ασκητές δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην προσοχή του νου και στη συνεχή εξέταση της συνείδησης, προκειμένου ο άνθρωπος να διακρίνει τις κινήσεις της καρδιάς και να αποφεύγει την αμαρτία, με τη «φυλακή της συνειδήσεως» να αποτελεί βασική αρχή της ασκητικής ζωής, ενώ ο άνθρωπος καλείται να είναι σε διαρκή εγρήγορση, ώστε να μην επιτρέψει την είσοδο κακών λογισμών και παθών.⁹⁸ Η συνείδηση λειτουργεί ως κριτήριο που αποκαλύπτει την πνευματική κατάσταση του ανθρώπου και τον οδηγεί στην αυτοδιόρθωση. Η στενή σχέση της συνείδησης με την προσευχή αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στον Μάρκο τον Ασκητή, ο οποίος διδάσκει ότι «Συνείδησις δὲ ἀγαθὴ διὰ προσευχῆς εὐρίσκεται, καὶ προσευχή καθαρὰ διὰ συνειδήσεως», αναδεικνύοντας την αλληλεξάρτηση μεταξύ αγαθής συνείδησης και καθαρής προσευχής.⁹⁹

Η μετάνοια αποτελεί βασικό στοιχείο της θεραπείας της συνείδησης, αφού μέσα από τη μετάνοια ο άνθρωπος αναγνωρίζει τα σφάλματά του και ζητά τη συγχώρεση του Θεού.¹⁰⁰ Η διαδικασία αυτή δεν είναι απλώς ψυχολογική, αλλά βαθιά πνευματική, καθώς οδηγεί στην ανανέωση της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό, ενώ η συμμετοχή στη ζωή της Εκκλησίας, ιδιαίτερα μέσω των μυστηρίων, συμβάλλει επίσης στην κάθαρση της συνείδησης.¹⁰¹ Η θεία χάρη ενεργεί μέσα στον άνθρωπο και τον βοηθά να υπερβεί τα πάθη και να αποκαταστήσει την εσωτερική του ενότητα. Στην ίδια θεραπευτική γραμμή κινείται και ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος, ο οποίος συνδέει με άμεσο τρόπο την επίγνωση της κατάστασης της συνείδησης με τη μετάνοια. Περιγράφοντας τον άνθρωπο που συναισθάνεται την αμαρτωλότητα κατάστασης, αναφέρεται στην επιθυμία του «τοῦ δυσβαστάκτου φορτίου κουφισθῆναι τὸ αὐτοῦ συνειδός» και να προσέλθει θερμά στη μετάνοια.¹⁰²

⁹⁷ Μάρκος ὁ Ἀσκητής, *Περὶ νόμου πνευματικοῦ*, κεφ. 69–70, στο *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τόμ. Α΄, μτφρ. Αντώνιος Γαλίτης, Θεσσαλονίκη: Το Περιβόλι της Παναγίας, 1986, σς. 129–142.

⁹⁸ Ἀββᾶ Δωροθέου, *Ἔργα Ἀσκητικά*, Γ΄ Διδασκαλία «Περὶ συνειδήσεως», Αθήνα: Ετοιμασία – Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Καρέα, 2005, σ. 140.

⁹⁹ Μάρκος ὁ Ἀσκητής, *Περὶ νόμου πνευματικοῦ*, κεφ. 108 (ρη΄).

¹⁰⁰ Μαντζαρίδης, Γ. Ι., *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ II*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 2006, σσ. 127–128.

¹⁰¹ Πρὸς Ἑβραίους 9,14; Α΄ Πέτρου 3,21.

¹⁰² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κατήχησις Ζ΄*, στο Β. Krivochéine (επιμ.), *Syméon le Nouveau Théologien, Catéchèses II (6–22)*, Sources Chrétiennes 104, Paris: Éditions du Cerf, 1964, σ. 144.

Την ίδια θεραπευτική κατεύθυνση βλέπουμε να αναπτύσσεται περαιτέρω στην ησυχαστική θεολογία του Γρηγορίου Παλαμά. Στον λόγο του «Πρὸς τὴν σεμνοτάτην ἐν μοναζούσαις Ξένην», ο Παλαμάς συνδέει την κάθαρση από τα πάθη με την επιστροφή και τη συγκέντρωση του νου στον εσωτερικό άνθρωπο, ώστε, με τη συνεργία της θείας χάριτος, να προκύψει ο φωτισμός και η πνευματική ανακαίνιση της ανθρώπινης ύπαρξης. Η προοπτική αυτή ουσιαστικά συμπληρώνει την ασκητική κατανόηση της συνείδησης ως λειτουργίας που χρειάζεται κάθαρση και διαρκή πνευματική εγρήγορση.¹⁰³

2.4 Η σχέση συνείδησης και εικόνας Θεού στον άνθρωπο

Για να κατανοήσουμε πιο σωστά την έννοια της συνείδησης στην ορθόδοξη θεολογία, δεν γίνεται να μην αναφερθούμε στη θεμελιώδη διδασκαλία περί του ανθρώπου ως δημιουργημένου «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» Θεού, αφού η συγκεκριμένη έννοια δεν αποτελεί απλώς μια λειτουργία της ψυχής ή μια ηθική ικανότητα, αλλά συνδέεται άμεσα με την ίδια την οντολογική συγκρότηση του ανθρώπου και με τη σχέση του προς τον Θεό. Ο Γρηγόριος Νύσσης θεωρεί ότι το ιδιαίτερο μεγαλείο του ανθρώπου έγκειται ακριβώς στο «κατ' εικόνα» του Δημιουργού και συνδέει την εικόνα αυτή με τα χαρίσματα της αρετής, της σοφίας και του αγαθού.¹⁰⁴

Η βιβλική μαρτυρία περί δημιουργίας του ανθρώπου κατ' εικόνα Θεού υποδηλώνει ότι ο άνθρωπος φέρει μέσα του στοιχεία που τον καθιστούν ικανό να σχετίζεται με τον Θεό,¹⁰⁵ ενώ η ελευθερία και η δυνατότητα κοινωνίας αποτελούν βασικές εκφράσεις αυτής της εικόνας, καθώς η συνείδηση εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο ως η εσωτερική λειτουργία που επιτρέπει στον άνθρωπο να έχει επίγνωση του εαυτού του και να αξιολογεί τη σχέση του με τον Θεό και τον κόσμο.¹⁰⁶

Η σχέση της συνείδησης με το «κατ' εικόνα» αναδεικνύεται ιδιαίτερα μέσα από την ικανότητα του ανθρώπου να διακρίνει το καλό από το κακό, αφού η ηθική αυτή διάκριση

¹⁰³ Γρηγόριος ο Παλαμάς, «Πρὸς τὴν σεμνοτάτην ἐν μοναζούσαις Ξένην, περὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν καὶ περὶ τῶν τικτομένων ἐκ τῆς κατὰ νοῦν σχολῆς», *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τόμ. Δ', σ. 111.

¹⁰⁴ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, σσ. 114, 122.

¹⁰⁵ Γεν. 1,26–27; Ρωμ. 2,14–15.

¹⁰⁶ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, σ. 122; Ἀββᾶ Δωροθέου, *Ἔργα Ἀσκητικά*, Γ' Διδασκαλία «Περὶ συνειδήσεως», §43.

δεν αποτελεί απλώς προϊόν κοινωνικής διαμόρφωσης ή εξωτερικών κανόνων, αλλά πηγάζει από την ίδια τη φύση του ανθρώπου ως δημιουργήματος του Θεού, αφού η συνείδηση λειτουργεί ως εσωτερικός «νόμος», ο οποίος καθοδηγεί τον άνθρωπο προς το αγαθό και τον αποτρέπει από το κακό, ενώ η ύπαρξη αυτής της εσωτερικής καθοδήγησης μαρτυρεί τη βαθύτερη σχέση του ανθρώπου με τον Δημιουργό του. Ο Αββάς Δωρόθεος διδάσκει ότι ο Θεός, κατά τη δημιουργία του ανθρώπου, έθεσε μέσα του ένα “θεϊόν τι”, έναν φωτεινό λογισμό, μέσω του οποίου μπορεί να διακρίνει το αγαθό από το κακό, αυτό ακριβώς ονομάζει συνείδηση.¹⁰⁷

Φυσικά η συνείδηση δεν λειτουργεί ανεξάρτητα από την ελευθερία του ανθρώπου, καθώς το «κατ’ εικόνα» περιλαμβάνει το αυτεξούσιο, δηλαδή τη δυνατότητα του ανθρώπου να επιλέγει ελεύθερα τη στάση του απέναντι στο αγαθό και το κακό και δεν εξαναγκάζει τον άνθρωπο και τον καλεί να ανταποκριθεί στην αλήθεια,¹⁰⁸ αφού η ελευθερία αυτή καθιστά τη συνείδηση χώρο ευθύνης, καθώς ο άνθρωπος καλείται να λογοδοτήσει για τις επιλογές του.

Μελετώντας την πατερική θεολογία, παρατηρούμε ότι η σχέση αυτή μεταξύ συνείδησης και εικόνας Θεού αποκτά ιδιαίτερο βάθος, αφού οι Πατέρες τονίζουν ότι η συνείδηση αποτελεί ένα είδος «θείου σπινθήρα» μέσα στον άνθρωπο, ο οποίος τον προσανατολίζει προς τον Θεό,¹⁰⁹ ενώ η φωνή της συνείδησης δεν είναι απλώς ανθρώπινη. Ακόμα η υπακοή στη συνείδηση συνδέεται με την υπακοή στο θέλημα του Θεού.¹¹⁰

Ωστόσο, η σχέση αυτή δεν είναι στατική, αλλά δυναμική, αφού το «κατ’ εικόνα» δεν ταυτίζεται με την τελειότητα, αλλά αποτελεί δυνατότητα που καλείται να πραγματωθεί, ενώ η συνείδηση, ως έκφραση του «κατ’ εικόνα», μπορεί να καλλιεργηθεί και να τελειοποιηθεί μέσα από την πνευματική ζωή,¹¹¹ η πορεία της οποίας συνδέεται με το «καθ’ ομοίωσιν», δηλαδή με την κλήση του ανθρώπου να γίνει όμοιος με τον Θεό μέσω της χάρις.

¹⁰⁷ Αββά Δωρόθεου, *Έργα Ασκητικά*, Γ’ Διδασκαλία «Για τη συνείδηση», §40.

¹⁰⁸ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, σ. 122; Ρωμ. 14,12.

¹⁰⁹ Ζηζιούλα, Ι., Η μεταφορά των όρων ουσία, ενέργεια και πρόσωπο στη θεολογία (το πρόβλημα ελευθερίας). *Μαθήματα Χριστιανικής Δογματικής*, Θεσσαλονίκη 2005. Ανακτήθηκε από <https://www.oodegr.com/oode/dogmat1/2B2.htm>

¹¹⁰ Ζηζιούλα, 2005.

¹¹¹ Ζηζιούλα, 2005.

Η αμαρτία, ωστόσο, επηρεάζει βαθιά τη λειτουργία της συνείδησης. Αν και το «κατ' εικόνα» δεν καταστρέφεται, ωστόσο αλλοιώνεται και σκοτίζεται, ενώ η συνείδηση μπορεί να χάσει τη διαύγειά της και να μην λειτουργεί πλέον ως αξιόπιστος οδηγός. Σε μία τέτοια περίπτωση ¹¹² η διάκριση μεταξύ καλού και κακού γίνεται δυσκολότερη, ο δε άνθρωπος μπορεί να οδηγηθεί σε λανθασμένες επιλογές, με αποτέλεσμα η κατάσταση αυτή αναδεικνύει την ανάγκη για θεραπεία και αποκατάσταση της συνείδησης.¹¹³

Η θεραπεία της συνείδησης συνδέεται άμεσα με τη ζωή της Εκκλησίας, αφού μέσω της χάρις του Θεού, ο άνθρωπος καλείται να επανακτήσει τη διαύγεια της συνείδησής του και να αποκαταστήσει τη σχέση του με τον Θεό,¹¹⁴ αφού η μετάνοια, η άσκηση και η συμμετοχή στα μυστήρια αποτελούν μέσα από τα οποία η συνείδηση καθαρίζεται και φωτίζεται. Η διαδικασία αυτή δεν αφορά μόνο την ηθική βελτίωση του ανθρώπου, αλλά τη βαθύτερη ανακαίνιση της ύπαρξής του.¹¹⁵

Ιδιαίτερη σημασία έχει επίσης η διάσταση της σχέσης και της κοινωνίας, αφού η συνείδηση δεν λειτουργεί σε απομόνωση, αλλά μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής ζωής, ενώ ο άνθρωπος δεν καλείται να ακολουθήσει μια ατομική ηθική πορεία, αλλά να ενταχθεί σε μια κοινότητα σχέσεων, όπου η αλήθεια βιώνεται ως κοινωνία με τον Θεό και τους άλλους ανθρώπους, ¹¹⁶ αφού η εκκλησιαστική εμπειρία συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας αυθεντικής συνείδησης, η οποία δεν βασίζεται στον ατομικισμό, αλλά στην αγάπη και την κοινωνία.¹¹⁷

Επιπλέον, η σχέση της συνείδησης με το «κατ' εικόνα» αναδεικνύει την αξία και την αξιοπρέπεια του ανθρώπινου προσώπου, καθώς ο άνθρωπος δεν είναι απλώς ένα βιολογικό ον, αλλά ένα πρόσωπο που φέρει μέσα του την εικόνα του Θεού,¹¹⁸ ενώ η συνείδηση αποτελεί μαρτυρία αυτής της αξίας, καθώς εκφράζει την ικανότητα του ανθρώπου να υπερβαίνει τον εαυτό του και να αναζητά το νόημα της ύπαρξης.¹¹⁹

¹¹² Ζηζιούλα, 2005.

¹¹³ Ζηζιούλα, 2005.

¹¹⁴ Λουδοβίκου, Ν., *Η αποφαιτική εκκλησιολογία του ομοουσίου. Η αρχέγονη Εκκλησία σήμερα*. Αρμός, Αθήνα, 2002, σ. σ. 79.

¹¹⁵ Λουδοβίκου, 2002, σ. 84.

¹¹⁶ Λουδοβίκου, 2002, σ. 88.

¹¹⁷ Λουδοβίκου, 2002, σ. 89.

¹¹⁸ Λουδοβίκου, 2002, σ. 90.

¹¹⁹ Λουδοβίκου, 2002, σ. 91.

Στη σύγχρονη εποχή, όπου συχνά επικρατεί η τάση απολυτοποίησης της ατομικής συνείδησης, η ορθόδοξη θεολογία προσφέρει μια διαφορετική προοπτική. Η συνείδηση δεν είναι απόλυτο κριτήριο αλήθειας, αλλά χρειάζεται να φωτίζεται από τη θεία αποκάλυψη και να εντάσσεται στη ζωή της Εκκλησίας,¹²⁰ αφού η αποσύνδεση της συνείδησης από τη σχέση με τον Θεό οδηγεί σε σχετικισμό και σύγχυση, ενώ η ένταξή της στο εκκλησιαστικό πλαίσιο διασφαλίζει την ορθότητα της λειτουργίας της.¹²¹

Συνοψίζοντας, η συνείδηση αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης, το οποίο συνδέεται άμεσα με το «κατ' εικόνα» του Θεού, ενώ μέσω της συνείδησης ο άνθρωπος καλείται να γνωρίσει τον εαυτό του, να διακρίνει το αγαθό και να πορευθεί προς την κοινωνία με τον Θεό.¹²² Η καλλιέργεια και η θεραπεία της συνείδησης αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση του «καθ' ομοίωσιν» και για την ολοκλήρωση της ανθρώπινης ύπαρξης.¹²³

Κεφάλαιο 3^ο: Η θεόδοτη προέλευση της συνείδησης

3.1 Η θεόδοτη προέλευση της συνείδησης

Η έννοια της συνείδησης, αναφορικά με την ορθόδοξη θεολογία, είναι αναπόσπαστο στοιχείο της δημιουργίας του ανθρώπου και της κατ' επέκταση αναφοράς στον Θεό. Σε αντίθεση με φιλοσοφικές ή ψυχολογικές προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν τη συνείδηση ως προϊόν της ανθρώπινης νόησης ή της κοινωνικής εξέλιξης, η πατερική και βιβλική παράδοση την εντάσσει στον πυρήνα της ανθρώπινης ύπαρξης ως θεόδοτο χάρισμα, αφού η συνείδηση δεν αποτελεί ένα επιμέρους χαρακτηριστικό του ανθρώπου, αλλά συνδέεται άμεσα με τον τρόπο της δημιουργίας του και με την κλήση του προς την κοινωνία με τον Θεό.¹²⁴

Η δημιουργία του ανθρώπου «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» Θεού αποτελεί το θεμέλιο για την κατανόηση κάθε πτυχής της ανθρώπινης ύπαρξης,¹²⁵ αφού το «κατ' εικόνα» δεν περιορίζεται σε επιμέρους ιδιότητες, όπως η λογικότητα ή η ελευθερία, αλλά εκφράζει τη

¹²⁰ Λουδοβίκου, 2002, σ. 93.

¹²¹ Λουδοβίκου, 2002, σ. 95.

¹²² Λουδοβίκου, 2002, σ. 96.

¹²³ Λουδοβίκου, 2002, σ. 99.

¹²⁴ Λουδοβίκου, 2002, σ. 110.

¹²⁵ Γιανναράς, Χρ., *Σχόλιο στο Άσμα Ασμάτων*. Δόμος, Αθήνα, 2008, σ. 19.

συνολική δυνατότητα του ανθρώπου να σχετίζεται με τον Θεό, ενώ η συνείδηση μπορεί να θεωρηθεί ως μία από τις βασικές εκφράσεις του «κατ' εικόνα», καθώς επιτρέπει στον άνθρωπο να έχει επίγνωση του εαυτού του, να αξιολογεί τις πράξεις του και να ανταποκρίνεται στο θείο θέλημα.¹²⁶

Η θεόδοτη προέλευση της συνείδησης σημασιολογικά δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα ανθρώπινης κατασκευής, αλλά δώρο που έχει δοθεί στον άνθρωπο από τον Θεό. Ο άνθρωπος δεν δημιουργεί τη συνείδησή του, αλλά την λαμβάνει ως στοιχείο της ύπαρξής του,¹²⁷ εφόσον αυτό προσδίδει στη συνείδηση έναν αντικειμενικό χαρακτήρα, ο οποίος υπερβαίνει την υποκειμενικότητα των ατομικών αντιλήψεων, αφού η συνείδηση δεν ταυτίζεται με τις προσωπικές απόψεις ή προτιμήσεις, αλλά λειτουργεί ως μαρτυρία μιας βαθύτερης αλήθειας που είναι εγγεγραμμένη στην ανθρώπινη ύπαρξη.¹²⁸

Η θεολογική αυτή προσέγγιση διαφοροποιείται ριζικά από σύγχρονες αντιλήψεις που τείνουν να απολυτοποιούν τη συνείδηση ως αυτόνομο κριτήριο αλήθειας,¹²⁹ αφού στην ορθόδοξη παράδοση, η συνείδηση δεν είναι απόλυτη, αλλά σχετίζεται με την αλήθεια του Θεού, αφού η φωνή της συνείδησης δεν είναι απλώς έκφραση της ατομικής βούλησης, αλλά αντανάκλαση της θείας βούλησης μέσα στον άνθρωπο. Αυτό σημαίνει ότι η συνείδηση έχει έναν κατ' εξοχήν σχεσιακό χαρακτήρα, καθώς συνδέεται με τη σχέση του ανθρώπου προς τον Θεό.¹³⁰

Η καθολικότητα της συνείδησης αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο που επιβεβαιώνει τη θεόδοτη προέλευσή της, με όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως πολιτισμού, εποχής ή θρησκείας, να διαθέτουν συνείδηση και να είναι σε θέση να διακρίνουν βασικές ηθικές αξίες,¹³¹ καθώς η ύπαρξη αυτής της καθολικής ηθικής συνείδησης δεν μπορεί να εξηγηθεί επαρκώς μόνο με κοινωνιολογικούς ή εξελικτικούς όρους, αλλά παραπέμπει σε μια κοινή ανθρώπινη φύση, η οποία έχει θεμελιωθεί από τον Θεό.¹³²

¹²⁶ Γιανναράς, 2008, σ. 24.

¹²⁷ Γιανναράς, 2008, σ. 27.

¹²⁸ Γιανναράς, 2008, σ. 29.

¹²⁹ Russell, N. (2004). *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*. Oxford: Oxford University Press, σ. 33.

¹³⁰ Russell, 2004, σ. 39.

¹³¹ Russell, 2004, σ. 45.

¹³² Russell, 2004, σ. 50.

Παράλληλα, η συνείδηση συνδέεται με την έννοια της αποκάλυψης, αφού ο Θεός δεν αποκαλύπτεται στον άνθρωπο μόνο μέσω εξωτερικών μέσων, όπως η Αγία Γραφή ή η παράδοση της Εκκλησίας, αλλά και εσωτερικά, μέσω της συνείδησης, ενώ η εσωτερική αυτή αποκάλυψη δεν αντικαθιστά την εξωτερική, αλλά λειτουργεί συμπληρωματικά προς αυτήν, με τη συνείδηση να μπορεί να θεωρηθεί ως ένας «εσωτερικός χώρος» όπου ο άνθρωπος συναντά τη φωνή του Θεού και καλείται να ανταποκριθεί σε αυτήν.¹³³

Η λειτουργία αυτή της συνείδησης αναδεικνύει τον προσωπικό χαρακτήρα της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό, σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος δεν καλείται απλώς να ακολουθήσει εξωτερικούς κανόνες, αλλά να αναπτύξει μια εσωτερική σχέση με τον Θεό, η οποία εκφράζεται μέσα από τη συνείδηση,¹³⁴ αφού η υπακοή στη συνείδηση δεν είναι απλώς συμμόρφωση σε ηθικούς κανόνες, αλλά ανταπόκριση σε μια προσωπική κλήση.¹³⁵

Ωστόσο, η θεόδοτη προέλευση της συνείδησης δεν σημαίνει ότι αυτή λειτουργεί πάντοτε με τον ίδιο τρόπο, με την ελευθερία του ανθρώπου να παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της συνείδησης, αφού ο άνθρωπος καλείται να συνεργαστεί με το δώρο που έχει λάβει και να το καλλιεργήσει, ώστε να μπορεί να λειτουργεί σωστά, ενώ η συνείδηση, αν και δώρο του Θεού, δεν είναι στατική, αλλά δυναμική πραγματικότητα, η οποία εξελίσσεται μέσα από την πνευματική πορεία του ανθρώπου.¹³⁶

Η δυναμική αυτή διάσταση της συνείδησης φαίνεται και από το γεγονός ότι μπορεί να διαμορφωθεί, να ενισχυθεί ή ακόμη και να αλλοιωθεί.¹³⁷ Ακόμα η καλλιέργεια της συνείδησης απαιτεί συνεχή προσπάθεια, αυτογνωσία και πνευματική εγρήγορση, αφού ο άνθρωπος καλείται να διακρίνει τις εσωτερικές του κινήσεις και να προσανατολίζει τη ζωή του σύμφωνα με το θέλημα του Θεού.¹³⁸

Τέλος, η θεόδοτη προέλευση της συνείδησης αναδεικνύει τον βαθιά θεολογικό της χαρακτήρα, ότι δηλαδή η έννοια της συνείδησης δεν είναι απλώς μια ανθρώπινη ικανότητα, αλλά δώρο που συνδέει τον άνθρωπο με τον Θεό και τον καλεί σε μια σχέση αλήθειας και

¹³³ Russell, 2004, σ. 54.

¹³⁴ Russell, 2004, σ. 59.

¹³⁵ Russell, 2004, σ. 61.

¹³⁶ Russell, 2004, σ. 65.

¹³⁷ Μαρτζέλος, Γ., *Ιστορία της ορθόδοξης θεολογίας και πνευματικότητας*. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2002, σ. 70.

¹³⁸ Μαρτζέλος, 2002, σ. 75.

ελευθερίας, ενώ η κατανόηση αυτή αποτελεί τη βάση για την περαιτέρω διερεύνηση της λειτουργίας της συνείδησης, της αλλοίωσής της και της δυνατότητας θεραπείας της μέσα στο πλαίσιο της πνευματικής ζωής.¹³⁹

3.2 Η συνείδηση ως εσωτερικός νόμος

Η κατανόηση της συνείδησης ως εσωτερικού νόμου αποτελεί μία από τις πιο θεμελιώδεις προσεγγίσεις της έννοιας στο πλαίσιο της βιβλικής και πατερικής παράδοσης, αφού η συνείδηση δεν νοείται απλώς ως μία ψυχολογική λειτουργία ή ως μηχανισμός αξιολόγησης πράξεων, αλλά ως ένας εσωτερικός νόμος που έχει εγγραφεί στην ίδια τη φύση του ανθρώπου,¹⁴⁰ ενώ η έννοια αυτή αναδεικνύει τον βαθύ σύνδεσμο μεταξύ της ανθρώπινης ύπαρξης και της θείας βούλησης, καθώς ο άνθρωπος φέρει μέσα του μια εσωτερική καθοδήγηση που τον προσανατολίζει προς το αγαθό.¹⁴¹

Η θεώρηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς γεφυρώνει το χάσμα μεταξύ εξωτερικού και εσωτερικού νόμου, αφού ο άνθρωπος δεν καθοδηγείται μόνο από εντολές που του δίνονται απ' έξω, αλλά διαθέτει έναν εσωτερικό προσανατολισμό που του επιτρέπει να αναγνωρίζει την αλήθεια και να επιλέγει το καλό,¹⁴² ενώ η συνείδηση, επομένως, λειτουργεί ως εσωτερική φωνή που αποκαλύπτει στον άνθρωπο το θέλημα του Θεού.

3.2.1 Η βιβλική θεμελίωση του «εσωτερικού νόμου»

Η έννοια της συνείδησης ως εσωτερικού νόμου έχει τις ρίζες της στη βιβλική παράδοση, όπου διατυπώνεται η ιδέα ότι ο νόμος του Θεού δεν περιορίζεται σε εξωτερικές εντολές, αλλά εγγράφεται στην καρδιά του ανθρώπου, ενώ η εσωτερική αυτή εγγραφή υποδηλώνει ότι ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει το θέλημα του Θεού όχι μόνο μέσω της διδασκαλίας, αλλά και μέσω της εσωτερικής του εμπειρίας.¹⁴³

Η αντίληψη αυτή αποκτά ιδιαίτερη σαφήνεια στην Καινή Διαθήκη, όπου η συνείδηση παρουσιάζεται ως εσωτερικός μάρτυρας που συνοδεύει τον άνθρωπο και αξιολογεί τις

¹³⁹ Russell, 2004, σ. 92.

¹⁴⁰ Russell, 2004, σ. 103.

¹⁴¹ Russell, 2004, σ. 110.

¹⁴² Russell, 2004, σ. 115.

¹⁴³ Russell, 2004, σ. 118.

πράξεις του, ο άνθρωπος δεν χρειάζεται πάντοτε εξωτερική καθοδήγηση για να διακρίνει το καλό από το κακό, καθώς διαθέτει μέσα του έναν εσωτερικό «κριτή», ενώ η συνείδηση λειτουργεί ως τόπος όπου αποκαλύπτεται η αλήθεια της ανθρώπινης πράξης.¹⁴⁴

Φυσικά η βιβλική θεώρηση δεν απολυτοποιεί τη συνείδηση, αφού ο εσωτερικός νόμος δεν είναι ανεξάρτητος από τον Θεό, αλλά συνδέεται άμεσα με Αυτόν, ενώ η συνείδηση δεν αποτελεί αυτόνομη πηγή ηθικής, αλλά συμμετέχει στην αλήθεια που αποκαλύπτεται από τον Θεό.¹⁴⁵ Αυτό σημαίνει ότι η λειτουργία της συνείδησης πρέπει να ερμηνεύεται πάντοτε σε σχέση με τη θεία αποκάλυψη.¹⁴⁶

3.2.2 Η πατερική ερμηνεία της συνείδησης ως νόμου

Οι Πατέρες της Εκκλησίας αναπτύσσουν περαιτέρω την έννοια της συνείδησης ως εσωτερικού νόμου, εντάσσοντάς την στο πλαίσιο της πνευματικής ζωής και της σωτηριολογίας, αφού για αυτούς, η συνείδηση αποτελεί ένα είδος «φυσικού νόμου», ο οποίος έχει δοθεί από τον Θεό στον άνθρωπο και τον καθοδηγεί προς το αγαθό.¹⁴⁷

Η πατερική θεολογία τονίζει ότι η συνείδηση δεν είναι απλώς ένας ηθικός μηχανισμός, αλλά ένας βαθύτερος υπαρξιακός χώρος όπου ο άνθρωπος συναντά την αλήθεια του Θεού, ενώ η λειτουργία της συνείδησης συνδέεται με την πνευματική κατάσταση του ανθρώπου και επηρεάζεται από τη σχέση του με τον Θεό.¹⁴⁸ Βέβαια ο άνθρωπος ζει σύμφωνα με το θέλημα του Θεού, η συνείδησή του λειτουργεί με διαύγεια, ενώ αντίθετα, όταν απομακρύνεται από τον Θεό, η συνείδηση σκοτίζεται και χάνει την ακρίβειά της.¹⁴⁹

Οι Πατέρες επισημαίνουν επίσης ότι η συνείδηση έχει παιδαγωγικό χαρακτήρα, ενώ η λειτουργία βοηθά τον άνθρωπο να διακρίνει το καλό από το κακό και να αναπτύσσει την ηθική του κρίση, αφού η συνείδηση δεν επιβάλλει απλώς κανόνες, αλλά συμβάλλει στη διαμόρφωση του ανθρώπου ως προσώπου.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Russell, 2004, σ. 120.

¹⁴⁵ Russell, 2004, σ. 122.

¹⁴⁶ Russell, 2004, σ. 126.

¹⁴⁷ Ζηζιούλα, 2001.

¹⁴⁸ Ζηζιούλα, 2001.

¹⁴⁹ Ζηζιούλα, 2001.

¹⁵⁰ Ζηζιούλα, 2001.

3.2.3 Η σχέση εσωτερικού και εξωτερικού νόμου

Ένα από τα βασικά ζητήματα που ανακύπτουν από τη θεώρηση της συνείδησης ως εσωτερικού νόμου είναι η σχέση της με τον εξωτερικό νόμο, δηλαδή με τις εντολές της Αγίας Γραφής και της Εκκλησίας,¹⁵¹ αφού η σχέση αυτή δεν είναι ανταγωνιστική, αλλά συμπληρωματική.

Αναλυτικότερα, παρατηρούμε ότι ο εξωτερικός νόμος παρέχει στον άνθρωπο σαφείς κατευθύνσεις και λειτουργεί ως αντικειμενικό κριτήριο της αλήθειας, ενώ από την άλλη πλευρά, η συνείδηση επιτρέπει στον άνθρωπο να εσωτερικεύσει τον νόμο και να τον μετατρέψει σε προσωπική εμπειρία,¹⁵² ενώ χωρίς τη συνείδηση, ο νόμος παραμένει εξωτερικός και ενδεχομένως επιβάλλεται μηχανικά και χωρίς τον εξωτερικό νόμο, η συνείδηση κινδυνεύει να αποπροσανατολιστεί.¹⁵³

Η αρμονική συνεργασία των δύο αυτών διαστάσεων αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ορθή ηθική ζωή, ενώ ο άνθρωπος καλείται να διαμορφώσει τη συνείδησή του μέσα από τη διδασκαλία της Εκκλησίας, ώστε να μπορεί να λειτουργεί ως αξιόπιστος οδηγός.¹⁵⁴ Η Καινή Διαθήκη συνδέει στενά την αγαθή συνείδηση με τη διατήρηση της πίστης, επισημαίνοντας ότι η απόρριψή της μπορεί να οδηγήσει σε “ναυάγιο” ως προς την πίστη.¹⁵⁵

3.2.4 Η δυναμική λειτουργία της συνείδησης

Η συνείδηση ως εσωτερικός νόμος δεν είναι στατική, αλλά δυναμική πραγματικότητα, καθώς η λειτουργία της εξελίσσεται ανάλογα με την πνευματική κατάσταση του ανθρώπου και την καλλιέργειά της, αφού ο άνθρωπος δεν γεννιέται με μια πλήρως διαμορφωμένη συνείδηση, αλλά καλείται να την αναπτύξει μέσα από την εμπειρία, τη μάθηση και την πνευματική ζωή. Κατά τον Αββά Δωρόθεο, ο Θεός έθεσε μέσα στον άνθρωπο τη συνείδηση ως φυσικό κριτήριο για τη διάκριση του καλού από το κακό· ωστόσο, με την προοδευτική

¹⁵¹ Ρωμ. 2,14–15.

¹⁵² Grillmeier, A. (1975). Christ in Christian Tradition, Vol. 1: From the Apostolic Age to Chalcedon (451). London: Mowbray, σ. 85.

¹⁵³ Grillmeier, 1975, σ. 90.

¹⁵⁴ Grillmeier, 1975, σ. 94.

¹⁵⁵ Α' Τιμ. 1,19.

εξάπλωση της αμαρτίας, η φωνή της μπορεί να παραμεριστεί και να καταστεί δυσδιάκριτη.¹⁵⁶

Η δυναμική αυτή διάσταση σημαίνει ότι η συνείδηση μπορεί να γίνει πιο ευαίσθητη και ακριβής, αλλά και να αμβλυνθεί ή να παραμορφωθεί, η συνεχής εγρήγορση και η αυτοκριτική αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για τη σωστή λειτουργία της, ενώ ο άνθρωπος καλείται να εξετάζει τις πράξεις του και να αναζητά την αλήθεια, ώστε να διατηρεί τη συνείδησή του καθαρή.¹⁵⁷

Ιδιαίτερη σημασία έχει η έννοια της «λεπτής συνείδησης», η οποία αναφέρεται στην ικανότητα του ανθρώπου να διακρίνει ακόμη και τις πιο λεπτές αποκλίσεις από το αγαθό, ενώ η ανάπτυξη μιας τέτοιας συνείδησης αποτελεί ένδειξη πνευματικής ωριμότητας και συνδέεται με τη βαθύτερη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό.¹⁵⁸

3.2.5 Η ευθύνη του ανθρώπου απέναντι στη συνείδησή του

Η ύπαρξη της συνείδησης ως εσωτερικού νόμου συνεπάγεται και την ευθύνη του ανθρώπου να την ακολουθεί.¹⁵⁹ Ο άνθρωπος δεν μπορεί να αγνοεί τη φωνή της συνείδησής του χωρίς συνέπειες, ενώ η παραγνώριση της συνείδησης οδηγεί σε εσωτερική διάσπαση και αποξένωση από την αλήθεια.¹⁶⁰

Η ευθύνη αυτή δεν περιορίζεται σε ατομικό επίπεδο, αλλά έχει και κοινωνικές διαστάσεις, ενώ η συνείδηση καθοδηγεί τον άνθρωπο όχι μόνο στις προσωπικές του επιλογές, αλλά και στη σχέση του με τους άλλους,¹⁶¹ εφόσον δεχόμαστε ότι η ηθική ζωή δεν είναι ιδιωτική υπόθεση, αλλά επηρεάζει την κοινότητα και τις ανθρώπινες σχέσεις.

Η υπακοή στη συνείδηση δεν σημαίνει άκριτη αποδοχή κάθε εσωτερικής παρόρμησης,¹⁶² καθώς ο άνθρωπος καλείται να διακρίνει αν η φωνή που ακούει είναι πράγματι η φωνή της

¹⁵⁶ Αββᾶ Δωροθέου, *Έργα Ασκητικά*, Γ' Διδασκαλία «Περὶ συνειδήσεως», §40.

¹⁵⁷ Μ. Βασιλείου, *Περὶ διαφορᾶς ουσίας και υποστάσεως. Επιστολή Γρηγορίῳ ἀδελφῷ. Στο Ντ. Σαμοθράκη (επιμ.), Πανόραμα του Προσώπου* (Μ. Πανταζάρα, Ντ. Σαμοθράκη μτφρ.), Αρμός, Αθήνα, 2000, σ. 39.

¹⁵⁸ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 43.

¹⁵⁹ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 46.

¹⁶⁰ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 49.

¹⁶¹ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 52.

¹⁶² Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 56.

συνείδησης ή αποτέλεσμα άλλων παραγόντων, όπως τα πάθη ή οι κοινωνικές επιρροές,¹⁶³ αφού η διάκριση αυτή απαιτεί πνευματική ωριμότητα και καθοδήγηση.

3.3 Η αλλοίωση της συνείδησης λόγω της αμαρτίας

3.3.1 Η πτώση ως ρήξη σχέσης και αλλοίωση της γνώσης

Η *αμαρτία* δεν νοείται απλώς ως παραβίαση ηθικών κανόνων, αλλά ως ρήξη της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό, καθώς η ρήξη αυτή έχει οντολογικές συνέπειες, διότι αλλοιώνει τον τρόπο ύπαρξης του ανθρώπου και επηρεάζει όλες τις δυνάμεις της ψυχής, συμπεριλαμβανομένης της συνείδησης,¹⁶⁴ ενώ η συνείδηση, ως στοιχείο του «κατ' εικόνα», δεν καταργείται, αλλά υφίσταται βαθιά διαστρέβλωση, η οποία εκδηλώνεται τόσο στη γνώση όσο και στην πράξη.¹⁶⁵

Η βιβλική παράδοση παρουσιάζει την πτώση ως αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής του ανθρώπου να απομακρυνθεί από τον Θεό και να αυτονομηθεί, καθώς η επιλογή αυτή δεν περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη πράξη,¹⁶⁶ αλλά εκφράζει έναν νέο τρόπο ύπαρξης, στον οποίο ο άνθρωπος παύει να αναφέρεται στον Θεό ως πηγή της ζωής και της αλήθειας.¹⁶⁷

Η απομάκρυνση αυτή επιφέρει αλλοίωση της γνώσης, ο άνθρωπος δεν γνωρίζει πλέον την πραγματικότητα μέσα από τη σχέση του με τον Θεό, αλλά μέσω των περιορισμένων του δυνατοτήτων, ενώ η γνώση γίνεται αποσπασματική και συχνά παραμορφωμένη.¹⁶⁸ Η συνείδηση, ως φορέας ηθικής και υπαρξιακής γνώσης, επηρεάζεται άμεσα από αυτή την κατάσταση.

Η αλλοίωση της γνώσης δεν σημαίνει πλήρη απώλεια της αλήθειας, αλλά παραμόρφωσή της, αφού ο άνθρωπος εξακολουθεί να έχει επίγνωση του καλού και του κακού, αλλά η

¹⁶³ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 60.

¹⁶⁴ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 91.

¹⁶⁵ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 93.

¹⁶⁶ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 95.

¹⁶⁷ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 98.

¹⁶⁸ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 101.

διάκριση αυτή δεν είναι πλέον σαφής,¹⁶⁹ ενώ η συνείδηση λειτουργεί μέσα σε ένα πλαίσιο σύγχυσης, όπου το καλό μπορεί να εμφανίζεται ως κακό και το κακό ως καλό.¹⁷⁰

3.3.2 Ο σκοταδισμός και η αποδυνάμωση της συνείδησης

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της αλλοιωμένης συνείδησης είναι ο «σκοταδισμός», δηλαδή η απώλεια της διαύγειας και της ακρίβειας στην κρίση, αφού η συνείδηση, ενώ εξακολουθεί να υπάρχει, δεν μπορεί πλέον να λειτουργεί με την ίδια καθαρότητα όπως πριν την πτώση.¹⁷¹

Ο σκοταδισμός της συνείδησης εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους, αφού σε ορισμένες περιπτώσεις, ο άνθρωπος αδυνατεί να αναγνωρίσει το κακό ως κακό, ενώ σε άλλες, γνωρίζει το καλό, αλλά δεν έχει τη δύναμη να το πραγματοποιήσει.¹⁷² Η διάσπαση μεταξύ γνώσης και πράξης αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της μεταπτωτικής κατάστασης.

Η αποδυνάμωση της συνείδησης συνδέεται επίσης με την απώλεια της εσωτερικής ενότητας του ανθρώπου, αφού ο νους, η καρδιά και η βούληση δεν λειτουργούν πλέον αρμονικά, αλλά βρίσκονται σε σύγκρουση, ενώ η συνείδηση, αντί να εκφράζει αυτή την ενότητα, αντανακλά τη διάσπαση, γεγονός που οδηγεί σε αβεβαιότητα και εσωτερική ένταση.¹⁷³

3.3.3 Η επίδραση των παθών στη συνείδηση

Η αλλοίωση της συνείδησης συνδέεται άμεσα με τη δράση των παθών, τα οποία στην πατερική ανθρωπολογία νοούνται ως διαστροφή των φυσικών δυνάμεων της ανθρώπινης ψυχής, αφού οι δυνάμεις αυτές, που αρχικά είχαν ως σκοπό τον προσανατολισμό του ανθρώπου προς τον Θεό, μετά την πτώση εκτρέπονται και στρέφονται προς τα κτιστά και τα παροδικά,¹⁷⁴ αφού το επιθυμητικό μετατρέπεται σε φιληδονία, το θυμικό σε επιθετικότητα ή μνησικακία και το λογιστικό σε πλάνη και υπερηφάνεια.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 106.

¹⁷⁰ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 108.

¹⁷¹ Λουδοβίκου, Ν., Η αποφαιτική εκκλησιολογία του ομοουσίου. Η αρχέγονη Εκκλησία σήμερα. Αρμός, Αθήνα, 2002, σ. 210.

¹⁷² Λουδοβίκου, 2002, σ. 215.

¹⁷³ Λουδοβίκου, 2002, σ. 220.

¹⁷⁴ Λουδοβίκου, 2002, σ. 224.

¹⁷⁵ Λουδοβίκου, 2002, σ. 229.

Ως αποτέλεσμα της επίδρασης των παθών, η ηθική κρίση του ανθρώπου υφίσταται σοβαρή διαστρέβλωση, καθώς ο άνθρωπος δεν αξιολογεί πλέον τις πράξεις του με βάση την αντικειμενική αλήθεια, αλλά σύμφωνα με τις επιθυμίες και τις εσωτερικές του τάσεις.¹⁷⁶ Έτσι, οδηγείται είτε στη δικαιολόγηση των λανθασμένων επιλογών του είτε ακόμη και στην αντιστροφή των ηθικών κριτηρίων, όπου το κακό παρουσιάζεται ως καλό.¹⁷⁷

3.4 Η καλλιέργεια και θεραπεία της συνείδησης

Η αλλοίωση της συνείδησης λόγω της αμαρτίας δεν αποτελεί μια οριστική και αμετάκλητη κατάσταση, αλλά μια δυναμική πραγματικότητα που μπορεί να θεραπευθεί μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής ζωής.¹⁷⁸ Η ορθόδοξη θεολογία αντιλαμβάνεται τη συνείδηση όχι απλώς ως ηθικό μηχανισμό, αλλά ως βαθύ υπαρξιακό τόπο όπου αποκαλύπτεται η σχέση του ανθρώπου με τον Θεό. Συνεπώς, η θεραπεία της δεν συνίσταται σε μια εξωτερική συμμόρφωση προς κανόνες, αλλά σε μια εσωτερική μεταμόρφωση που αφορά ολόκληρη την ανθρώπινη ύπαρξη, καθώς η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται μέσω της συνεργίας της ανθρώπινης ελευθερίας και της θείας χάριτος.¹⁷⁹

3.4.1 Η μετάνοια ως απαρχή της θεραπείας

Η θεραπεία της συνείδησης αρχίζει με τη μετάνοια, η οποία αποτελεί θεμελιώδη στάση ζωής. Η μετάνοια δεν περιορίζεται σε μια απλή συναισθηματική λύπη για την αμαρτία, αλλά συνιστά ριζική μεταστροφή του ανθρώπου, αλλαγή του τρόπου σκέψης και προσανατολισμού του, αφού ο άνθρωπος καλείται να εγκαταλείψει την αυτονομία και να στραφεί προς τον Θεό, αναγνωρίζοντας την αλήθεια της ύπαρξής του.¹⁸⁰

Μέσα από τη μετάνοια, η συνείδηση αφυπνίζεται και επανακτά τη δυνατότητα διάκρισης. Η αυτοεξέταση, η ειλικρινής αναγνώριση των σφαλμάτων και η ταπείνωση συμβάλλουν στην κάθαρση της συνείδησης από τις επιδράσεις των παθών,¹⁸¹ αφού η μετάνοια δεν

¹⁷⁶ Λουδοβίκου, 2002, σ. 233.

¹⁷⁷ Λουδοβίκου, 2002, σ. 231.

¹⁷⁸ Meyendorff, J. (1987). *Christ in Eastern Christian Thought*. Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, σ. 110.

¹⁷⁹ Meyendorff, 1987, σ. 114.

¹⁸⁰ Meyendorff, 1987, σ. 121.

¹⁸¹ Meyendorff, 1987, σ. 129.

αποτελεί στιγμιαία πράξη, αλλά διαρκή κατάσταση που συνοδεύει ολόκληρη την πνευματική πορεία του ανθρώπου.¹⁸²

3.4.2 Η ασκητική ζωή και η κάθαρση των παθών

Καθοριστικό ρόλο στην καλλιέργεια της συνείδησης διαδραματίζει η ασκητική ζωή, η οποία αποσκοπεί στην κάθαρση των παθών και στην αποκατάσταση της εσωτερικής τάξης της ψυχής. Η άσκηση δεν έχει τιμωρητικό χαρακτήρα, αλλά θεραπευτικό, καθώς βοηθά τον άνθρωπο να επαναφέρει τις δυνάμεις του στην φυσική τους λειτουργία.¹⁸³

Η προσευχή αποτελεί βασικό μέσο κάθαρσης, καθώς μέσω αυτής ο άνθρωπος εισέρχεται σε προσωπική σχέση με τον Θεό και καλλιεργεί τη συγκέντρωση και τη διαύγεια του νου. Η νηστεία και η εγκράτεια περιορίζουν την κυριαρχία των επιθυμιών και συμβάλλουν στην ελευθερία από τα πάθη,¹⁸⁴ ενώ ιδιαίτερη σημασία έχει και η νήψη, δηλαδή η πνευματική εγρήγορση, που επιτρέπει στον άνθρωπο να παρακολουθεί τους λογισμούς του και να διακρίνει την προέλευσή τους.¹⁸⁵

3.4.3 Τα μυστήρια της Εκκλησίας και η θεία χάρη

Η θεραπεία της συνείδησης δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της ανθρώπινης προσπάθειας, αλλά κυρίως μέσω της θείας χάριτος, η οποία προσφέρεται μέσα από τα μυστήρια της Εκκλησίας, καθώς η εκκλησιαστική ζωή αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο όπου ο άνθρωπος μπορεί να αποκαταστήσει τη σχέση του με τον Θεό και να ανακαινίσει τη συνείδησή του.¹⁸⁶

Το μυστήριο της εξομολόγησης διαδραματίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, καθώς μέσω αυτού ο άνθρωπος εκφράζει τα σφάλματά του και λαμβάνει τη συγχώρηση του Θεού, απελευθερούμενος από το βάρος της ενοχής, ενώ η Θεία Ευχαριστία, ως κορυφαία έκφραση της εκκλησιαστικής ζωής,¹⁸⁷ ενισχύει τον άνθρωπο πνευματικά και τον εντάσσει σε

¹⁸² Meyendorff, 1987, σ. 141.

¹⁸³ Meyendorff, 1987, σ. 150.

¹⁸⁴ Meyendorff, 1987, σ. 158.

¹⁸⁵ Meyendorff, 1987, σ. 165.

¹⁸⁶ Γιανναράς, Χρ., *Χάιντεγγερ και Αρεοπαγίτης*. Δόμος, Αθήνα, 2006, σ. 74.

¹⁸⁷ Γιανναράς, 2006, σ. 79.

ζωντανή κοινωνία με τον Χριστό, γεγονός που συμβάλλει στη βαθύτερη ανακαίνιση της ύπαρξής του.¹⁸⁸

3.4.4 Η πνευματική καθοδήγηση και η διάκριση

Σημαντική για τη διαμόρφωση της συνείδησης είναι και η πνευματική καθοδήγηση. Ο άνθρωπος, ιδίως όταν η συνείδησή του είναι ακόμη ατελής ή επηρεασμένη από τα πάθη, μπορεί να δυσκολεύεται να διακρίνει τη φωνή της αλήθειας.¹⁸⁹ Η καθοδήγηση από έναν πνευματικό πατέρα βοηθά στην αποφυγή πλανών και στη σωστή καλλιέργεια της συνείδησης.¹⁹⁰

Η διάκριση αποτελεί βασική αρετή που συνδέεται με τη λειτουργία της συνείδησης, αφού μέσα από αυτήν, ο άνθρωπος μαθαίνει να αξιολογεί σωστά τις καταστάσεις και να αποφεύγει τα άκρα, ενώ η έλλειψη διάκρισης μπορεί να οδηγήσει είτε σε υπερβολική αυστηρότητα είτε σε χαλαρότητα, αλλοιώνοντας τη λειτουργία της συνείδησης.¹⁹¹

3.4.5 Η αποκατάσταση της ενότητας της ανθρώπινης ύπαρξης

Η θεραπεία της συνείδησης οδηγεί τελικά στην αποκατάσταση της ενότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, αφού η αμαρτία έχει προκαλέσει διάσπαση μεταξύ των δυνάμεων της ψυχής, ενώ η θεραπεία επαναφέρει την αρμονία και την ισορροπία, ενώ η συνείδηση, από πεδίο σύγκρουσης, μετατρέπεται σε χώρο ειρήνης και εσωτερικής σταθερότητας.¹⁹²

Η ενότητα αυτή δεν είναι απλώς ψυχολογική, αλλά πνευματική και σχετίζεται με τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, καθώς ο άνθρωπος, ζώντας σύμφωνα με το θέλημα του Θεού, αποκτά εσωτερική καθαρότητα και διαύγεια, γεγονός που του επιτρέπει να πορεύεται με βεβαιότητα προς την ολοκλήρωση της ύπαρξής του.¹⁹³

¹⁸⁸ Γιανναράς, 2006, σ. 83.

¹⁸⁹ Γιανναράς, 2006, σ. 88.

¹⁹⁰ Γιανναράς, 2006, σ. 92.

¹⁹¹ Γιανναράς, 2006, σ. 99.

¹⁹² Γιανναράς, 2006, σ. 100.

¹⁹³ Γιανναράς, 2006, σ. 105.

3.5 Η συνείδηση στην προοπτική της θέωσης

Η έννοια της συνείδησης στην ορθόδοξη θεολογία δεν εξαντλείται στη λειτουργία της ως ηθικού κριτηρίου ή στην ανάγκη θεραπείας της από την αλλοίωση της αμαρτίας, αλλά κορυφώνεται μέσα στην προοπτική της θέωσης του ανθρώπου, αφού η θέωση αποτελεί τον τελικό σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης και συνίσταται στη μετοχή του ανθρώπου στη ζωή του Θεού,¹⁹⁴ με αποτέλεσμα η συνείδηση να αποκτά βαθύτερο θεολογικό νόημα, καθώς συνδέεται με την ίδια την πορεία του ανθρώπου προς την πλήρη κοινωνία με τον Θεό.¹⁹⁵

3.5.1 Από την κάθαρση στον φωτισμό της συνείδησης

Η πορεία προς τη θέωση προϋποθέτει την κάθαρση της συνείδησης από τα πάθη και τις αλλοιώσεις που έχει επιφέρει η αμαρτία, καθώς στο στάδιο αυτό, ο άνθρωπος αγωνίζεται να αποκαταστήσει την εσωτερική του τάξη και να επαναφέρει τις δυνάμεις της ψυχής στη φυσική τους λειτουργία,¹⁹⁶ εφόσον απαλλάσσεται σταδιακά από τις επιδράσεις των παθών, αποκτά μεγαλύτερη διαύγεια και ακρίβεια.

Η κάθαρση αυτή οδηγεί στον φωτισμό της συνείδησης, όπου ο άνθρωπος δεν περιορίζεται πλέον στην εξωτερική τήρηση εντολών, αλλά βιώνει την αλήθεια ως εσωτερική πραγματικότητα,¹⁹⁷ καθώς η συνείδηση γίνεται πιο ευαίσθητη και ικανή να διακρίνει ακόμη και τις λεπτές αποκλίσεις από το αγαθό, αφού η λειτουργία της δεν είναι πλέον μόνο ελεγκτική, αλλά και αποκαλυπτική, διότι συμβάλλει στη βαθύτερη κατανόηση του θελήματος του Θεού.¹⁹⁸

3.5.2 Η συνείδηση ως τόπος εμπειρίας του Θεού

Στο στάδιο του φωτισμού, η συνείδηση υπερβαίνει τη λειτουργία της ως απλού ηθικού μηχανισμού και μετατρέπεται σε τόπο εμπειρίας της θείας παρουσίας, αφού ο άνθρωπος

¹⁹⁴ Γιανναράς, 2006, σ. 109.

¹⁹⁵ Γιανναράς, 2006, σ. 111.

¹⁹⁶ Γιανναράς, 2006, σ. 118.

¹⁹⁷ Γιανναράς, 2006, σ. 121.

¹⁹⁸ Γιανναράς, 2006, σ. 125.

δεν γνωρίζει πλέον το θέλημα του Θεού μόνο μέσω εξωτερικών εντολών, αλλά το βιώνει εσωτερικά ως προσωπική και άμεση εμπειρία.¹⁹⁹

Η γνώση αυτή δεν είναι διανοητική ή αφηρημένη, αλλά βιωματική και σχεσιακή, ενώ η συνείδηση γίνεται χώρος όπου ο άνθρωπος συναντά τον Θεό και ανταποκρίνεται στην αγάπη Του.²⁰⁰ Η εσωτερική αυτή εμπειρία προσδίδει στη συνείδηση έναν βαθύτερο χαρακτήρα, καθιστώντας την μέσο κοινωνίας με τον Θεό.²⁰¹

3.5.3 Η ολοκλήρωση της συνείδησης στη θέωση

Η πορεία της συνείδησης βρίσκει την πληρότητά της στη θέωση, όπου ο άνθρωπος μετέχει στη ζωή του Θεού και η ύπαρξή του μεταμορφώνεται, αφού στο επίπεδο αυτό, η συνείδηση δεν καταργείται, αλλά τελειοποιείται,²⁰² ενώ δεν λειτουργεί πλέον ως χώρος σύγκρουσης ή αμφιβολίας, αλλά ως τόπος ενότητας και ειρήνης.

Η διάκριση μεταξύ καλού και κακού δεν βιώνεται πλέον ως εξωτερική ανάγκη, αλλά ως αυτονόητη κατάσταση που απορρέει από τη συμμετοχή του ανθρώπου στη θεία ζωή, ενώ η συνείδηση εναρμονίζεται πλήρως με το θέλημα του Θεού και λειτουργεί ως έκφραση της νέας, ανακαινισμένης ύπαρξης του ανθρώπου.²⁰³

3.5.4 Η συνείδηση και το πρόσωπο

Η ολοκλήρωση της συνείδησης συνδέεται άμεσα με την έννοια του προσώπου. Στην ορθόδοξη θεολογία, ο άνθρωπος δεν νοείται ως αυτόνομο άτομο, αλλά ως πρόσωπο που υπάρχει μέσα σε σχέση και κοινωνία, ενώ η συνείδηση συμβάλλει στη διαμόρφωση αυτής της σχέσης, καθώς επιτρέπει στον άνθρωπο να ανταποκρίνεται ελεύθερα στην κλήση του Θεού.²⁰⁴

¹⁹⁹ Σταμούλης, Χρ., «Θρησκεία, πολιτική, κοινωνία». Στο *Τι γυρεύει η αλεπού στο παζάρι*; Αρμός, Αθήνα, 2016, σ. 151.

²⁰⁰ Σταμούλης, 2016, σ. 156.

²⁰¹ Σταμούλης, 2016, σ. 171.

²⁰² Σταμούλης, 2016, σ. 177.

²⁰³ Σταμούλης, 2016, σ. 182.

²⁰⁴ Σταμούλης, 2016, σ. 184.

Η ελευθερία αυτή δεν είναι αυθαίρετη, αλλά θεμελιώνεται στην αγάπη και στην κοινωνία με τον Θεό και τους άλλους,²⁰⁵ αφού η συνείδηση λειτουργεί ως εσωτερικός χώρος όπου πραγματοποιείται αυτή η ανταπόκριση, καθιστώντας τον άνθρωπο υπεύθυνο για τη σχέση του με τον Θεό και την κοινότητα.²⁰⁶

3.5.5 Η διαρκής εγρήγορση της συνείδησης

Παρά την πορεία προς τη θέωση, η συνείδηση δεν παύει να απαιτεί εγρήγορση και προσοχή. Η πνευματική ζωή δεν είναι στατική, αλλά δυναμική, και ο άνθρωπος καλείται να διατηρεί τη συνείδησή του σε κατάσταση εγρήγορσης, εφόσον η ταπείνωση και η συνεχής αναφορά στον Θεό αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για τη διατήρηση της καθαρότητας της συνείδησης.²⁰⁷

Η εγρήγορση αυτή προστατεύει τον άνθρωπο από την πλάνη και την αυτάρκεια, διασφαλίζοντας ότι η συνείδηση παραμένει προσανατολισμένη προς την αλήθεια, ενώ η πορεία προς τη θέωση είναι συνεχής και απαιτεί διαρκή αγώνα και επαγρύπνηση.²⁰⁸

Κεφάλαιο 4^ο: Η συνείδηση και η πτώση του ανθρώπου

Η πτώση του ανθρώπου δεν οδηγεί στην καταστροφή της ανθρώπινης φύσης, αλλά στην αλλοίωσή της, αφού όλες τις δυνάμεις της ψυχής, όπως ο νους, η βούληση και η συνείδηση αποτελούν βασικά στοιχεία του ανθρώπινου προσώπου, με τη συνείδηση, λοιπόν, να μετατρέπεται σε πεδίο εσωτερικής σύγκρουσης,²⁰⁹ καθώς ο άνθρωπος βιώνει την αντίθεση μεταξύ του θελήματος του Θεού και των προσωπικών του επιθυμιών, γεγονός που δημιουργεί ένταση και αστάθεια, με την κατάσταση αυτή να καθιστά αναγκαία τη θεραπεία

²⁰⁵ Σταμούλης, 2016, σ. 188.

²⁰⁶ Σταμούλης, 2016, σ. 192.

²⁰⁷ Σταμούλης, 2016, σ. 199.

²⁰⁸ Σταμούλης, 2016, σ. 202.

²⁰⁹ Ματσούκας, Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α΄*, Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 54.

και την αποκατάσταση της συνείδησης, η οποία δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς τη θεία χάρη.²¹⁰

Ένα σημαντικό ερώτημα με το οποίο καταπιάνεται η ορθόδοξη θεολογία είναι το τι ακριβώς συμβολίζει η πτώση του ανθρώπου, για το αν δηλαδή είναι απλώς μια ηθική αποτυχία ή ένα γεγονός βαθιάς οντολογικής σημασίας.²¹¹ Έτσι φυσικά επηρεάζεται ολόκληρη η ανθρώπινη ύπαρξη, αφού το άτομο έχει την ελεύθερη επιλογή να απομακρυνθεί από τον Θεό, γεγονός που διαταράσσει αυτή τη σχέση και οδηγεί σε μια κατάσταση αποξένωσης και εσωτερικής διάσπασης.

4.1 Η συνείδηση και το κατ' εικόνα μετά την πτώση του ανθρώπου

4.1.1 Το «κατ' εικόνα» ως θεμελιώδης προϋπόθεση της συνείδησης

Η δημιουργία του ανθρώπου «κατ' εικόνα Θεού» αποτελεί το βασικό ανθρωπολογικό θεμέλιο της ορθόδοξης θεολογίας και συνδέεται άμεσα με την έννοια της συνείδησης.²¹² Το «κατ' εικόνα», λοιπόν, δεν αναφέρεται απλώς σε μια εξωτερική ομοιότητα, αλλά στις εσωτερικές εκείνες δυνατότητες που καθιστούν τον άνθρωπο ικανό να σχετίζεται με τον Θεό και να μετέχει στη ζωή Του

Η συνείδηση αποτελεί την εσωτερική εκείνη δύναμη μέσω της οποίας ο άνθρωπος αξιολογεί τις πράξεις του και αναγνωρίζει τη σχέση του με το αγαθό,²¹³ καθώς εμπεριέχει έννοιες όπως η λογικότητα, η ελευθερία της βούλησης, η αυτοσυνειδησία και η ηθική διάκριση, οι οποίες εντάσσονται οργανικά στην έννοια της συνείδησης, με την τελευταία να αποτελεί την εσωτερική εκείνη δύναμη μέσω της οποίας ο άνθρωπος αξιολογεί τις πράξεις του και αναγνωρίζει τη σχέση του με το αγαθό.²¹⁴

Η λειτουργία της συνείδησης βασίζεται στη βούληση και τα συναισθήματα, τα οποία συνεργάζονται χωρίς διάσπαση, οδηγώντας τον άνθρωπο σε μια φυσική πορεία προς το αγαθό, λειτουργώντας κυρίως ελεγκτικά και καθοδηγητικά, αποκαλύπτοντας στον άνθρωπο το θέλημα του Θεού ως φυσική και αυτονόητη πραγματικότητα.²¹⁵ Τα άτομα, λοιπόν,

²¹⁰ Ματσούκας, 1994, σ. 60.

²¹¹ Ματσούκας, 1994, σ. 63.

²¹² Ματσούκας, 1994, σ. 64.

²¹³ Ματσούκας, 1994, σ. 66.

²¹⁴ Κούκουρα, Δ., *Εισαγωγή στη Θεολογία*, Κορηγλία Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 35.

²¹⁵ Κούκουρα, 2005, σ. 36.

αξιολογούν τις πράξεις τους και αναγνωρίζουν τη σχέση τους με το αγαθό, αφού η διαδικασία αυτή δεν πρόκειται για έναν ψυχολογικό μηχανισμό, αλλά για μια βαθιά υπαρξιακή λειτουργία, αφού συνδέεται με τον προσανατολισμό του ανθρώπου προς τον Θεό.²¹⁶

4.1.2 Η αλλοίωση του «κατ' εικόνα» και η διαταραχή της συνείδησης

Η πτώση του ανθρώπου επιφέρει μια βαθιά αλλοίωση στη λειτουργία του «κατ' εικόνα», χωρίς όμως να το καταστρέφει ολοκληρωτικά, καθώς η συνείδηση εξακολουθεί να υπάρχει ως βασικό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης,²¹⁷ αλλά η λειτουργία της διαταράσσεται, με αποτέλεσμα η εσωτερική αρμονία της ανθρώπινης ύπαρξης να αντικατασταθεί από μια κατάσταση σύγχυσης και διάσπασης.²¹⁸

Η αλλοίωση αυτή εκδηλώνεται κυρίως μέσω της επίδρασης των παθών, τα οποία επηρεάζουν την κρίση του ανθρώπου και αλλοιώνουν τη διάκριση μεταξύ καλού και κακού, με τη συνείδηση να παύει να λειτουργεί με καθαρότητα και να μπορεί να οδηγηθεί σε λανθασμένες αξιολογήσεις, ενώ ο άνθρωπος διατηρεί την ικανότητα να αναγνωρίζει το αγαθό και συχνά δυσκολεύεται να το επιλέξει ή να το εφαρμόσει στην πράξη.²¹⁹

Η διαταραχή της συνείδησης συνδέεται και με τη γενικότερη διάσπαση των δυνάμεων της ψυχής, καθώς ο νους σκοτίζεται, η βούληση εξασθενεί και τα συναισθήματα αποκτούν υπερβολική δύναμη, οδηγώντας τον άνθρωπο σε εσωτερική αστάθεια. Η συνείδηση, αντί να αποτελεί σταθερό οδηγό, γίνεται συχνά πεδίο αμφιβολίας και αβεβαιότητας.²²⁰

4.1.3 Η συνείδηση ως διαρκής μαρτυρία της θείας παρουσίας

Παρά την αλλοίωση που προκαλεί η πτώση, η συνείδηση δεν παύει να αποτελεί μια βασική μαρτυρία της παρουσίας του Θεού μέσα στον άνθρωπο, αφού και στην πτωτική κατάσταση, ο άνθρωπος διατηρεί μια εσωτερική φωνή που τον καλεί προς το αγαθό και τον ελέγχει

²¹⁶ Κούκουρα, 2005, σ. 38.

²¹⁷ Κούκουρα, 2005, σ. 38.

²¹⁸ Κούκουρα, 2005, σ. 40.

²¹⁹ Κούκουρα, 2005, σ. 48.

²²⁰ Κούκουρα, 2005, σ. 54.

όταν παρεκκλίνει από αυτό, με τη λειτουργία αυτή της συνείδησης να αποκαλύπτει ότι το «κατ' εικόνα» παραμένει ενεργό, έστω και τραυματισμένο.²²¹

Η ελεγκτική αυτή διάσταση της συνείδησης εκδηλώνεται μέσω των τύψεων και της εσωτερικής ανησυχίας που βιώνει ο άνθρωπος όταν απομακρύνεται από το αγαθό,²²² καθώς οι εμπειρίες αυτές δεν αποτελούν απλώς ψυχολογικά φαινόμενα, αλλά έχουν βαθύτερη πνευματική σημασία, καθώς υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός εσωτερικού κριτηρίου που υπερβαίνει την υποκειμενικότητα.²²³

Η συνείδηση λειτουργεί δηλαδή ως ένας εσωτερικός «χώρος συνάντησης» με τον Θεό, ακόμη και όταν ο άνθρωπος δεν έχει πλήρη επίγνωση αυτής της σχέσης, ενώ η διατήρηση αυτής της λειτουργίας καθιστά δυνατή την επιστροφή του ανθρώπου προς τον Θεό και αποτελεί τη βάση για τη μελλοντική του αποκατάσταση.²²⁴

4.1.4 Η εσωτερική σύγκρουση και οι παθολογίες της συνείδησης

Η πτώση εισάγει μια βαθιά εσωτερική σύγκρουση στον άνθρωπο, η οποία αντανακλάται άμεσα στη λειτουργία της συνείδησης, καθώς ο άνθρωπος βιώνει την αντίθεση μεταξύ της γνώσης του αγαθού και της αδυναμίας του να το πραγματοποιήσει.²²⁵ Έτσι η συνείδηση, αντί να λειτουργεί ενιαία και αρμονικά, γίνεται πεδίο έντασης μεταξύ διαφορετικών εσωτερικών τάσεων.

Η σύγκρουση αυτή μπορεί να οδηγήσει σε δύο βασικές παθολογικές καταστάσεις, αφού από τη μία πλευρά, η συνείδηση μπορεί να γίνει υπερβολικά αυστηρή, προκαλώντας έντονες ενοχές και ψυχική πίεση, ενώ από την άλλη, μπορεί να αμβλυνθεί, χάνοντας την ευαισθησία της και παύοντας να ελέγχει αποτελεσματικά τις πράξεις του ανθρώπου.²²⁶ Και στις δύο περιπτώσεις πάντως η φυσική λειτουργία της συνείδησης έχει διαταραχθεί.

Η αποκατάσταση της συνείδησης προϋποθέτει την υπέρβαση αυτής της εσωτερικής σύγκρουσης και την επαναφορά της ενότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, καθώς η διαδικασία

²²¹ Κούκουρα, 2005, σ. 59.

²²² Κούκουρα, 2005, σ. 63.

²²³ Μπασδέκης, Α., *Εμείς και οι Άλλοι*, Κορηλία Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 61.

²²⁴ Μπασδέκης, 2012, σ. 64.

²²⁵ Μπασδέκης, 2012, σ. 69.

²²⁶ Μπασδέκης, 2012, σ. 70.

αυτή δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς τη συνεργία της ανθρώπινης ελευθερίας και της θείας χάριτος, η οποία καθιστά δυνατή την πραγματική θεραπεία.²²⁷

4.2 Η ανάγκη θεραπείας και καθάρσεως της συνείδησης

4.2.1 Η συνείδηση ως τραυματισμένη πνευματική λειτουργία

Μετά την πτώση, η συνείδηση δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρως αξιόπιστη, καθώς η λειτουργία της έχει επηρεαστεί από τα πάθη και τη γενικότερη αλλοίωση της ανθρώπινης φύσης, με την ανάγκη θεραπείας της να προκύπτει από την επιθυμία του ανθρώπου να επανέλθει στην αρχική του κατάσταση και να αποκαταστήσει τη σχέση του με τον Θεό.²²⁸

Η θεραπεία αυτή δεν αφορά μόνο την εξωτερική συμπεριφορά, αλλά την εσωτερική μεταμόρφωση του ανθρώπου, αφού η συνείδηση πρέπει να καθαρθεί από τις διαστρεβλώσεις και να επανακτήσει τη διαύγειά της,²²⁹ ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει ως αληθινός οδηγός της ζωής.

4.2.2 Η κάθαρση ως προϋπόθεση πνευματικού φωτισμού

Η κάθαρση αποτελεί το πρώτο και αναγκαίο στάδιο στην πορεία της θεραπείας της συνείδησης, αφού μέσω αυτής, ο άνθρωπος αποδεσμεύεται από τα πάθη που αλλοιώνουν την κρίση του και εμποδίζουν τη σωστή λειτουργία της συνείδησης.²³⁰ Η διαδικασία αυτή απαιτεί συνειδητό αγώνα και συνεχή προσπάθεια. Καθώς η συνείδηση καθαρίζεται, γίνεται όλο και πιο ευαίσθητη και ικανή να διακρίνει το θέλημα του Θεού και ο φωτισμός που ακολουθεί δεν είναι απλώς γνωστικός, αλλά υπαρξιακός, καθώς αφορά τη συνολική μεταμόρφωση του ανθρώπου.²³¹

4.2.3 Ο καθοριστικός ρόλος της θείας χάριτος

Η θεραπεία της συνείδησης δεν μπορεί να επιτευχθεί αποκλειστικά με ανθρώπινες δυνάμεις, ενώ η θεία χάρη αποτελεί τον βασικό παράγοντα που καθιστά δυνατή την ανακαίνιση της ανθρώπινης ύπαρξης. Χωρίς αυτήν, κάθε προσπάθεια παραμένει ελλιπής.²³² Η σχέση

²²⁷ Μπασδέκης, 2012, σ. 74.

²²⁸ Μπασδέκης, 2012, σ. 77.

²²⁹ Μπασδέκης, 2012, σ. 80.

²³⁰ Μπασδέκης, 2012, σ. 84.

²³¹ Παπανικολάου, Α., *Η πολιτική της θέωσης*, Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2015, σ. 110.

²³² Παπανικολάου, 2015, σ. 116.

μεταξύ θείας χάριτος και ανθρώπινης ελευθερίας είναι συνεργιακή, αφού ο άνθρωπος καλείται να ανταποκριθεί ενεργά, αλλά η ολοκλήρωση της θεραπείας πραγματοποιείται μέσω της ενέργειας του Θεού.²³³

4.2.4 Η δυναμική πορεία προς την αποκατάσταση

Η αποκατάσταση της συνείδησης δεν είναι στιγμιαίο γεγονός, αλλά μια διαρκής πορεία που συνοδεύει ολόκληρη την πνευματική ζωή του ανθρώπου, αφού μέσα από αυτήν την πορεία, η συνείδηση μεταμορφώνεται σταδιακά και αποκτά τη δυνατότητα να λειτουργεί με καθαρότητα και ακρίβεια,²³⁴ ενώ η τελική αυτή αποκατάσταση συνδέεται με τη γενικότερη πορεία του ανθρώπου προς τη θέωση, όπου η συνείδηση βρίσκει την πληρότητά της και γίνεται χώρος κοινωνίας με τον Θεό.²³⁵

4.2.5 Η συνείδηση ως χώρος ελευθερίας και ευθύνης

Η συνείδηση δεν αποτελεί μόνο μηχανισμό διάκρισης του καλού και του κακού, αλλά και τον εσωτερικό χώρο όπου εκδηλώνεται η ελευθερία του ανθρώπου. Στην ορθόδοξη ανθρωπολογία, η ελευθερία δεν νοείται ως αυθαίρετη επιλογή, αλλά ως δυνατότητα του ανθρώπου να στραφεί προς τον Θεό και να πραγματώσει τον αληθινό του προορισμό, αφού η συνείδηση διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, καθώς αποτελεί το σημείο όπου ο άνθρωπος καλείται να λάβει υπεύθυνες αποφάσεις.²³⁶

Μετά την πτώση, η ελευθερία του ανθρώπου δεν καταργείται, αλλά τραυματίζεται. Η συνείδηση, επηρεασμένη από τα πάθη και τις επιθυμίες, δεν οδηγεί πάντοτε σε ορθές επιλογές. Ωστόσο, ο άνθρωπος παραμένει υπεύθυνος για τις πράξεις του,²³⁷ καθώς διαθέτει τη δυνατότητα να αναγνωρίσει το αγαθό και να στραφεί προς αυτό, με την ευθύνη αυτή να συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία της συνείδησης, η οποία καλεί τον άνθρωπο να τοποθετηθεί απέναντι στο θέλημα του Θεού.²³⁸

²³³ Παπανικολάου, 2015, σ. 119.

²³⁴ Παπανικολάου, 2015, σ. 126.

²³⁵ Παπανικολάου, 2015, σ. 130.

²³⁶ Τίλλιχ, Π., *Το Θάρος της Υπάρξεως* (Χρ. Μαλεβίτσης μτφρ.), Αρμός, Αθήνα, 2012, σ. 200.

²³⁷ Τίλλιχ, 2012, σ. 204.

²³⁸ Τίλλιχ, 2012, σ. 207.

Η θεραπεία της συνείδησης συνεπάγεται και την αποκατάσταση της ελευθερίας, καθώς η συνείδηση καθαρίζεται και φωτίζεται, ο άνθρωπος καθίσταται όλο και πιο ικανός να επιλέγει το αγαθό όχι ως εξωτερική υποχρέωση, αλλά ως εσωτερική ανάγκη.²³⁹ Η ελευθερία, έτσι, μεταμορφώνεται από δυνατότητα επιλογής σε δυνατότητα αγαπητικής σχέσης με τον Θεό.

4.2.6 Η συνείδηση και η σχέση με τον άλλον

Η συνείδηση δεν αφορά μόνο τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, αλλά και τη σχέση του με τον συνάνθρωπο, αφού στην ορθόδοξη θεολογία, ο άνθρωπος δεν νοείται ως απομονωμένο άτομο, αλλά ως πρόσωπο που υπάρχει μέσα σε σχέση και κοινωνία.²⁴⁰ Η λειτουργία της συνείδησης επεκτείνεται φυσικά και στον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος σχετίζεται με τους άλλους.

Μετά την πτώση, η σχέση αυτή διαταράσσεται, με τον άνθρωπο να τείνει να βλέπει τον άλλον όχι ως πρόσωπο, αλλά ως αντικείμενο ή ως μέσο για την ικανοποίηση των αναγκών του, ενώ η συνείδηση,²⁴¹ όταν είναι αλλοιωμένη, δεν μπορεί να καθοδηγήσει σωστά αυτή τη σχέση, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται συγκρούσεις και αποξένωση.

Η θεραπεία της συνείδησης οδηγεί στην αποκατάσταση της σχέσης με τον άλλον, καθώς ο άνθρωπος μαθαίνει να αναγνωρίζει τον συνάνθρωπο ως πρόσωπο και να σχετίζεται μαζί του με αγάπη και σεβασμό.²⁴² Η συνείδηση γίνεται έτσι χώρος όπου εκδηλώνεται η αγάπη, όχι μόνο προς τον Θεό, αλλά και προς τον πλησίον.

4.2.7 Η εκκλησιαστική διάσταση της θεραπείας της συνείδησης

Η αποκατάσταση της συνείδησης δεν αποτελεί ατομική υπόθεση, αλλά πραγματοποιείται μέσα στο σώμα της Εκκλησίας, καθώς η Εκκλησία προσφέρει το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο άνθρωπος μπορεί να θεραπευτεί και να επανέλθει στην αυθεντική του κατάσταση και η

²³⁹ Τίλλιχ, 2012, σ. 209.

²⁴⁰ Τίλλιχ, 2012, σ. 213.

²⁴¹ Τίλλιχ, 2012, σ. 215.

²⁴² Τίλλιχ, 2012, σ. 216.

συνείδηση, στο πλαίσιο αυτό, δεν λειτουργεί απομονωμένα, αλλά εντάσσεται στην εκκλησιαστική ζωή.²⁴³

Μέσα στην Εκκλησία, ο άνθρωπος καλείται να ζήσει σε κοινωνία με τον Θεό και τους άλλους. Η εμπειρία αυτή συμβάλλει στη διαμόρφωση και την αποκατάσταση της συνείδησης,²⁴⁴ καθώς ο άνθρωπος μαθαίνει να βλέπει τον εαυτό του και τον κόσμο μέσα από το πρίσμα της αγάπης και της αλήθειας, εφόσον η εκκλησιαστική ζωή προσφέρει τα μέσα για την κάθαρση και τον φωτισμό της συνείδησης.²⁴⁵

Η διάσταση αυτή αναδεικνύει ότι η συνείδηση δεν είναι απλώς ατομική λειτουργία, αλλά έχει εκκλησιολογικό χαρακτήρα, αφού ο άνθρωπος δεν θεραπεύεται μόνος του, αλλά μέσα στη σχέση με τον Θεό και την κοινότητα των πιστών.²⁴⁶

4.2.8 Η ολοκλήρωση της συνείδησης στην πορεία προς τη θέωση

Η τελική ολοκλήρωση της συνείδησης πραγματοποιείται στην πορεία του ανθρώπου προς τη θέωση, η οποία δεν αποτελεί απλώς ηθική τελείωση, αλλά υπαρξιακή μεταμόρφωση που αφορά ολόκληρη την ανθρώπινη ύπαρξη,²⁴⁷ ενώ η συνείδηση αποκτά την πλήρη της λειτουργία και καθίσταται τόπος κοινωνίας με τον Θεό.

Στην κατάσταση αυτή, η συνείδηση δεν λειτουργεί πλέον ως χώρος σύγκρουσης ή ελέγχου, αλλά ως έκφραση της ενότητας του ανθρώπου με τον Θεό. Η διάκριση μεταξύ καλού και κακού δεν βιώνεται ως εξωτερική απαίτηση, αλλά ως φυσική κατάσταση που απορρέει από τη μετοχή στη θεία ζωή, καθώς ο άνθρωπος ενεργεί το αγαθό αυθόρμητα, καθώς έχει αποκατασταθεί η εσωτερική του αρμονία.²⁴⁸

Η ολοκλήρωση αυτή αποκαλύπτει τον βαθύτερο προορισμό της συνείδησης, η οποία δεν περιορίζεται σε ηθική λειτουργία, αλλά εντάσσεται στη συνολική πορεία του ανθρώπου

²⁴³ Χάιντεγκερ, Μ., *Η θετικότητα της Θεολογίας και η σχέση της προς την φαινομενολογία*, στο Γ. Τζαβάρας, *Θεολογία και φιλοσοφία κατά τον πρώιμο Χάιντεγκερ*, Ινδικτος, Αθήνα, 2007, σ. 71.

²⁴⁴ Χάιντεγκερ, 2007, σ. 76.

²⁴⁵ Χάιντεγκερ, 2007, σ. 80.

²⁴⁶ Χάιντεγκερ, 2007, σ. 84.

²⁴⁷ Χάιντεγκερ, 2007, σ. 86.

²⁴⁸ Χάιντεγκερ, 2007, σ. 88.

προς την ένωση με τον Θεό,²⁴⁹ με τη θεραπεία της συνείδησης να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της σωτηρίας και της θέωσης του ανθρώπου.

²⁴⁹ Χάιντεγκερ, 2007, σ. 90.

Κεφάλαιο 5^ο: Η αποκατάσταση της συνείδησης μέσω της Εκκλησίας

5.1 Τα μυστήρια ως μέσα καθάρσεως και φωτισμού

5.1.1 Η Εκκλησία ως χώρος θεραπείας του ανθρώπου

Η αποκατάσταση της συνείδησης έχει άμεση σύνδεση με την εκκλησιαστική ζωή, αφού στην ορθόδοξη θεολογία η Εκκλησία αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο όπου πραγματοποιείται η σωτηρία του ανθρώπου, όχι ως θεωρητική διδασκαλία,²⁵⁰ αλλά ως εμπειρική πραγματικότητα, την ίδια στιγμή που η Εκκλησία δεν είναι απλώς ένας θεσμός ή μια κοινότητα πιστών, αλλά το σώμα του Χριστού, μέσα στο οποίο ο άνθρωπος καλείται να ενταχθεί και να ζήσει μια νέα ύπαρξη.²⁵¹

Στο πλαίσιο αυτό, η συνείδηση δεν θεραπεύεται ατομικά ή αυτόνομα, αλλά μέσα στη σχέση με τον Θεό και την εκκλησιαστική κοινότητα, δεδομένου ότι η ένταξη του ανθρώπου στην Εκκλησία σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας πορείας,²⁵² κατά την οποία η συνείδηση καθαρίζεται, φωτίζεται και οδηγείται προς την πληρότητα, ενώ η Εκκλησία λειτουργεί ως «πνευματικό θεραπευτήριο», όπου ο άνθρωπος αποκαθίσταται σε όλα τα επίπεδα της ύπαρξής του.²⁵³

5.1.2 Τα μυστήρια ως φορείς της θείας χάριτος

Κεντρική θέση στη ζωή της Εκκλησίας κατέχουν τα μυστήρια, τα οποία αποτελούν τα βασικά μέσα μέσω των οποίων μεταδίδεται η θεία χάρη στον άνθρωπο, αφού η χάρη αυτή δεν είναι αφηρημένη έννοια, αλλά πραγματική ενέργεια του Θεού που ενεργεί μέσα στον άνθρωπο και τον μεταμορφώνει.²⁵⁴

Η συνείδηση, ως μέρος της ανθρώπινης ύπαρξης, επηρεάζεται άμεσα από τη μετοχή στα μυστήρια, καθώς ο άνθρωπος καθαρίζεται από την αμαρτία, φωτίζεται πνευματικά και ενισχύεται στην πορεία του προς τον Θεό.²⁵⁵ Η συμμετοχή στα μυστήρια δεν έχει μόνο

²⁵⁰ Μαντζαρίδης, Γ., *Χριστιανική Ηθική II*, Ι.Μ. Βατοπαιδίου, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 236.

²⁵¹ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 243.

²⁵² Μαντζαρίδης, 2015, σ. 248.

²⁵³ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 249.

²⁵⁴ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 251.

²⁵⁵ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 253.

ηθικό χαρακτήρα, αλλά οντολογικό, καθώς αφορά την ίδια τη μεταμόρφωση της ανθρώπινης ύπαρξης.²⁵⁶

5.1.3 Το βάπτισμα και η αναγέννηση της συνείδησης

Το μυστήριο του βαπτίσματος αποτελεί την είσοδο του ανθρώπου στην εκκλησιαστική ζωή και τη βάση για την αποκατάσταση της συνείδησης,²⁵⁷ ενώ μέσα από το βάπτισμα, ο άνθρωπος απαλλάσσεται από την αμαρτία και αναγεννάται πνευματικά, αποκτώντας νέα σχέση με τον Θεό.

Η αναγέννηση αυτή δεν αφορά μόνο την εξωτερική ζωή του ανθρώπου, αλλά και την εσωτερική του κατάσταση,²⁵⁸ καθώς η συνείδηση καθαρίζεται και επανέρχεται σε μια αρχική καθαρότητα, η οποία, όμως, χρειάζεται να διατηρηθεί και να καλλιεργηθεί μέσα από τη συνεχή πνευματική ζωή. Το βάπτισμα, επομένως, αποτελεί την αφετηρία για τη θεραπεία της συνείδησης, αλλά όχι την ολοκλήρωσή της.²⁵⁹

5.1.4 Η Θεία Ευχαριστία και ο φωτισμός της συνείδησης

Η Θεία Ευχαριστία αποτελεί το κέντρο της εκκλησιαστικής ζωής και το κατεξοχήν μυστήριο της ενότητας του ανθρώπου με τον Χριστό, επειδή μέσα από τη μετοχή στο σώμα και το αίμα του Χριστού, ο άνθρωπος εισέρχεται σε μια βαθιά και υπαρξιακή σχέση με τον Θεό.²⁶⁰

Η σχέση αυτή, λοιπόν, έχει άμεση επίδραση στη συνείδηση, η οποία φωτίζεται και ενισχύεται. Ο άνθρωπος αποκτά βαθύτερη επίγνωση της αλήθειας και καθίσταται ικανός να διακρίνει το θέλημα του Θεού με μεγαλύτερη ακρίβεια, ενώ η συνείδηση δεν λειτουργεί πλέον μόνο ως ελεγκτικός μηχανισμός, αλλά ως χώρος κοινωνίας με τον Θεό.²⁶¹

²⁵⁶ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 256.

²⁵⁷ Τερέζη, Χρ., «Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας», στο Χρ. Τερέζη κ.α., *Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2002, σ. 46.

²⁵⁸ Τερέζη, 2002, σ. 49.

²⁵⁹ Τερέζη, 2002, σ. 54.

²⁶⁰ Τερέζη, 2002, σ. 57.

²⁶¹ Τερέζη, 2002, σ. 59.

5.1.5 Το μυστήριο της εξομολόγησης και η κάθαρση της συνείδησης

Ιδιαίτερη σημασία για τη θεραπεία της συνείδησης έχει το μυστήριο της εξομολόγησης, καθώς μέσα από αυτό, ο άνθρωπος καλείται να αναγνωρίσει τα σφάλματά του και να μετανοήσει, ανοίγοντας τον εαυτό του στη χάρη του Θεού.²⁶²

Η εξομολόγηση λειτουργεί ως πράξη κάθαρσης της συνείδησης, καθώς ο άνθρωπος απαλλάσσεται από το βάρος της αμαρτίας και αποκαθιστά τη σχέση του με τον Θεό, με δεδομένο ότι η διαδικασία αυτή δεν είναι απλώς ψυχολογική εκτόνωση,²⁶³ αλλά βαθιά πνευματική εμπειρία, που οδηγεί στη θεραπεία της εσωτερικής διάσπασης.

5.1.6 Η μυστηριακή ζωή ως συνεχής πορεία θεραπείας

Η αποκατάσταση της συνείδησης δεν ολοκληρώνεται με μια μεμονωμένη συμμετοχή στα μυστήρια, αλλά αποτελεί διαρκή πορεία μέσα στην εκκλησιαστική ζωή,²⁶⁴ αφού ο άνθρωπος καλείται να συμμετέχει ενεργά και συνειδητά στη μυστηριακή ζωή, ώστε να διατηρεί και να ενισχύει τη σχέση του με τον Θεό.²⁶⁵

Η συνεχής αυτή συμμετοχή οδηγεί σε σταδιακή μεταμόρφωση της συνείδησης, η οποία καθίσταται όλο και πιο καθαρή και φωτισμένη, με την πορεία αυτή να εντάσσεται στη γενικότερη κίνηση του ανθρώπου προς τη θέωση, όπου η συνείδηση βρίσκει την πλήρη της ολοκλήρωση.²⁶⁶

5.2 Ο ρόλος της μετάνοιας και της άσκησης των εντολών

5.2.1 Η μετάνοια ως θεμελιώδης προϋπόθεση αποκατάστασης της συνείδησης

Η μετάνοια κατέχει κεντρική θέση στην ορθόδοξη πνευματική ζωή και αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την αποκατάσταση της συνείδησης, αφού δεν πρόκειται απλώς για μια ηθική μεταμέλεια ή συναισθηματική λύπη για τα σφάλματα του παρελθόντος, αλλά για μια βαθιά υπαρξιακή μεταστροφή του ανθρώπου προς τον Θεό,²⁶⁷ ενώ η μετάνοια συνιστά

²⁶² Τερέζη, 2002, σ. 64.

²⁶³ Τερέζη, 2002, σ. 68.

²⁶⁴ Λουδοβίκου, Ν., *Η ιστορία της αγάπης του Θεού*, Ι.Μ. Βατοπαιδίου, Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 302.

²⁶⁵ Λουδοβίκου, 2015, σ. 310.

²⁶⁶ Λουδοβίκου, 2015, σ. 315.

²⁶⁷ Λουδοβίκου, 2015, σ. 318.

αλλαγή τρόπου ζωής και προσανατολισμού, η οποία επηρεάζει ολόκληρη την ύπαρξη του ανθρώπου.²⁶⁸

Στο πλαίσιο της ορθόδοξης ανθρωπολογίας, η συνείδηση λειτουργεί ως χώρος όπου αποκαλύπτεται η απόσταση του ανθρώπου από τον Θεό. Η εμπειρία της ενοχής και της εσωτερικής ανησυχίας δεν έχει μόνο αρνητικό χαρακτήρα, αλλά λειτουργεί ως κίνητρο για τη μετάνοια, εφόσον μέσω της μετάνοιας,²⁶⁹ ο άνθρωπος αναγνωρίζει την πτώση του και στρέφεται εκ νέου προς τον Θεό, επιδιώκοντας την αποκατάσταση της σχέσης μαζί Του.

Η μετάνοια, επομένως, δεν είναι στιγμιαία πράξη, αλλά διαρκής κατάσταση ζωής, με τη συνεχή εγρήγορση και αυτοκριτική να συμβάλλει στη διατήρηση της καθαρότητας της συνείδησης και στην αποφυγή της πνευματικής αμβλύτητας, ενώ μέσα από αυτή τη διαδικασία, η συνείδηση καθίσταται όλο και πιο ευαίσθητη και ικανή να ανταποκρίνεται στο θέλημα του Θεού.²⁷⁰

5.2.2 Η θεραπευτική διάσταση της μετάνοιας

Η μετάνοια έχει κατεξοχήν θεραπευτικό χαρακτήρα, καθώς οδηγεί στην αποκατάσταση της εσωτερικής ενότητας του ανθρώπου,²⁷¹ ενώ η πτώση έχει προκαλέσει διάσπαση μεταξύ των δυνάμεων της ψυχής, με αποτέλεσμα τη σύγκρουση μεταξύ γνώσης και πράξης, με τη μετάνοια να λειτουργεί ως διαδικασία επανένωσης, κατά την οποία ο άνθρωπος επαναπροσδιορίζει τη σχέση του με τον Θεό και τον εαυτό του.²⁷²

Η θεραπεία αυτή δεν περιορίζεται σε ηθικό επίπεδο, αλλά αφορά την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου, εφόσον η συνείδηση, ως εσωτερικός χώρος διάκρισης, καθαρίζεται από τις επιδράσεις των παθών και αποκτά τη δυνατότητα να λειτουργεί με μεγαλύτερη ακρίβεια.²⁷³ Ο άνθρωπος δεν βιώνει πλέον τη συνείδηση ως πηγή ενοχής και καταπίεσης, αλλά ως οδηγό προς την αλήθεια και την ελευθερία.²⁷⁴

²⁶⁸ Λουδοβίκου, 2015, σ. 320.

²⁶⁹ Λουδοβίκου, 2015, σ. 324.

²⁷⁰ Λουδοβίκου, 2015, σ. 328.

²⁷¹ Ματσούκας, Ν., *Δογματική και συμβολική θεολογία Β*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 70.

²⁷² Ματσούκας, 1988, σ. 74.

²⁷³ Ματσούκας, 1988, σ. 76.

²⁷⁴ Ματσούκας, 1988, σ. 77.

Η θεραπευτική διάσταση της μετάνοιας αναδεικνύει ότι η σωτηρία δεν είναι εξωτερική επιβολή, αλλά εσωτερική μεταμόρφωση, με τη συνείδηση να αποκαθίσταται όχι μέσω καταναγκασμού, αλλά μέσω της ελεύθερης ανταπόκρισης του ανθρώπου στη χάρη του Θεού.²⁷⁵ Η άσκηση των εντολών συμβάλλει ουσιαστικά στη θεραπεία της συνείδησης, καθώς βοηθά τον άνθρωπο να ευθυγραμμίσει τη ζωή του με την αλήθεια, καθώς η συνείδηση καθίσταται σταδιακά πιο καθαρή και σταθερή, αποκτώντας τη δυνατότητα να λειτουργεί χωρίς εσωτερικές αντιφάσεις.²⁷⁶

Η σχέση μεταξύ εντολών και συνείδησης είναι δυναμική, ενώ οι εντολές δεν επιβάλλονται εξωτερικά, αλλά εσωτερικεύονται μέσω της πνευματικής ζωής. Ο άνθρωπος δεν τις τηρεί από φόβο ή υποχρέωση, αλλά από αγάπη και επιθυμία για κοινωνία με τον Θεό, με τη συνείδηση, σε αυτό το πλαίσιο, να μεταμορφώνεται και γίνεται φορέας αυτής της σχέσης.

5.2.3 Η ασκητική ζωή και η καλλιέργεια της συνείδησης

Η άσκηση κατέχει σημαντική θέση στην ορθόδοξη παράδοση και συνδέεται άμεσα με την καλλιέργεια της συνείδησης, με την ασκητική ζωή να μην αποσκοπεί στην καταπίεση του ανθρώπου, αλλά στην απελευθέρωσή του από τα πάθη που αλλοιώνουν την ύπαρξή του.²⁷⁷ Μέσω της άσκησης, ο άνθρωπος αποκτά αυτοκυριαρχία και εσωτερική ελευθερία.

Η καλλιέργεια αυτή επηρεάζει άμεσα τη λειτουργία της συνείδησης, καθώς ο άνθρωπος απομακρύνεται από τις επιδράσεις των παθών, η συνείδηση αποκτά μεγαλύτερη διαύγεια και ακρίβεια, ενώ η ασκητική ζωή συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας σταθερής και αξιόπιστης συνείδησης, η οποία μπορεί να καθοδηγεί τον άνθρωπο με ασφάλεια.²⁷⁸ Η άσκηση δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά μέσο για την αποκατάσταση της σχέσης με τον Θεό, αφού η συνείδηση, μέσα από αυτή τη διαδικασία, μετατρέπεται από πεδίο σύγκρουσης σε χώρο ειρήνης και ενότητας.²⁷⁹

²⁷⁵ Ξιώνης, Ν., *Προλεγόμενα Θεολογικής Ανθρωπολογίας*, Γρηγόρης, Αθήνα, 2007, σ. 79.

²⁷⁶ Ξιώνης, 2007, σ. 81.

²⁷⁷ Ξιώνης, 2007, σ. 81.

²⁷⁸ Ξιώνης, 2007, σ. 84.

²⁷⁹ Ξιώνης, 2007, σ. 88.

5.2.4 Η συνεργία θείας χάριτος και ανθρώπινης ελευθερίας

Η αποκατάσταση της συνείδησης μέσω της μετάνοιας και της άσκησης των εντολών προϋποθέτει τη συνεργία μεταξύ της θείας χάριτος και της ανθρώπινης ελευθερίας, καθώς η χάρη του Θεού αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα της σωτηρίας, αλλά δεν ενεργεί ανεξάρτητα από την ανθρώπινη θέληση.²⁸⁰

Ο άνθρωπος καλείται να ανταποκριθεί ενεργά, να αγωνιστεί και να επιδιώξει τη μεταμόρφωση της ζωής του,²⁸¹ ενώ η συνείδηση αποτελεί το πεδίο όπου εκδηλώνεται αυτή η συνεργία, καθώς μέσω αυτής ο άνθρωπος αναγνωρίζει το θέλημα του Θεού και καλείται να το πραγματοποιήσει.

Η συνεργία αυτή, λοιπόν, αποκαλύπτει τον προσωπικό χαρακτήρα της σωτηρίας, ενώ ο άνθρωπος δεν σώζεται παθητικά, αλλά συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία της αποκατάστασης.²⁸² Η συνείδηση, στο πλαίσιο αυτό, δεν είναι απλώς εργαλείο διάκρισης, αλλά χώρος ελεύθερης ανταπόκρισης στη θεία αγάπη.²⁸³

5.2.5 Η πορεία προς την εσωτερική ελευθερία

Η μετάνοια και η άσκηση των εντολών οδηγούν τον άνθρωπο σε μια βαθύτερη μορφή ελευθερίας, η οποία δεν ταυτίζεται με την απλή δυνατότητα επιλογής,²⁸⁴ αλλά με την ικανότητα να ζει σύμφωνα με την αλήθεια, ενώ η ελευθερία αυτή αποτελεί καρπό της αποκατάστασης της συνείδησης και εκφράζεται ως εσωτερική ειρήνη και σταθερότητα.

Η συνείδηση, καθαρισμένη και φωτισμένη, δεν λειτουργεί πλέον ως πηγή σύγκρουσης, αλλά ως σταθερός οδηγός της ζωής, όμως, ο άνθρωπος ενεργεί το αγαθό όχι από εξωτερική πίεση, αλλά από εσωτερική βεβαιότητα και αγάπη.²⁸⁵

Η πορεία αυτή οδηγεί τελικά στη θέωση, όπου η συνείδηση βρίσκει την πλήρη της ολοκλήρωση, εφόσον η μετάνοια και η άσκηση των εντολών δεν αποτελούν απλώς στάδια

²⁸⁰ Ξιώνης, 2007, σ. 91.

²⁸¹ Ξιώνης, 2007, σ. 94.

²⁸² Ξιώνης, 2007, σ. 98.

²⁸³ Ξιώνης, 2007, σ. 100.

²⁸⁴ Μαρτζέλος, Γ., *Ιστορία της ορθόδοξης θεολογίας και πνευματικότητας*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2002, σ. 38.

²⁸⁵ Μαρτζέλος, 2002, σ. 40.

της πνευματικής ζωής, αλλά διαρκείς διαστάσεις της ύπαρξης του ανθρώπου, που τον οδηγούν στην κοινωνία με τον Θεό.²⁸⁶

5.3 Συνείδηση και αγιότητα

5.3.1 Η αγιότητα ως ολοκλήρωση της ανθρώπινης ύπαρξης

Στην ορθόδοξη θεολογία, η αγιότητα δεν αποτελεί μια ηθική τελειότητα ή ένα προνόμιο ορισμένων εκλεκτών, αλλά τον κατεξοχήν προορισμό κάθε ανθρώπου. Ο άνθρωπος, δημιουργημένος κατ' εικόνα Θεού, καλείται να φτάσει στο καθ' ομοίωσιν, δηλαδή στη μετοχή στη θεία ζωή,²⁸⁷ καθώς η αγιότητα συνιστά την πραγμάτωση αυτού του προορισμού και εκφράζει την πλήρη αποκατάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης.

Έτσι, η συνείδηση δεν αποτελεί απλώς μια επιμέρους λειτουργία, αλλά συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία της θέωσης, ενώ ο άνθρωπος προχωρεί στην πνευματική ζωή,²⁸⁸ η συνείδηση καθαρίζεται, φωτίζεται και τελικά μεταμορφώνεται, ώστε να ανταποκρίνεται πλήρως στο θέλημα του Θεού. Η αγιότητα, επομένως, δεν είναι εξωτερική κατάσταση, αλλά εσωτερική μεταμόρφωση που αφορά και τη συνείδηση.²⁸⁹

5.3.2 Η καθαρότητα της συνείδησης ως γνώρισμα των αγίων

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των αγίων είναι η καθαρότητα της συνείδησης, η οποία έχει απαλλαγεί από τις επιδράσεις των παθών και λειτουργεί με ακρίβεια και διαύγεια, επιτρέποντας στον άνθρωπο να διακρίνει το θέλημα του Θεού χωρίς σύγχυση, ενώ η καθαρότητα αυτή δεν είναι αποτέλεσμα μόνο ανθρώπινης προσπάθειας, αλλά καρπός της συνεργίας μεταξύ θείας χάριτος και ανθρώπινης άσκησης.²⁹⁰

Οι άγιοι δεν βιώνουν τη συνείδηση ως χώρο ενοχής ή εσωτερικής σύγκρουσης, αλλά ως τόπο ειρήνης και βεβαιότητας, με δεδομένο ότι η εσωτερική τους κατάσταση χαρακτηρίζεται από αρμονία και ενότητα,²⁹¹ καθώς έχουν υπερβεί τη διάσπαση που

²⁸⁶ Μαρτζέλος, 2002, σ. 43.

²⁸⁷ Μαρτζέλος, 2002, σ. 46.

²⁸⁸ Μαρτζέλος, 2002, σ. 48.

²⁸⁹ Μαρτζέλος, 2002, σ. 50.

²⁹⁰ Σταμούλης, Χρ., «Δος τω αδελφώ και τω ξένω», στο *Τι γινεύει η αλεπού στο παζάρι*, Αρμός, Αθήνα, 2016, σ. 146.

²⁹¹ Σταμούλης, 2016, σ. 148.

προκαλεί η αμαρτία. Η συνείδηση, σε αυτή την κατάσταση, λειτουργεί ως άμεση γνώση της αλήθειας.

Η εμπειρία αυτή δεν αναιρεί την ταπείνωση των αγίων. Αντιθέτως, όσο περισσότερο καθαρίζεται η συνείδηση, τόσο πιο έντονη γίνεται η επίγνωση της ανθρώπινης αδυναμίας και της ανάγκης για τη χάρη του Θεού,²⁹² με την καθαρότητα της συνείδησης να συνοδεύεται από βαθιά ταπείνωση και αγάπη.

5.3.3 Η υπέρβαση της ηθικής και η είσοδος στη ζωή της χάριτος

Στην πορεία προς την αγιότητα, η συνείδηση υπερβαίνει τη στενή ηθική της λειτουργία και εισέρχεται σε μια βαθύτερη διάσταση ζωής, αφού ο άνθρωπος δεν περιορίζεται πλέον στην τήρηση κανόνων, αλλά ζει μέσα στη χάρη του Θεού, η οποία καθοδηγεί την ύπαρξή του.²⁹³

Η διάκριση μεταξύ καλού και κακού δεν βιώνεται πλέον ως εξωτερική απαίτηση, αλλά ως φυσική έκφραση της ενότητας με τον Θεό, ενώ η συνείδηση δεν λειτουργεί ως ελεγκτικός μηχανισμός, αλλά ως εσωτερική γνώση που απορρέει από τη σχέση με τον Θεό. Ο άνθρωπος ενεργεί το αγαθό αυθόρμητα, καθώς η ύπαρξή του έχει μεταμορφωθεί.²⁹⁴ Η υπέρβαση αυτή δεν σημαίνει κατάργηση της ηθικής, αλλά την ολοκλήρωσή της, με την ηθική να ενσωματώνεται στη ζωή της χάριτος και αποκτά νέο νόημα, καθώς δεν αποτελεί πλέον εξωτερικό νόμο, αλλά εσωτερική πραγματικότητα.²⁹⁵

5.3.4 Η συνείδηση ως χώρος κοινωνίας με τον Θεό

Στην κατάσταση της αγιότητας, η συνείδηση μετατρέπεται σε χώρο κοινωνίας με τον Θεό. Ο άνθρωπος δεν βιώνει πλέον τον Θεό ως εξωτερική πραγματικότητα, αλλά ως ζωντανή παρουσία μέσα του, ενώ η συνείδηση γίνεται τόπος συνάντησης και διαλόγου με τον Θεό, όπου αποκαλύπτεται το θέλημά Του.²⁹⁶

²⁹² Σταμούλης, 2016, σ. 151.

²⁹³ Σταμούλης, 2016, σ. 153.

²⁹⁴ Σταμούλης, 2016, σ. 154.

²⁹⁵ Σταμούλης, 2016, σ. 157.

²⁹⁶ Σταμούλης, 2016, σ. 159.

Η εμπειρία αυτή συνδέεται με τον φωτισμό του νου και την εσωτερική ειρήνη, αφού η συνείδηση δεν διασπάται από αντιφάσεις, αλλά λειτουργεί ενιαία, εκφράζοντας την αρμονία της ανθρώπινης ύπαρξης.

Ο άνθρωπος ζει μέσα στην παρουσία του Θεού και καθοδηγείται από αυτήν σε κάθε πτυχή της ζωής του.²⁹⁷ Η κοινωνία αυτή δεν είναι στατική, αλλά δυναμική, με τον άνθρωπο να προχωρεί συνεχώς σε βαθύτερη σχέση με τον Θεό και τη συνείδηση να συμμετέχει ενεργά σε αυτή την πορεία.²⁹⁸

5.3.5 Η αγιότητα ως μαρτυρία για τον κόσμο

Η αποκατάσταση της συνείδησης στην κατάσταση της αγιότητας δεν αφορά μόνο τον ίδιο τον άνθρωπο, αλλά έχει και ευρύτερη σημασία για τον κόσμο,²⁹⁹ καθώς οι άγιοι αποτελούν ζωντανή μαρτυρία της δυνατότητας του ανθρώπου να φτάσει στη θέωση και να αποκαταστήσει πλήρως τη σχέση του με τον Θεό.

Η καθαρή και φωτισμένη συνείδηση των αγίων τους καθιστά ικανούς να καθοδηγούν και άλλους ανθρώπους στην πνευματική ζωή, αφού η παρουσία τους λειτουργεί ως φως μέσα στον κόσμο, αποκαλύπτοντας την αλήθεια και προσφέροντας ελπίδα.³⁰⁰ Η αγιότητα, επομένως, δεν είναι ατομική υπόθεση, αλλά εκκλησιαστικό γεγονός, με τη συνείδηση, στην ολοκληρωμένη της μορφή, να μην περιορίζεται στον εαυτό, αλλά να ανοίγεται προς τον άλλον, εκφράζοντας την αγάπη του Θεού.³⁰¹

5.3.6 Η ολοκλήρωση της συνείδησης στη θέωση

Η τελική ολοκλήρωση της συνείδησης πραγματοποιείται στη θέωση, όπου ο άνθρωπος μετέχει πλήρως στη ζωή του Θεού, αφού στην κατάσταση αυτή, η συνείδηση βρίσκει την απόλυτη πληρότητά της, καθώς δεν υπάρχει πλέον διάσπαση, σύγχυση ή αμφιβολία.³⁰² Η θέωση δεν καταργεί την ανθρώπινη φύση, αλλά την ολοκληρώνει, αλλά η συνείδηση

²⁹⁷ Σταμούλης, 2016, σ. 161.

²⁹⁸ Σταμούλης, 2016, σ. 166.

²⁹⁹ Μπέζος, Μ., *Νεοελληνική Φιλοσοφία της Θρησκείας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, σ. 289.

³⁰⁰ Μπέζος, 1998, σ. 291.

³⁰¹ Μπέζος, 1998, σ. 295.

³⁰² Μπέζος, 1998, σ. 297.

λειτουργεί πλέον σε πλήρη αρμονία με τη θεία χάρη και εκφράζει την ενότητα του ανθρώπου με τον Θεό, με τον πρώτο να ζει την αλήθεια όχι ως γνώση, αλλά ως ύπαρξη.³⁰³

Η ολοκλήρωση αυτή αποτελεί τον τελικό σκοπό της ανθρώπινης ζωής και το επιστέγασμα της πορείας που ξεκινά από την κάθαρση και τον φωτισμό. Η συνείδηση, λοιπόν, ως βασική διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης, συμμετέχει ενεργά σε αυτή τη διαδικασία και αναδεικνύεται ως χώρος όπου αποκαλύπτεται η σχέση του ανθρώπου με τον Θεό.³⁰⁴

³⁰³ Μπέζος, 1998, σ. 298.

³⁰⁴ Μπέζος, 1998, σ. 301.

Κεφάλαιο 6^ο: Η συνείδηση και η ελευθερία του ανθρώπου

6.1 Ελευθερία και αυτεξούσιο

6.1.1 Η έννοια του αυτεξουσίου στην ορθόδοξη ανθρωπολογία

Το αυτεξούσιο ως έννοια βρίσκεται στο επίκεντρο της ορθόδοξου ανθρωπολογίας και συνδέεται άμεσα με τη δημιουργία του ανθρώπου ως «εικόνα Θεού». Ο άνθρωπος δημιουργείται καταρχάς, σαν ελεύθερο πρόσωπο³⁰⁵ που είναι ικανό να αυτοπροσδιορίζεται και να κατευθύνει ο ίδιος την ύπαρξή του. Το αυτεξούσιο εκφράζει τη δυνατότητα του ανθρώπου να ενεργεί έξω από τον εξωτερικό καταναγκασμό και σύμφωνα με τη δική του βούληση.³⁰⁶

Αυτή η ελευθερία δεν είναι απλώς ψυχολογικής ή κοινωνικής φύσης. Κυρίως πρόκειται για μια ελευθερία οντολογική. Ως τέτοια, εντάσσεται στον ίδιο τον τρόπο ύπαρξης του ανθρώπου και αποτελεί βασικό στοιχείο της προσωπικής του ταυτότητας. Επίσης, η ύπαρξη του αυτεξουσίου καθιστά δυνατή τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό. Τούτο καθώς μόνο ένα ελεύθερο ον μπορεί να εισέλθει στην αυθεντική κοινωνία της αγάπης.³⁰⁷

Έτσι, η έννοια της συνείδησης λειτουργεί ως ένας εσωτερικός χώρος όπου εκδηλώνεται το αυτεξούσιο.³⁰⁸ Ο άνθρωπος, μέσω της συνείδησής του, λαμβάνει ο ίδιος αποφάσεις και τοποθετείται απέναντι στο αγαθό και το κακό. Η ύπαρξη της συνείδησης προϋποθέτει λοιπόν, την ελευθερία και ταυτόχρονα την αποκαλύπτει και την ενεργοποιεί.³⁰⁹

6.1.2 Η ελευθερία ως δυνατότητα σχέσης και όχι αυτονόμησης

Η έννοια της ελευθερίας μπορεί συχνά να παρερμηνευθεί ως απόλυτη αυτονομία ή ανεξαρτησία από κάθε μορφή σχέσης. Στην ορθόδοξη θεολογία, η ελευθερία δεν ταυτίζεται με την διακοπή της σχέσης με τον Θεό ή τον συνάνθρωπο.³¹⁰ Η ελευθερία σχετίζεται με τη δυνατότητα εισόδου του ανθρώπου σε οιαδήποτε σχέση. Έτσι, αποτέλεσμα της ελευθερίας

³⁰⁵ Γιαγκάζογλου, Στ., *Κοινωνία θεώσεως*, Δόμος, Αθήνα, 2001, σ. 311.

³⁰⁶ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 315.

³⁰⁷ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 318.

³⁰⁸ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 315.

³⁰⁹ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 318.

³¹⁰ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 320.

είναι ο άνθρωπος να είναι ελεύθερος όχι όταν απομονώνεται, αλλά κυρίως όταν αγαπά και κοινωνεί.

Αυτή η αντίληψη περί ελευθερίας διαφοροποιείται από τις ατομοκεντρικές προσεγγίσεις που βλέπουν την ελευθερία ως μια απεριόριστη επιλογή. Αντιθέτως, η ορθόδοξη ανθρωπολογία τονίζει ότι η αληθινή ελευθερία πραγματοποιείται μόνο μέσα από την κοινωνία με το θείο γιατί εκεί είναι που ο άνθρωπος ολοκληρώνει και την πληρότητα της ύπαρξής.³¹¹

Η συνείδηση αποτελεί έκφραση της ελευθερίας. Ως τέτοια, η συνείδηση καλείται να κατευθύνει τον άνθρωπο προς τη σχέση αυτή με το θείο. Όταν η συνείδηση λειτουργεί ορθά, οδηγεί τον άνθρωπο στην αγάπη και την κοινωνία. Ωστόσο, στις περιπτώσεις³¹² που η συνείδηση αλλοιώνεται, αυτή μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο στην απομόνωση και στην αυτονομία. Οι επιλογές αυτές αποτελούν τελικά, μορφές της πνευματικής ανελευθερίας.

6.1.3 Το αυτεξούσιο μετά την πτώση

Με την πτώση του, ο άνθρωπος δεν χάνει το αυτεξούσιο, αλλά αυτό μεταστρέφεται ως προς την έννοια της ελευθερίας. Το ανθρώπινο ον παραμένει ελεύθερο, όμως αυτή του η ελευθερία δεν είναι ίδια με πριν.³¹³ Ο άνθρωπος αποκτά κλίση προς τα πάθη και την αμαρτία, με αποτέλεσμα να περιορίζεται η ικανότητά του να επιλέγει σταθερά και με συνέπεια, το αγαθό.³¹⁴

Σε αυτή την κατάσταση του ανθρώπου, η συνείδηση μετατρέπεται σε ένα πεδίο σύγκρουσης. Ο άνθρωπος γνωρίζει ποιο είναι το αγαθό. Παρόλα αυτά, το ανθρώπινο ον συχνά αδυνατεί να το πραγματοποιήσει και αυτό γιατί η διάσπαση αυτή προκαλεί τον τραυματισμό του και εγείρει την ανάγκη του για θεραπεία. Πάντα όμως, η ύπαρξη του αυτεξουσίου σημαίνει και την ελπίδα της αποκατάστασης αυτής της ανθρώπινης συνειδησιακής διάσπασης.³¹⁵ Ο άνθρωπος ακόμα και μετά την πτώση, μπορεί στραφεί προς τον Θεό και να αναζητήσει τη θεραπεία. Άρα, η συνείδηση του τραύματος της πτώσης

³¹¹ Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 322.

³¹² Γιαγκάζογλου, 2001, σ. 326.

³¹³ Γιανναράς, Χρ., *Χάιντεγκερ και Αρεοπαγίτης*, Δόμος, Αθήνα, 2006, σ. 63.

³¹⁴ Γιανναράς, 2006, σ. 66.

³¹⁵ Γιανναράς, 2006, σ. 69.

οδηγεί σε μια υπενθύμιση ότι ο δρόμος προς το θείο προσφέρει τη δυνατότητα θεραπείας και επούλωσης.³¹⁶

6.1.4 Η αποκατάσταση της ελευθερίας μέσα στην Εκκλησία

Στην ορθόδοξη οντολογία, η πλήρης ελευθερία του ανθρώπου κατακτιέται μόνο από την συμμετοχή του στην εκκλησιαστική ζωή. Η θεία χάρη δεν καταργεί το ανθρώπινο αυτεξούσιο. Αντιθέτως η θεία χάρη το θεραπεύει και το ενισχύει.³¹⁷ Μέσω της συμμετοχής του στην εκκλησιαστική ζωή, το ανθρώπινο ον αποκτά τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει την ελευθερία, με τρόπο τέτοιο που να τον οδηγεί στη σωτηρία της ψυχής του.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανθρώπινη συνείδηση φωτίζεται και καθίσταται εκ νέου ικανή να καθοδηγήσει τον άνθρωπο. Η συγκρουσιακή κατάσταση της ελευθερίας, στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής ζωής καταργείται και δεν βιώνεται πλέον ως βάρος. Αντιθέτως, το ανθρώπινο όν την βιώνει ως χαρά και πληρότητα, γιατί ενεργεί σύμφωνα με το θέλημα του Θεού.³¹⁸ Σημαντικό είναι επίσης το ότι αυτή η αποκατάσταση δεν είναι στιγμιαία. Αντιθέτως εμφανίζεται ως πορεία, με τον άνθρωπο να συνεργάζεται με τη θεία χάρη και να καλλιεργεί την ελευθερία του, στους κόλπους της πνευματικής ζωής.³¹⁹

6.2 Η ηθική ευθύνη του προσώπου

6.2.1 Η έννοια του προσώπου στην ορθόδοξη θεολογία

Στην ορθόδοξη θεολογία, η ηθική ευθύνη προϋποθέτει τη θεώρηση του ανθρώπινου όντος ως πρόσωπο. Ο άνθρωπος δεν νοείται ως άτομο. Άρα δεν είναι μια αντάρκης και αυτονομημένη οντότητα. Αντιθέτως ο άνθρωπος νοείται ως πρόσωπο, το οποίο συγκροτείται με τη σχέση του με το θείο και τον συνάνθρωπο.³²⁰ Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του προσώπου είναι η ελευθερία, η αυτοσυνειδησία και η δυνατότητα της

³¹⁶ Γιανναράς, 2006, σ. 72.

³¹⁷ Γιανναράς, 2006, σ. 76.

³¹⁸ Γιανναράς, 2006, σ. 79.

³¹⁹ Γιανναράς, 2006, σ. 82.

³²⁰ Mauss, M., *Κατηγορία του προσώπου*, στο M. Mauss, *Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία*, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Εικοστός Πρώτος, Αθήνα, 2004, σ. 142.

κοινωνίας. Πρόκειται και για τα στοιχεία αυτά, που καθιστούν δυνατή την ηθική ευθύνη του ανθρώπου.³²¹

Η έννοια του προσώπου εντοπίζεται στις απαρχές της πατερικής παράδοσης. Εντός της, η ύπαρξη του ανθρώπου βρίσκεται σε παρόμοια αναλογία με το τρισυπόστατο του Θεού. Τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδας υπάρχουν σε σχέση, οπότε και ο άνθρωπος καλείται να πραγματώσει τη δική του ύπαρξη, μέσα από σχέσεις.³²² Συνεπώς, η ηθική ευθύνη, αποτελεί μια εσωτερική διάσταση της προσωπικής ύπαρξης και όχι ένας τύπος εξωτερικής επιβολής, του θείου επάνω στη συνείδηση.

Εν κατακλείδι, η συνείδηση του ανθρώπου λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός αυτοσυνειδησίας του ίδιου του προσώπου.³²³ Ο άνθρωπος καλείται να αντιληφθεί τη σχέση του με τον Θεό και με τον συνάνθρωπο. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να αναλάβει την ευθύνη των πράξεων και των επιλογών του. Η ευθύνη αυτή δεν αφορά μόνο επιμέρους ενέργειές του, αλλά κυρίως τον συνολικό τρόπο της ύπαρξής του.³²⁴

6.2.2 Η συνείδηση ως θεμέλιο της ηθικής ευθύνης

Τα πάθη και η ίδια η πτώση του ανθρώπου, οδηγούν τη συνείδηση, πολλές φορές στο να λανθάνει και να λαμβάνει μη ορθές αποφάσεις και να οδηγείται σε λανθασμένα συμπεράσματα.³²⁵ Η συνείδηση παρέχει στον άνθρωπο τον εσωτερικό μηχανισμό αξιολόγησης των πράξεων του και της ηθικής τους ποιότητας. Αποτέλεσμα αποτελεί το γεγονός ότι ο άνθρωπος μπορεί σαφώς να κρίνει τις σκέψεις, τις επιλογές και τις αποφάσεις του.³²⁶

Ακόμα και η αλλοιωμένη από την πτώση ύπαρξη της συνείδησης, θεμελιώνει την ηθική ευθύνη. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να επικαλεστεί την άγνοια για να απαλλαγεί από τις συνέπειες των όσων επιλέγει.³²⁷ Στην ορθόδοξη παράδοση, η ανθρώπινη συνείδηση περιγράφεται ως «έμφυτος νόμος». Πρόκειται για την εσωτερική μαρτυρία του θελήματος

³²¹ Mauss, 2004, σ. 146.

³²² Mauss, 2004, σ. 149.

³²³ Mauss, 2004, σ. 152.

³²⁴ Mauss, 2004, σ. 156.

³²⁵ Prestige, G. L. (1958), *Fathers and Heretics*, London: SPCK, σ. 45.

³²⁶ Prestige, 1958, σ. 48.

³²⁷ Prestige, 1958, σ. 53.

του Θεού, εντός του ανθρώπου. Με αυτή τη λειτουργία το ανθρώπινο ον καθίσταται ως ικανό να διακρίνει το καλό από το κακό. Η δυνατότητά του αυτή δεν προϋποθέτει την εξωτερική καθοδήγηση, καθώς είναι βασική υπαρξιακή λειτουργία του ανθρώπου και συνδέεται με την ίδια του τη φύση, ως έλλογο και ελεύθερο ον.³²⁸

6.2.3 Η ελευθερία ως προϋπόθεση της ευθύνης

Η ηθική ευθύνη προϋποθέτει αναγκαστικά και την ύπαρξη της ανθρώπινης ελευθερίας. Στην ορθόδοξη θεολογία, ο άνθρωπος δεν αποτελεί ον που καθορίζεται πλήρως από τους εξωτερικούς παράγοντες, ούτε και τις εσωτερικές αναγκαιότητες. Αντίθετα, πρόκειται για πρόσωπο προικισμένο με τη δυνατότητα για το αυτεξούσιο. Το τελευταίο καθιστά τον άνθρωπο ικανό να κάνει επιλογές και ευρύτερα, να κατευθύνει τη ζωή του, καθορίζοντας ο ίδιος και την ύπαρξή του σε σχέση με τον Θεό.³²⁹

Σαφώς, η ανθρώπινη ελευθερία βέβαια δεν είναι στοιχείο ουδέτερο. Αντιθέτως, η ελευθερία διαθέτει έναν σαφή προσανατολισμό, περιεχόμενο και νόημα. Η απομάκρυνση από το αγαθό δεν αποτελεί έκφραση αυτής της ελευθερίας.³³⁰ Αντίθετα, ο άνθρωπος είναι πραγματικά ελεύθερος όταν έχει τη δυνατότητα να στραφεί προς το αγαθό και να πραγματώσει στη ζωή του, τις εκδοχές και εφαρμογές, σε σχέση και με την αλήθεια του Θεού.

Παράλληλα, η ανθρώπινη συνείδηση διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη σύνδεση μεταξύ της ελευθερίας και της ευθύνης. Από την πλευρά της, η συνείδηση βοηθά τον άνθρωπο να έχει επίγνωση των επιλογών του, και των όσων αυτές συνεπάγονται. Η συνείδηση δεν περιορίζεται σε μια παθητική καταγραφή των ανθρώπινων πράξεων.³³¹ Αντίθετα, λειτουργεί ως ενεργός παράγοντας που καλεί τον άνθρωπο να τοποθετηθεί προσωπικά και υπεύθυνα, επιλέγοντας το αγαθό ή το κακό. Έτσι η ελευθερία δίχως τη συνείδηση, θα ήταν «τυφλή». Επίσης, και η συνείδηση, δίχως την ελευθερία θα παρέμενε κατά βάση ανενεργή.³³²

³²⁸ Prestige, 1958, σ. 57.

³²⁹ Prestige, 1958, σ. 58.

³³⁰ Prestige, 1958, σ. 61.

³³¹ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, σ. 122; Ρωμ. 2,15· 14,12.

³³² Ζηζιούλας, Ι. (2002), *Το Είναι ως Κοινωνία*, Αθήνα: Ίνδικτος, σ. 163.

Η σχέση μεταξύ ελευθερίας και ευθύνης, όπως παραπάνω περιγράφεται αναδεικνύει τον προσωπικό χαρακτήρα της ανθρώπινης ύπαρξης. Το ανθρώπινο όν δεν είναι απλώς φορέας πράξεων. Αντίθετα είναι υποκείμενο που φέρει και την ευθύνη για τον τρόπο με τον οποίο, το ίδιο επιλέγει να υπάρχει.³³³ Η ευθύνη δεν περιορίζεται σε επιμέρους ενέργειες, αλλά αφορά μια συνολική στάση ζωής των ανθρώπων και τον προσανατολισμό της ύπαρξής τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η συνείδηση λειτουργεί και αποτελεί χώρο, όπου αποκαλύπτεται η βαθύτερη διάσταση της ατομικής ευθύνης.³³⁴

Αξίζει τέλος να τονιστεί ότι η ελευθερία δεν εξαντλείται στην αρχική δυνατότητα επιλογής. Αντίθετα, η ελευθερία μετασχηματίζεται μέσω της χρήσης της. Όταν ο άνθρωπος, επιλέγει επανειλημμένα το αγαθό, ενισχύει την ελευθερία και καθίσταται όλο και πιο ικανός να ζει σύμφωνα με την αλήθεια.³³⁵ Η συστηματική επιλογή του κακού οδηγεί αντίθετα, στη σταδιακή αποδυνάμωση της ελευθερίας και σε μια κατάσταση εσωτερικής «δουλείας». Εντός της, η συνείδηση καταγράφει την πορεία των λάθους επιλογών και καλεί διαρκώς τον άνθρωπο να αναπροσδιορίσει τις επιλογές του.

6.2.4 Η ευθύνη έναντι του Θεού και του άλλου

Η ηθική ευθύνη του ανθρώπου αποκτά πλήρες νόημα μόνο όταν εξεταστεί στο πλαίσιο των σχέσεων του, αφού στην ορθόδοξη ανθρωπολογία,³³⁶ ο άνθρωπος δεν υπάρχει απομονωμένα, αλλά ως πρόσωπο που βρίσκεται σε διαρκή σχέση με τον Θεό και τον συνάνθρωπο, με αποτέλεσμα η ευθύνη να μην μετατρέπεται σε ατομική υπόθεση, αλλά σε σχεσιακή πραγματικότητα.

Η ευθύνη έναντι του Θεού αφορά πρωτίστως τη στάση του ανθρώπου απέναντι στο θείο θέλημα. Ο άνθρωπος καλείται να ζήσει σε κοινωνία με τον Θεό, να ανταποκριθεί στην αγάπη Του και να πραγματώσει το σχέδιο της σωτηρίας, επειδή η παραβίαση του θελήματος του Θεού δεν αποτελεί απλώς ηθική παράβαση, αλλά διατάραξη μιας ζωντανής σχέσης,³³⁷ ενώ η συνείδηση λειτουργεί ως εσωτερική μαρτυρία αυτής της διατάραξης, προκαλώντας

³³³ Ζηζιούλας, 2002, σ. 166.

³³⁴ Ζηζιούλας, 2002, σ. 169.

³³⁵ Ζηζιούλας, 2002, σ. 171.

³³⁶ Ζηζιούλας, 2002, σ. 174.

³³⁷ Ζηζιούλας, 2002, σ. 177.

στον άνθρωπο την εμπειρία της ενοχής, όχι ως καταδίκη, αλλά ως πρόσκληση σε αποκατάσταση.

Φυσικά η ευθύνη έναντι του άλλου αναδεικνύει τον κοινωνικό χαρακτήρα της ανθρώπινης ύπαρξης, αφού ο άνθρωπος καλείται να αναγνωρίσει τον συνάνθρωπο ως πρόσωπο και να σχετίζεται μαζί του με αγάπη, σεβασμό και δικαιοσύνη, με τις πράξεις του να μην επηρεάζουν μόνο τον ίδιο, αλλά και την κοινότητα στην οποία ανήκει.³³⁸ Η συνείδηση καλεί τον άνθρωπο να αναλάβει αυτή την ευθύνη και να ενεργεί με τρόπο που οικοδομεί τη σχέση και την κοινωνία.

Η διπλή αυτή διάσταση της ευθύνης, απέναντι δηλαδή προς τον Θεό και προς τον άλλον, αποκαλύπτει την ενότητα της πνευματικής και ηθικής ζωής,³³⁹ καθώς ο άνθρωπος δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι σχετίζεται ορθά με τον Θεό, αν ταυτόχρονα αδιαφορεί για τον συνάνθρωπο, με τη συνείδηση να λειτουργεί ως ενιαίος χώρος όπου συνυπάρχουν και αλληλοσυμπληρώνονται αυτές οι δύο σχέσεις.³⁴⁰

Επιπλέον, η ευθύνη δεν περιορίζεται σε πράξεις που θεωρούνται εμφανώς σημαντικές, αλλά επεκτείνεται σε κάθε πτυχή της καθημερινής ζωής, ενώ η συνείδηση καλεί τον άνθρωπο σε συνεχή εγρήγορση, ώστε να αναγνωρίζει τις συνέπειες των πράξεών του και να προσανατολίζεται προς το αγαθό σε κάθε στιγμή της ύπαρξής του.³⁴¹

6.2.5 Η αμαρτία ως άρνηση της ευθύνης

Η αμαρτία μπορεί να κατανοηθεί ως μια μορφή άρνησης ή αποφυγής της ηθικής ευθύνης του ανθρώπου, διότι, όταν ο άνθρωπος επιλέγει να αγνοήσει τη φωνή της συνείδησής του και να ενεργήσει αντίθετα προς το αγαθό, απομακρύνεται από την αλήθεια και διασπά τη σχέση του με τον Θεό και τον συνάνθρωπο. Στην περίπτωση αυτή η αμαρτία δεν είναι απλώς παράβαση ενός κανόνα, αλλά υπαρξιακή εκτροπή.³⁴²

Η συνείδηση, ακόμη και σε αυτή την κατάσταση, δεν παύει να λειτουργεί, ενώ μπορεί να αμβλυνθεί ή να παραμορφωθεί, αλλά συνεχίζει να μαρτυρεί την απόσταση του ανθρώπου

³³⁸ Ζηζιούλας, 2002, σ. 179.

³³⁹ Ζηζιούλας, 2002, σ. 182.

³⁴⁰ Ζηζιούλας, 2002, σ. 183.

³⁴¹ Ζηζιούλας, 2002, σ. 185.

³⁴² Γεν. 3,8–13.

από το αγαθό.³⁴³ Η εμπειρία της ενοχής, όταν δεν καταπιέζεται ή δεν διαστρεβλώνεται, μπορεί να λειτουργήσει ως αφετηρία για τη μετάνοια και την επιστροφή. Η αμαρτία, επομένως, δεν καταργεί την ευθύνη, αλλά την καθιστά πιο εμφανή.³⁴⁴ Ο άνθρωπος καλείται να αναγνωρίσει την πτώση του και να αναλάβει την ευθύνη για την αποκατάσταση της σχέσης με τον Θεό, με δεδομένο ότι η διαδικασία αυτή αποτελεί βασικό στοιχείο της πνευματικής ζωής.³⁴⁵

6.2.6 Η ευθύνη ως πορεία προς την τελείωση

Η ανάληψη της ηθικής ευθύνης δεν αποτελεί απλώς υποχρέωση, αλλά δυναμική πορεία προς την πνευματική τελείωση, αφού ο άνθρωπος, μέσα από τις επιλογές του, διαμορφώνει τον εαυτό του και προσανατολίζει την ύπαρξή του, με την ευθύνη, επομένως, να συνδέεται άμεσα με την αυτοδιαμόρφωση του προσώπου.³⁴⁶

Η συνείδηση, λοιπόν, λειτουργεί ως οδηγός σε αυτή την πορεία, επιτρέποντας στον άνθρωπο να αξιολογεί τις πράξεις του και να κατευθύνεται προς το αγαθό, καθώς η συνεχής άσκηση της ευθύνης οδηγεί σε σταδιακή καλλιέργεια της συνείδησης, η οποία καθίσταται όλο και πιο καθαρή και αξιόπιστη, με την πορεία αυτή να μην είναι εύκολη ούτε γραμμική.³⁴⁷ Περιλαμβάνει πτώσεις, αδυναμίες και ανάγκη για διαρκή επανεκκίνηση, ωστόσο, η ύπαρξη της συνείδησης και η δυνατότητα της μετάνοιας επιτρέπουν στον άνθρωπο να επανέρχεται και να συνεχίζει την πορεία του.³⁴⁸

Τελικά, η ευθύνη δεν περιορίζεται σε ηθικό επίπεδο, αλλά εντάσσεται στη συνολική κίνηση του ανθρώπου προς τη θέωση. Μέσα από την ελεύθερη και υπεύθυνη ανταπόκριση στο θέλημα του Θεού, ο άνθρωπος οδηγείται στην πληρότητα της ύπαρξής του, καθώς η συνείδηση, ως βασικός άξονας αυτής της πορείας, αναδεικνύεται σε κατεξοχήν χώρο όπου πραγματώνεται η σχέση του ανθρώπου με τον Θεό.³⁴⁹

³⁴³ Grillmeier, A. (1975), *Christ in Christian Tradition*, Vol. 1: From the Apostolic Age to Chalcedon, London: Mowbrays, σ. 326.

³⁴⁴ Grillmeier, 1975, σ. 328.

³⁴⁵ Grillmeier, 1975, σ. 331.

³⁴⁶ Grillmeier, 1975, σ. 334.

³⁴⁷ Grillmeier, 1975, σ. 336.

³⁴⁸ Grillmeier, 1975, σ. 339.

³⁴⁹ Behr, J. (2004), *The Nicene Faith*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, σ. 160.

6.3 Η διάκριση μεταξύ ατομικής και εκκλησιαστικής συνείδησης

6.3.1 Η έννοια της ατομικής συνείδησης

Η ατομική συνείδηση αναφέρεται στην προσωπική εσωτερική εμπειρία μέσω της οποίας ο άνθρωπος αξιολογεί τις πράξεις, τις σκέψεις και τις προθέσεις του. Αποτελεί τον άμεσο τρόπο με τον οποίο το ανθρώπινο πρόσωπο αντιλαμβάνεται την ηθική ποιότητα των ενεργειών του και τοποθετείται απέναντι στο αγαθό και το κακό,³⁵⁰ αφού στην ιστορία της φιλοσοφίας και της θεολογίας, η ατομική συνείδηση θεωρήθηκε πολλές φορές ως η ύψιστη αυθεντία της ανθρώπινης ύπαρξης, διότι συνδέεται με την αυτογνωσία και την εσωτερική ελευθερία.³⁵¹

Στην ορθόδοξη θεολογία, η ατομική συνείδηση αναγνωρίζεται ως ουσιώδης διάσταση του ανθρώπινου προσώπου, εφόσον ο άνθρωπος δημιουργήθηκε με τη δυνατότητα να διακρίνει το αγαθό και να αναλαμβάνει υπεύθυνα τις επιλογές του, με τη συνείδηση να λειτουργεί ως εσωτερικός μάρτυρας της αλήθειας και ως σημείο συνάντησης της ανθρώπινης ελευθερίας με το θέλημα του Θεού.³⁵²

Ωστόσο, η ορθόδοξη παράδοση δεν αντιμετωπίζει την ατομική συνείδηση ως απόλυτο και αλάθητο κριτήριο, αφού η έννοια της πτώσης έχει επηρεάσει ολόκληρη την ανθρώπινη ύπαρξη, και συνεπώς και τη λειτουργία της συνείδησης,³⁵³ ενώ η ατομική συνείδηση μπορεί να παραμορφωθεί από τα πάθη, τον εγωισμό, τις ιδεολογικές προκαταλήψεις ή την πνευματική άγνοια. Ο άνθρωπος συχνά θεωρεί σωστό αυτό που εξυπηρετεί τις επιθυμίες του ή ανταποκρίνεται στις προσωπικές του ανάγκες, ακόμη και όταν βρίσκεται σε αντίθεση με την αλήθεια.³⁵⁴

Η δυνατότητα αυτή της πλάνης καθιστά αναγκαία τη θεραπεία και τον φωτισμό της συνείδησης, με την ατομική συνείδηση, όταν λειτουργεί αποκομμένα από την εκκλησιαστική εμπειρία, να κινδυνεύει να μετατραπεί σε αυθαίρετο κριτήριο αλήθειας, ενώ

³⁵⁰ Behr, 2004, σ. 163.

³⁵¹ Behr, 2004, σ. 167.

³⁵² Behr, 2004, σ. 164.

³⁵³ Behr, 2004, σ. 166.

³⁵⁴ Behr, 2004, σ. 167.

η αυτονομία της συνείδησης μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε υποκειμενισμό, όπου το προσωπικό βίωμα ανάγεται σε απόλυτο μέτρο αξιολόγησης.³⁵⁵

Έτσι, η ατομική συνείδηση δεν απορρίπτεται. Αντιθέτως, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της προσωπικής σχέσης με τον Θεό, με αποτέλεσμα η σωτηρία να μην επιβάλλεται εξωτερικά, αλλά να προϋποθέτει την ελεύθερη ανταπόκριση του ανθρώπου.³⁵⁶ Η συνείδηση λειτουργεί ως ο χώρος μέσα στον οποίο ο άνθρωπος καλείται να ακούσει τη φωνή του Θεού και να αποφασίσει υπεύθυνα για τη ζωή του.

6.3.2 Η εκκλησιαστική συνείδηση ως εμπειρία του σώματος της Εκκλησίας

Σε αντίθεση με την ατομική συνείδηση, η εκκλησιαστική συνείδηση δεν αφορά μόνο το προσωπικό βίωμα του ανθρώπου, αλλά τη συλλογική εμπειρία του σώματος της Εκκλησίας.³⁵⁷ Η Εκκλησία, ως σώμα Χριστού, αποτελεί τον χώρο μέσα στον οποίο αποκαλύπτεται και βιώνεται η αλήθεια, ενώ η εκκλησιαστική συνείδηση εκφράζει ακριβώς αυτή τη ζωντανή εμπειρία της αλήθειας μέσα στην ιστορική πορεία της Εκκλησίας.³⁵⁸

Η έννοια αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία στην ορθόδοξη θεολογία, καθώς η αλήθεια δεν νοείται ως ατομική κατάκτηση ή προσωπική διάνοηση, αλλά ως εμπειρία κοινωνίας, με δεδομένο ότι η Εκκλησία διατηρεί και μεταδίδει την εμπειρία της θείας αποκάλυψης μέσα από τη Γραφή, την πατερική παράδοση, τη λατρεία, τις Οικουμενικές Συνόδους και τη ζωή των αγίων,³⁵⁹ ενώ η εκκλησιαστική συνείδηση εκφράζει τη συνέχεια αυτής της εμπειρίας.

Στο πλαίσιο αυτό, η συνείδηση του μεμονωμένου ανθρώπου καλείται να ενταχθεί στην εμπειρία της Εκκλησίας.³⁶⁰ Η εκκλησιαστική συνείδηση λειτουργεί ως κριτήριο αλήθειας και προστατεύει τον άνθρωπο από την αυθαιρεσία και την πλάνη, αφού η αλήθεια δεν αποτελεί αποτέλεσμα ατομικής ερμηνείας, αλλά καρπό της ζωής του Αγίου Πνεύματος μέσα στην Εκκλησία.³⁶¹

³⁵⁵ Behr, 2004, σ. 169.

³⁵⁶ Behr, 2004, σ. 171.

³⁵⁷ Behr, 2004, σ. 174.

³⁵⁸ Pelikan, J. (1971), *The Christian Tradition, Vol. 1: The Emergence of the Catholic Tradition*, Chicago: University of Chicago Press, σ. 389.

³⁵⁹ Pelikan, 1971, σ. 391.

³⁶⁰ Pelikan, 1971, σ. 394.

³⁶¹ Pelikan, 1971, σ. 396.

Η σημασία της εκκλησιαστικής συνείδησης αναδείχθηκε ιδιαίτερα κατά την περίοδο των αιρέσεων και των δογματικών συγκρούσεων, καθώς οι Οικουμενικές Σύνοδοι δεν εξέφρασαν απλώς θεολογικές απόψεις,³⁶² αλλά τη συνείδηση της ίδιας της Εκκλησίας, ενώ η αποδοχή των αποφάσεών τους από το σώμα της Εκκλησίας αποτέλεσε έκφραση της εκκλησιαστικής συνείδησης ως φορέα της αλήθειας.

Επιπλέον, η εκκλησιαστική συνείδηση δεν είναι στατική ή νομικιστική. Δεν ταυτίζεται με μια εξωτερική αυθεντία που καταπιέζει το πρόσωπο, αλλά με τη ζωντανή εμπειρία της κοινωνίας με τον Θεό. Ο δε άνθρωπος δεν καλείται να ακυρώσει τη συνείδησή του, αλλά να την φωτίσει και να την θεραπεύσει μέσα στη ζωή της Εκκλησίας.³⁶³

6.3.3 Η σχέση μεταξύ ατομικής και εκκλησιαστικής συνείδησης

Η σχέση μεταξύ ατομικής και εκκλησιαστικής συνείδησης αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα της ορθόδοξης ανθρωπολογίας, αφού οι δύο αυτές διαστάσεις δεν βρίσκονται αναγκαστικά σε αντίθεση, αλλά καλούνται να λειτουργήσουν συμπληρωματικά, ενώ η ατομική συνείδηση είναι απαραίτητη,³⁶⁴ καθώς χωρίς αυτήν δεν μπορεί να υπάρξει προσωπική ευθύνη και ελεύθερη ανταπόκριση στον Θεό. Η πίστη δεν επιβάλλεται εξωτερικά ούτε λειτουργεί μηχανικά. Ο άνθρωπος καλείται να αποδεχθεί ελεύθερα την αλήθεια και να συμμετάσχει ενεργά στη ζωή της Εκκλησίας.³⁶⁵

Ταυτόχρονα, όμως, η ατομική συνείδηση χρειάζεται το κριτήριο της εκκλησιαστικής εμπειρίας. Όταν απομονώνεται και αυτονομείται πλήρως, κινδυνεύει να οδηγηθεί σε υποκειμενισμό και πλάνη, με δεδομένο ότι η εκκλησιαστική συνείδηση λειτουργεί ως θεραπευτικός και φωτιστικός παράγοντας, που βοηθά τον άνθρωπο να υπερβεί τα όρια της ατομικότητάς του.³⁶⁶

Η σχέση αυτή δεν είναι σχέση καταναγκασμού, αλλά κοινωνίας. Η Εκκλησία δεν καταργεί την προσωπικότητα του ανθρώπου, αλλά την ολοκληρώνει, ενώ η ατομική συνείδηση δεν χάνει την ελευθερία της μέσα στην Εκκλησία, αλλά αποκτά τη δυνατότητα να λειτουργήσει

³⁶² Pelikan, 1971, σ. 398.

³⁶³ Pelikan, 1971, σ. 400.

³⁶⁴ Ζιλσόν, 2009, σ. 61.

³⁶⁵ Ζιλσόν, 2009, σ. 64.

³⁶⁶ Ζιλσόν, 2009, σ. 67.

αυθεντικά και αληθινά.³⁶⁷ Στην ορθόδοξη παράδοση, οι άγιοι αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ενότητας. Η προσωπική τους εμπειρία δεν βρίσκεται σε αντίθεση με τη συνείδηση της Εκκλησίας, αλλά εκφράζει τη βαθύτερη αλήθεια της, με αποτέλεσμα η προσωπική αγιότητα και η εκκλησιαστική εμπειρία να συναντώνται και να αλληλοφωτίζονται.³⁶⁸

6.3.4 Η κρίση της σύγχρονης συνείδησης και η ανάγκη εκκλησιαστικής αναφοράς

Στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται έντονη τάση αυτονόμησης της ανθρώπινης συνείδησης, αφού ο σύγχρονος άνθρωπος συχνά αντιμετωπίζει τη συνείδησή του ως απόλυτο και αποκλειστικό κριτήριο αλήθειας, ανεξάρτητο από κάθε συλλογική ή εκκλησιαστική αναφορά, με την εξέλιξη αυτή να συνδέεται με τον ατομικισμό και την υποκειμενική αντίληψη της ελευθερίας που χαρακτηρίζουν τη νεωτερικότητα.³⁶⁹

Η απολυτοποίηση της ατομικής συνείδησης οδηγεί συχνά σε σχετικισμό, όπου δεν υπάρχει αντικειμενικό κριτήριο αλήθειας ή αγαθού, καθώς κάθε άνθρωπος θεωρεί ότι μπορεί να καθορίζει μόνος του το σωστό και το λάθος, χωρίς αναφορά σε μια ευρύτερη πνευματική παράδοση.³⁷⁰ Η κατάσταση αυτή δημιουργεί σύγχυση και εσωτερική ανασφάλεια, καθώς η συνείδηση στερείται σταθερού προσανατολισμού.³⁷¹

Η ορθόδοξη θεολογία προτείνει ως απάντηση την επανένταξη της συνείδησης στην εμπειρία της Εκκλησίας, ενώ η Εκκλησία δεν λειτουργεί ως περιορισμός της ελευθερίας, αλλά ως χώρος θεραπείας και φωτισμού της ανθρώπινης ύπαρξης. Μέσα στην εκκλησιαστική ζωή, η συνείδηση αποκτά σταθερό κριτήριο και προσανατολίζεται προς την αλήθεια, με την ανάγκη αυτή να καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική σε μια εποχή πνευματικής σύγχυσης και ηθικής αβεβαιότητας.³⁷² Η εκκλησιαστική συνείδηση προσφέρει τη δυνατότητα υπέρβασης του ατομικισμού και επαναφέρει τον άνθρωπο στη σχέση και την κοινωνία.

³⁶⁷ Ζιλσόν, 2009, σ. 69.

³⁶⁸ Ζιλσόν, 2009, σ. 72.

³⁶⁹ Σταμούλης, 2016, σ. 183.

³⁷⁰ Σταμούλης, 2016, σ. 185.

³⁷¹ Σταμούλης, 2016, σ. 187.

³⁷² Σταμούλης, 2016, σ. 189.

6.3.5 Η ολοκλήρωση της συνείδησης μέσα στην εκκλησιαστική ζωή

Η πλήρης αποκατάσταση της συνείδησης πραγματοποιείται μέσα στη ζωή της Εκκλησίας, όπου η ατομική και η εκκλησιαστική διάσταση συνδέονται αρμονικά.³⁷³ Ο άνθρωπος δεν χάνει την προσωπικότητά του, αλλά την μεταμορφώνει μέσα από τη σχέση με τον Θεό και το σώμα της Εκκλησίας, με τη συμμετοχή στη λατρεία, στα μυστήρια και στη συνολική πνευματική ζωή να συμβάλλει στη θεραπεία της συνείδησης, καθώς η ανθρώπινη ύπαρξη φωτίζεται από τη χάρη του Θεού και αποκτά τη δυνατότητα να διακρίνει με σαφήνεια την αλήθεια.³⁷⁴

Η ολοκλήρωση αυτή οδηγεί τον άνθρωπο σε μια νέα μορφή ελευθερίας, όπου η συνείδηση δεν λειτουργεί πλέον απομονωμένα και συγκρουσιακά, αλλά ως χώρος κοινωνίας με τον Θεό και τον συνάνθρωπο, επειδή η εκκλησιαστική ζωή αποκαθιστά την ενότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και οδηγεί τον άνθρωπο προς τη θέωση.³⁷⁵

Έτσι, η διάκριση μεταξύ ατομικής και εκκλησιαστικής συνείδησης δεν καταλήγει σε αντίθεση, αλλά σε σύνθεση, ενώ η αληθινή συνείδηση πραγματώνεται όταν το προσωπικό βίωμα εντάσσεται στη ζωή της Εκκλησίας και φωτίζεται από την εμπειρία του Αγίου Πνεύματος.³⁷⁶

6.4 Η πνευματική διάσταση της ελευθερίας και της συνείδησης

6.4.1 Η ελευθερία ως πνευματικό γεγονός

Στην ορθόδοξη θεολογία, η ελευθερία δεν περιορίζεται σε κοινωνική, ψυχολογική ή πολιτική κατηγορία, αλλά κατανοείται πρωτίστως ως πνευματικό γεγονός, καθώς ο άνθρωπος δημιουργήθηκε με τη δυνατότητα να κατευθύνει ελεύθερα την ύπαρξή του προς τον Θεό και να εισέλθει σε κοινωνία αγάπης μαζί Του,³⁷⁷ με την ελευθερία αυτή να αποτελεί έκφραση του «κατ' εικόνα» και να φανερώνει την ιδιαίτερη θέση του ανθρώπου μέσα στη δημιουργία.

³⁷³ Σταμούλης, 2016, σ. 194.

³⁷⁴ Σταμούλης, 2016, σ. 195.

³⁷⁵ Σταμούλης, 2016, σ. 197.

³⁷⁶ Σταμούλης, 2016, σ. 199.

³⁷⁷ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 29.

Η πνευματική διάσταση της ελευθερίας αποκαλύπτει ότι ο άνθρωπος δεν είναι απλώς φορέας βιολογικών ή κοινωνικών αναγκών, αλλά ύπαρξη προσανατολισμένη προς την υπέρβαση, αφού η δυνατότητα επιλογής δεν εξαντλείται σε καθημερινές αποφάσεις, αλλά αφορά τον συνολικό προσανατολισμό της ζωής,³⁷⁸ ενώ ο άνθρωπος καλείται διαρκώς να επιλέξει ανάμεσα στην κοινωνία με τον Θεό και στην απομάκρυνση από Αυτόν.

Η συνείδηση λειτουργεί ως ο εσωτερικός χώρος όπου εκδηλώνεται αυτή η πνευματική ελευθερία, με τον άνθρωπο να αντιλαμβάνεται όχι μόνο τις ηθικές συνέπειες των πράξεών του, αλλά και τη βαθύτερη υπαρξιακή κατεύθυνση της ζωής του, με δεδομένο ότι η συνείδηση φανερώνει ότι κάθε ανθρώπινη πράξη έχει πνευματικό περιεχόμενο και επηρεάζει τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό.³⁷⁹

Η ορθόδοξη παράδοση απορρίπτει την αντίληψη ότι η ελευθερία ταυτίζεται με την ανεξαρτησία από κάθε δεσμό, ενώ αντίθετα, η αυθεντική ελευθερία συνδέεται με τη δυνατότητα του ανθρώπου να αγαπά και να κοινωνεί, με την αποκοπή από τον Θεό να μην οδηγεί στην ελευθερία, αλλά στην υπαρξιακή διάσπαση και στην εσωτερική δουλεία των παθών.³⁸⁰

6.4.2 Η πνευματική αλλοίωση της συνείδησης

Η πτώση του ανθρώπου είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο τη φθορά του σώματος, αλλά και τη βαθιά αλλοίωση της πνευματικής του ζωής. Η συνείδηση, αν και δεν καταστράφηκε, έχασε τη διαύγεια και την καθαρότητά της, καθώς ο άνθρωπος εξακολουθεί να διατηρεί την ικανότητα διάκρισης του αγαθού, αλλά η λειτουργία της συνείδησης επηρεάζεται πλέον από τα πάθη, τον εγωισμό και τη φιλαυτία.³⁸¹

Η αλλοίωση αυτή εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους. Συχνά ο άνθρωπος αδυνατεί να διακρίνει με σαφήνεια το αγαθό από το κακό ή επιχειρεί να δικαιολογήσει επιλογές που εξυπηρετούν τις επιθυμίες του,³⁸² αφού η συνείδηση μπορεί να αμβλυνθεί, να

³⁷⁸ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 31.

³⁷⁹ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 32.

³⁸⁰ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 33.

³⁸¹ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 34.

³⁸² Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 36.

παραμορφωθεί ή να οδηγηθεί σε κατάσταση εσωτερικής σύγχυσης και η πνευματική αυτή κατάσταση δημιουργεί βαθιά υπαρξιακή ανασφάλεια.

Την ίδια στιγμή, η αλλοίωση της συνείδησης επηρεάζει και τη σχέση του ανθρώπου με τους άλλους, καθώς η απομάκρυνση από τον Θεό οδηγεί συχνά σε ατομικισμό και αδυναμία αυθεντικής κοινωνίας, ενώ η συνείδηση παύει να λειτουργεί ως χώρος σχέσης και μετατρέπεται σε πεδίο αυτοδικαίωσης ή εσωτερικής σύγκρουσης.³⁸³

6.4.3 Η θεραπεία της συνείδησης μέσω της πνευματικής ζωής

Η θεραπεία της συνείδησης πραγματοποιείται μέσα στη ζωή της Εκκλησίας και συνδέεται άμεσα με την πνευματική άσκηση του ανθρώπου, με δεδομένο ότι η Εκκλησία δεν αντιμετωπίζει τη συνείδηση ως αφηρημένη ηθική λειτουργία, αλλά ως στοιχείο της συνολικής ύπαρξης που χρειάζεται θεραπεία και φωτισμό.³⁸⁴

Η μετάνοια αποτελεί το πρώτο στάδιο αυτής της θεραπείας, καθώς ο άνθρωπος καλείται να αναγνωρίσει την αλλοίωση της ύπαρξής του και να στραφεί ελεύθερα προς τον Θεό, με τη συνείδηση, όταν φωτίζεται από τη χάρη του Θεού,³⁸⁵ να καθίσταται ικανή να διακρίνει με μεγαλύτερη σαφήνεια την αλήθεια και να καθοδηγεί τον άνθρωπο στην πνευματική του πορεία.³⁸⁶

Σημαντικό ρόλο στη θεραπεία της συνείδησης διαδραματίζουν τα μυστήρια της Εκκλησίας και ιδιαίτερα η εξομολόγηση και η θεία Ευχαριστία, καθώς ο άνθρωπος αποκαθιστά τη σχέση του με τον Θεό και εντάσσει ξανά τη ζωή του στην εκκλησιαστική κοινωνία, με αποτέλεσμα η συνείδηση να παύει να λειτουργεί απομονωμένα και αποκτά εκκλησιαστικό χαρακτήρα.³⁸⁷

Παράλληλα, η άσκηση και η τήρηση των εντολών συμβάλλουν στην κάθαρση της συνείδησης από την κυριαρχία των παθών, ενώ η πνευματική ζωή δεν περιορίζεται σε εξωτερικές πράξεις, αλλά αποσκοπεί στη βαθιά μεταμόρφωση του ανθρώπου και η

³⁸³ Μ. Βασιλείου, 2000, σ. 37.

³⁸⁴ Ματσούκας, 1994, σ. 68.

³⁸⁵ Ματσούκας, 1994, σ. 70.

³⁸⁶ Ματσούκας, 1994, σ. 71.

³⁸⁷ Ματσούκας, 1994, σ. 73.

συνείδηση θεραπεύεται σταδιακά και αποκτά τη δυνατότητα να λειτουργεί ως αληθινός χώρος κοινωνίας με τον Θεό.³⁸⁸

6.5 Η ολοκλήρωση της ανθρώπινης ελευθερίας στη θέωση

6.5.1 Η θέωση ως προορισμός του ανθρώπου

Στην ορθόδοξη ανθρωπολογία, ο τελικός προορισμός του ανθρώπου δεν είναι απλώς η ηθική βελτίωση ή η αποφυγή της αμαρτίας, αλλά η θέωση,³⁸⁹ δηλαδή η μετοχή του ανθρώπου στη ζωή του Θεού, αφού η θέωση δεν σημαίνει μεταβολή της ανθρώπινης φύσης σε θεία ουσία, αλλά κοινωνία με τη θεία χάρη και πλήρη ένωση με τον Θεό.³⁹⁰

Η προοπτική αυτή δίνει βαθύτερο νόημα στην ανθρώπινη ελευθερία, καθώς ο άνθρωπος δεν δημιουργήθηκε απλώς για να επιλέγει ανάμεσα σε διαφορετικές δυνατότητες, αλλά για να οδηγηθεί στην πληρότητα της ύπαρξής του μέσα από την κοινωνία με τον Θεό. Η ελευθερία αποκτά έτσι σωτηριολογικό και εσχατολογικό χαρακτήρα.³⁹¹

Η συνείδηση συμμετέχει ενεργά σε αυτή την πορεία. Καθώς ο άνθρωπος προχωρεί στην πνευματική ζωή, η συνείδησή του καθαίρεται και φωτίζεται, αποκτώντας όλο και μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στη θεία αλήθεια, με αποτέλεσμα η τελείωση της συνείδησης να συνδέεται άμεσα με τη θέωση του ανθρώπου.³⁹²

6.5.2 Η υπέρβαση της δουλείας των παθών

Η αυθεντική ελευθερία δεν πραγματοποιείται όσο ο άνθρωπος παραμένει υποδουλωμένος στα πάθη, δεδομένου ότι τα πάθη περιορίζουν την ελευθερία,³⁹³ καθώς στρέφουν τον άνθρωπο προς τον εαυτό του και τον απομακρύνουν από την κοινωνία με τον Θεό και τους άλλους.

Η ορθόδοξη ασκητική παράδοση τονίζει ότι η πνευματική ζωή δεν αποσκοπεί στην καταπίεση της ανθρώπινης φύσης, αλλά στην απελευθέρωσή της από τη φθορά και την

³⁸⁸ Ματσούκας, 1994, σ. 74.

³⁸⁹ Μπασδέκης, 2012, σ. 87.

³⁹⁰ Μπασδέκης, 2012, σ. 89.

³⁹¹ Μπασδέκης, 2012, σ. 92.

³⁹² Μπασδέκης, 2012, σ. 94.

³⁹³ Παπανικολάου, 2015, σ. 133.

εσωτερική διάσπαση, με αποτέλεσμα η κάθαρση των παθών να επιτρέπει στον άνθρωπο να χρησιμοποιεί την ελευθερία του αυθεντικά και δημιουργικά.³⁹⁴

Η συνείδηση διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, καθώς αποκαλύπτει στον άνθρωπο την εσωτερική του κατάσταση και τον καλεί σε συνεχή αγώνα, ενώ η πνευματική εγρήγορση και η αυτογνωσία αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την υπέρβαση της δουλείας των παθών.³⁹⁵ Η απελευθέρωση αυτή, λοιπόν, δεν πραγματοποιείται αποκλειστικά με ανθρώπινη προσπάθεια, αλλά μέσα από τη συνεργία της θείας χάρης και της ανθρώπινης ελευθερίας, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να καλείται να συνεργαστεί ενεργά με τον Θεό, ώστε να οδηγηθεί στην αληθινή ελευθερία.³⁹⁶

6.5.3 Η τελείωση της συνείδησης μέσα στην εκκλησιαστική εμπειρία

Η ολοκλήρωση της ανθρώπινης συνείδησης πραγματοποιείται μέσα στην εμπειρία της Εκκλησίας, όπου ο άνθρωπος ενώνεται με τον Χριστό και συμμετέχει στη ζωή του Αγίου Πνεύματος. Η συνείδηση παύει να λειτουργεί μόνο ως ατομικός ηθικός μηχανισμός και μεταμορφώνεται σε χώρο κοινωνίας και θεογνωσίας.³⁹⁷

Η εκκλησιαστική ζωή επιτρέπει στον άνθρωπο να υπερβεί τον ατομικισμό και να ανακαλύψει την ύπαρξή του ως σχέση, αφού η συνείδηση αποκτά εκκλησιολογική διάσταση και φωτίζεται από την εμπειρία της κοινότητας των πιστών.³⁹⁸

Η τελείωση αυτή δεν σημαίνει κατάργηση της ανθρώπινης προσωπικότητας, αλλά πλήρη πραγμάτωσή της, καθώς ο άνθρωπος γίνεται αληθινά ελεύθερος όταν η ύπαρξή του βρίσκεται σε κοινωνία με τον Θεό, με τη συνείδηση,³⁹⁹ απαλλαγμένη από τη σύγχυση και τη διάσπαση της πτώσης, ώστε να λειτουργεί πλέον ως καθαρός χώρος θείας παρουσίας.

³⁹⁴ Παπανικολάου, 2015, σ. 135.

³⁹⁵ Παπανικολάου, 2015, σ. 136.

³⁹⁶ Παπανικολάου, 2015, σ. 138.

³⁹⁷ Παπανικολάου, 2015, σ. 140.

³⁹⁸ Παπανικολάου, 2015, σ. 143.

³⁹⁹ Παπανικολάου, 2015, σ. 146.

Κεφάλαιο 7ο: Η συνείδηση υπό το πρίσμα της Χριστολογίας της Γ΄ και της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου και του Κυρίλλου Αλεξανδρείας

7.1 Η χριστολογική θεμελίωση της ανθρώπινης ύπαρξης

7.1.1 Η ενανθρώπιση του Λόγου ως βάση της ορθόδοξης ανθρωπολογίας

Η ορθόδοξη ανθρωπολογία δεν μπορεί να κατανοηθεί ανεξάρτητα από τη χριστολογία. Η κατανόηση του ανθρώπου συνδέεται άμεσα με το πρόσωπο του Χριστού και ιδιαίτερα με το μυστήριο της ενανθρώπισης του Θεού Λόγου, καθώς στην πατερική θεολογία, ο Χριστός δεν αποτελεί μόνο την αποκάλυψη του Θεού προς τον άνθρωπο,⁴⁰⁰ αλλά και την αποκάλυψη του ίδιου του ανθρώπου, ενώ μέσα από την ενανθρώπιση αποκαλύπτεται τόσο η αληθινή φύση του Θεού όσο και ο αυθεντικός προορισμός της ανθρώπινης ύπαρξης.⁴⁰¹

Η θεία ενανθρώπιση δεν αποτελεί εξωτερική παρέμβαση του Θεού στην ιστορία, αλλά γεγονός με βαθύ ανθρωπολογικό περιεχόμενο, αφού ο Θεός προσλαμβάνει την ανθρώπινη φύση, ώστε να την θεραπεύσει και να την οδηγήσει στην αποκατάσταση, με την ανθρώπινη φύση, τραυματισμένη από την πτώση και την αμαρτία, να αδυνατεί να επανέλθει μόνη της στην αρχική της κατάσταση.⁴⁰² Η αποκατάσταση πραγματοποιείται μόνο μέσω της ένωσης της ανθρώπινης φύσης με τη θεία στο πρόσωπο του Χριστού.

Έτσι η συνείδηση δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως ψυχολογική ή ηθική λειτουργία, αλλά ως διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης που επηρεάζεται άμεσα από την πτώση και αποκαθίσταται μέσω της ενανθρώπισης,⁴⁰³ καθώς ο Χριστός προσλαμβάνει ολόκληρη την ανθρώπινη φύση και συνεπώς θεραπεύει και τη συνείδηση του ανθρώπου, αποκαθιστώντας τη δυνατότητα αυθεντικής κοινωνίας με τον Θεό.

⁴⁰⁰ Λιάκουρας, Η. Κ. (2001), *Κυρίλλου Αλεξανδρείας κατά τον Νεστορίου δυσφημιών: Η χριστολογική διδασκαλία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας σε αντιπαράθεση προς τη Νεστοριανική κακοδοξία*, Αθήνα: Ελληνικές Εκδόσεις, σ. 30.

⁴⁰¹ Λιάκουρας, 2001, σ. 33.

⁴⁰² Λιάκουρας, 2001, σ. 35.

⁴⁰³ Λιάκουρας, 2001, σ. 37.

Η σημασία της ενανθρώπησης για την ανθρώπινη ύπαρξη έχει ιδιαίτερη προβολή στη θεολογία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, ο οποίος αποδίδει με emphatic τρόπο την πραγματική πρόσληψη της ανθρώπινης φύσης από τον Θεό Λόγο.⁴⁰⁴ Η πραγματική ενανθρώπηση αποτελεί τη βάση της σωτηρίας, καθώς μόνο αν ο ίδιος ο Θεός προσλάβει την ανθρώπινη φύση μπορεί να την οδηγήσει στη θέωση.⁴⁰⁵

Έτσι, η θέωση αποτελεί την τελική ολοκλήρωση τόσο της ανθρώπινης ελευθερίας όσο και της συνείδησης, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να οδηγείται στην πληρότητα της ύπαρξής του και πραγματώνει τον σκοπό για τον οποίο δημιουργήθηκε: τη ζωντανή κοινωνία με τον Θεό.⁴⁰⁶

7.1.2 Η ένωση θείας και ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού

Κεντρικό στοιχείο της χριστολογικής διδασκαλίας της Εκκλησίας αποτελεί η ένωση της θείας και της ανθρώπινης φύσης στο ένα πρόσωπο του Χριστού,⁴⁰⁷ αφού η ένωση αυτή δεν πραγματοποιείται με σύγχυση ή αλλοίωση των δύο φύσεων, αλλά με τρόπο υποστατικό και αχώριστο, ενώ ο Χριστός είναι τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος, χωρίς να διαιρείται σε δύο πρόσωπα ή δύο υποκείμενα.⁴⁰⁸

Η χριστολογική αυτή αλήθεια έχει καθοριστική σημασία για την κατανόηση της ανθρώπινης φύσης, καθώς η ανθρώπινη φύση δεν καταργείται ούτε απορροφάται από τη θεία,⁴⁰⁹ αλλά διατηρείται πλήρως και οδηγείται στην τελείωση μέσω της ενώσεώς της με τον Θεό, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να αποκτά έτσι τη δυνατότητα πραγματικής κοινωνίας με τον Θεό, όχι εξωτερικά ή συμβολικά, αλλά υπαρξιακά.⁴¹⁰

Η συνείδηση, ως στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης, συμμετέχει σε αυτή την αποκατάσταση. Η διασπασμένη και τραυματισμένη συνείδηση του πεπτωκότος ανθρώπου βρίσκει στον Χριστό το πρότυπο της αληθινής ανθρώπινης ύπαρξης.⁴¹¹ Στον Χριστό δεν υπάρχει

⁴⁰⁴ Λιάκουρας, 2001, σ. 39.

⁴⁰⁵ Λιάκουρας, 2001, σ. 40.

⁴⁰⁶ Λιάκουρας, 2001, σ. 42.

⁴⁰⁷ McGuckin, J. A. (2004), *St Cyril of Alexandria and the Christological Controversy*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, σ. 289.

⁴⁰⁸ McGuckin, 2004, σ. 293.

⁴⁰⁹ McGuckin, 2004, σ. 295.

⁴¹⁰ McGuckin, 2004, σ. 297.

⁴¹¹ Behr, J. (2001), *The Way to Nicaea*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, σ. 200.

εσωτερική διάσπαση μεταξύ θελήματος και αλήθειας, καθώς η ανθρώπινη φύση Του βρίσκεται σε πλήρη κοινωνία με τη θεία.

Η χριστολογία της Εκκλησίας αποκαλύπτει έτσι ότι η σωτηρία δεν αφορά μόνο την ηθική βελτίωση του ανθρώπου, αλλά τη συνολική μεταμόρφωση της ύπαρξής του.⁴¹² Η συνείδηση δεν θεραπεύεται απλώς μέσω ηθικών κανόνων, αλλά μέσω της ένωσης με τον Χριστό, μέσα στον οποίο η ανθρώπινη φύση αποκαθίσταται πλήρως.⁴¹³

7.1.3 Η σημασία της Χριστολογίας για τη θεραπεία της συνείδησης

Η σύνδεση Χριστολογίας και ανθρωπολογίας αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό της πατερικής θεολογίας, ενώ ο άνθρωπος δεν μπορεί να κατανοήσει τον εαυτό του έξω από τον Χριστό, καθώς ο Χριστός αποτελεί το αρχέτυπο και την ολοκλήρωση της ανθρώπινης ύπαρξης, με τη θεραπεία της συνείδησης,⁴¹⁴ συνεπώς, να μην είναι ανεξάρτητη διαδικασία, αλλά να εντάσσεται στο συνολικό έργο της σωτηρίας που πραγματοποιείται μέσω της ενανθρώπισης.

Η συνείδηση του ανθρώπου μετά την πτώση χαρακτηρίζεται από σύγχυση, αδυναμία διάκρισης και εσωτερική σύγκρουση,⁴¹⁵ καθώς ο άνθρωπος γνωρίζει συχνά το αγαθό, αλλά αδυνατεί να το πραγματοποιήσει με συνέπεια, με την κατάσταση αυτή να αποκαλύπτει το βαθύ τραύμα της ανθρώπινης φύσης.

Ο Χριστός, ως τέλειος άνθρωπος, φανερώνει την αυθεντική κατάσταση της ανθρώπινης φύσης πριν από τη φθορά της αμαρτίας, εφόσον η ανθρώπινη συνείδηση στον Χριστό βρίσκεται σε απόλυτη ενότητα με το θέλημα του Θεού,⁴¹⁶ χωρίς εσωτερική διάσπαση ή αντίθεση. Μέσα από τη σχέση με τον Χριστό, ο άνθρωπος αποκτά τη δυνατότητα να θεραπεύσει τη δική του συνείδηση και να αποκαταστήσει τη σχέση του με τον Θεό.

Η θεραπεία αυτή πραγματοποιείται μέσα στην Εκκλησία, η οποία αποτελεί το σώμα του Χριστού, αφού η συμμετοχή στη μυστηριακή ζωή, η άσκηση, η μετάνοια και η κοινωνία με τον Θεό οδηγούν σταδιακά στην αποκατάσταση της ανθρώπινης συνείδησης και η

⁴¹² Behr, 2001, σ. 204.

⁴¹³ Behr, 2001, σ. 207.

⁴¹⁴ Behr, 2001, σ. 210.

⁴¹⁵ Behr, 2001, σ. 212.

⁴¹⁶ Behr, 2001, σ. 214.

χριστολογία,⁴¹⁷ επομένως, δεν αποτελεί αφηρημένο δογματικό σχήμα, αλλά θεμέλιο της σωτηρίας και της θεραπείας του ανθρώπου.

7.1.4 Η χριστολογική ανακαίνιση της ανθρώπινης φύσης και η αποκατάσταση της συνείδησης

Η ενανθρώπιση του Θεού Λόγου αποτελεί το θεμέλιο της ανακαίνισης της ανθρώπινης φύσης. Στην ορθόδοξη θεολογία, η σωτηρία δεν νοείται ως εξωτερική ηθική διόρθωση, αλλά ως πραγματική θεραπεία και μεταμόρφωση του ανθρώπου μέσω της ενώσεώς του με τον Χριστό,⁴¹⁸ καθώς η ανθρώπινη φύση, η οποία τραυματίστηκε από την πτώση και την αμαρτία, αποκαθίσταται μέσα στο πρόσωπο του ενανθρωπήσαντος Λόγου.

Η αποκατάσταση αυτή αφορά και τη συνείδηση του ανθρώπου. Μετά την πτώση, η συνείδηση χαρακτηρίζεται από σύγχυση και εσωτερική διάσπαση.⁴¹⁹ Ο άνθρωπος συχνά γνωρίζει το αγαθό, αλλά αδυνατεί να το πραγματοποιήσει πλήρως, αφού η ύπαρξη αυτή της εσωτερικής σύγκρουσης φανερώνει την αλλοίωση της ανθρώπινης φύσης και την απομάκρυνσή της από την κοινωνία με τον Θεό.⁴²⁰

Ο Χριστός, ως τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος, αποκαθιστά την αυθεντική ανθρώπινη κατάσταση, αφού στην ανθρώπινη φύση Του δεν υπάρχει διάσπαση μεταξύ θελήματος και αλήθειας, καθώς βρίσκεται σε πλήρη ενότητα με το θείο θέλημα, με αποτέλεσμα η ανθρώπινη ύπαρξη στον Χριστό να παρουσιάζεται θεραπευμένη και ελεύθερη από τη φθορά της αμαρτίας.⁴²¹

Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας επιμένει ιδιαίτερα ότι ο Θεός Λόγος προσέλαβε αληθινά και ολοκληρωτικά την ανθρώπινη φύση, δεδομένου ότι η σωτηρία του ανθρώπου καθίσταται δυνατή ακριβώς επειδή η ανθρώπινη φύση ενώθηκε υποστατικά με τη θεότητα.⁴²² Έτσι, θεραπεύεται ολόκληρη η ανθρώπινη ύπαρξη, συμπεριλαμβανομένης της συνείδησης και της ελευθερίας.

⁴¹⁷ Behr, 2001, σ. 215.

⁴¹⁸ Lossky, V. (1964), *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας* (μτφρ. Στ. Πλευράκη), Θεσσαλονίκη 1964, σ. 259.

⁴¹⁹ Lossky, 1964, σ. 261.

⁴²⁰ Lossky, 1964, σ. 263.

⁴²¹ Lossky, 1964, σ. 264.

⁴²² Lossky, 1964, σ. 266.

Η αποκατάσταση της συνείδησης πραγματοποιείται μέσα στη ζωή της Εκκλησίας, όπου ο άνθρωπος συμμετέχει στη ζωή του Χριστού. Μέσα από τα μυστήρια, τη μετάνοια και την πνευματική άσκηση, η συνείδηση φωτίζεται και οδηγείται σταδιακά στην αληθινή κοινωνία με τον Θεό, καθώς η χριστολογική ανακαίνιση της ανθρώπινης φύσης φανερώνει έτσι ότι η σωτηρία αφορά ολόκληρο τον άνθρωπο και οδηγεί τελικά στη θέωση και στην πληρότητα της ύπαρξής του.⁴²³

7.2 Η ανθρώπινη φύση του Χριστού και η θεραπεία της συνείδησης

7.2.1 Η πρόσληψη της ανθρώπινης φύσης από τον Θεό Λόγο

Η Χριστολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας θεμελιώνεται στην πίστη ότι ο Θεός Λόγος προσέλαβε πραγματικά και ολοκληρωτικά την ανθρώπινη φύση, αφού η ενανθρώπιση δεν αποτελεί συμβολική ή φαινομενική ένωση του Θεού με τον άνθρωπο, αλλά αληθινή και ουσιαστική πρόσληψη της ανθρώπινης υπάρξεως.⁴²⁴ Ο Χριστός, δηλαδή, έγινε τέλειος άνθρωπος χωρίς να παύσει να είναι τέλειος Θεός, γεγονός που κατέχει κεντρική θέση στη θεολογία της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου και ιδιαίτερα στη διδασκαλία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας.⁴²⁵

Η πραγματική πρόσληψη της ανθρώπινης φύσης έχει άμεση σωτηριολογική σημασία. Σύμφωνα με την πατερική παράδοση, ο άνθρωπος δεν θα μπορούσε να σωθεί αν ο Χριστός δεν προσλάμβανε πλήρως την ανθρώπινη ύπαρξη,⁴²⁶ με τη γνωστή πατερική αρχή «το απρόσληπτον και αθεράπευτον» να εκφράζει ακριβώς αυτή τη θεολογική αλήθεια: ό,τι δεν προσλαμβάνεται από τον Χριστό δεν μπορεί να θεραπευθεί.

Η ανθρώπινη φύση που προσλαμβάνει ο Χριστός δεν είναι αφηρημένη ή ιδεατή, αλλά η πραγματική ανθρώπινη φύση με όλες τις ιδιότητές της, εκτός από την αμαρτία,⁴²⁷ καθώς ο Χριστός προσλαμβάνει την ανθρώπινη βούληση, τον ανθρώπινο νου, το σώμα και κάθε διάσταση της ανθρώπινης υπάρξεως, ώστε να αποκαταστήσει ολόκληρο τον άνθρωπο,⁴²⁸

⁴²³ Lossky, 1964, σ. 268.

⁴²⁴ McGuckin, 2004, σ. 140.

⁴²⁵ McGuckin, 2004, σ. 143.

⁴²⁶ McGuckin, 2004, σ. 146.

⁴²⁷ McGuckin, 2004, σ. 149.

⁴²⁸ Behr, J. (2004), *The Nicene Faith*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, σ. 60.

ενώ μέσα σε αυτή τη θεραπεία περιλαμβάνεται και η ανθρώπινη συνείδηση, η οποία είχε τραυματιστεί από την πτώση.

Η συνείδηση του ανθρώπου, μετά την απομάκρυνση από τον Θεό, χαρακτηρίζεται από αστάθεια και εσωτερική σύγκρουση.⁴²⁹ Ο άνθρωπος συχνά αδυνατεί να διακρίνει καθαρά το αγαθό ή να ζήσει σύμφωνα με αυτό, αφού η πρόσληψη όμως της ανθρώπινης φύσης από τον Χριστό καθιστά δυνατή την αποκατάσταση αυτής της διασπασμένης κατάστασης και στον Χριστό η ανθρώπινη φύση εμφανίζεται θεραπευμένη, ενωμένη πλήρως με τον Θεό και απαλλαγμένη από τη φθορά της αμαρτίας.⁴³⁰

Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας τονίζει ιδιαίτερα ότι η ένωση του Θεού Λόγου με την ανθρώπινη φύση είναι πραγματική και υποστατική,⁴³¹ αφού δεν πρόκειται για απλή ηθική σχέση ή εξωτερική συνάφεια, όπως υποστήριζε ο Νεστόριος, αλλά για ένωση μέσα στο ένα πρόσωπο του Χριστού, με την αλήθεια αυτή να αποτελεί το θεμέλιο της σωτηρίας και της θεραπείας της ανθρώπινης φύσης.⁴³²

Η πρόσληψη της ανθρώπινης φύσης αποκαλύπτει επίσης τη μεγάλη αξία του ανθρώπου μέσα στο σχέδιο της θείας οικονομίας, καθώς ο άνθρωπος δεν εγκαταλείπεται μετά την πτώση, αλλά γίνεται αντικείμενο της σωτηριώδους ενέργειας του Θεού.⁴³³ Η ανθρώπινη φύση, μέσω της ενώσεώς της με τον Χριστό, αποκτά ξανά τη δυνατότητα κοινωνίας με τον Θεό και οδηγείται προς τη θέωση.

7.2.2 «Το απρόσληπτον και αθεράπευτον» και η αποκατάσταση της συνείδησης

Η πατερική αρχή «το απρόσληπτον και αθεράπευτον» του Αγίου Γρηγορίου αποτελεί μία από τις σημαντικότερες θεολογικές βάσεις της ορθόδοξης χριστολογίας και ανθρωπολογίας και αξιοποιήθηκε ευρύτερα από την πατερική παράδοση εκφράζει την πεποίθηση ότι ο Χριστός έπρεπε να προσλάβει ολόκληρη την ανθρώπινη φύση,⁴³⁴ ώστε να θεραπεύσει

⁴²⁹ Behr, 2004, σ. 63.

⁴³⁰ Behr, 2004, σ. 65.

⁴³¹ Behr, 2004, σ. 67.

⁴³² Behr, 2004, σ. 69.

⁴³³ Behr, 2004, σ. 70.

⁴³⁴ Λιάκουρας, 2001, σ. 110.

ολοκληρωτικά τον άνθρωπο, αφού, αν κάποια διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης δεν είχε προσληφθεί από τον Θεό Λόγο, τότε θα παρέμενε αθεράπευτη και έξω από τη σωτηρία.

Η θεολογική αυτή αρχή αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της ανθρώπινης συνείδησης, καθώς η τελευταία ως εσωτερική πνευματική λειτουργία του ανθρώπου, τραυματίστηκε από την πτώση και επηρεάστηκε βαθιά από την αμαρτία, με τη διάκριση μεταξύ αγαθού και κακού να καταστεί ασαφής,⁴³⁵ με αποτέλεσμα η εσωτερική ενότητα της ανθρώπινης ύπαρξης να διασπαστεί, αφού ο άνθρωπος βιώνει συχνά σύγκρουση ανάμεσα σε αυτό που γνωρίζει ως σωστό και σε αυτό που τελικά επιλέγει να πράξει.⁴³⁶

Η αποκατάσταση αυτής της κατάστασης πραγματοποιείται μόνο επειδή ο Χριστός προσέλαβε πλήρως την ανθρώπινη φύση, καθώς η ανθρώπινη συνείδηση θεραπεύεται μέσα στην ανθρώπινη φύση του Χριστού, όπου δεν υπάρχει διάσπαση, αμαρτία ή εσωτερική αντίφαση, καθώς ο Χριστός αποκαλύπτει την αυθεντική μορφή της ανθρώπινης ύπαρξης, στην οποία η ανθρώπινη βούληση βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με το θέλημα του Θεού.⁴³⁷

Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη σωτηριολογική σημασία της πραγματικής ενανθρώπησης. Για τον Κύριλλο, η ένωση του Θεού Λόγου με την ανθρώπινη φύση δεν είναι εξωτερική ή συμβολική, αλλά ουσιαστική και υποστατική, διότι μόνο έτσι μπορεί να πραγματοποιηθεί η αληθινή θεραπεία του ανθρώπου και η αποκατάσταση κάθε διάστασης της ύπαρξής του.⁴³⁸

Η θεραπεία της συνείδησης, επομένως, δεν αποτελεί απλή ηθική βελτίωση ούτε αποτέλεσμα αποκλειστικά ανθρώπινης προσπάθειας, εφόσον πρόκειται για καρπό της ενώσεως του ανθρώπου με τον Χριστό μέσα στη ζωή της Εκκλησίας.⁴³⁹ Ο άνθρωπος συμμετέχει σταδιακά στη θεραπευμένη ανθρώπινη φύση του Χριστού και αποκτά τη δυνατότητα να καθαρίσει και να φωτίσει τη συνείδησή του μέσω της χάριτος του Θεού.

⁴³⁵ Λιάκουρας, 2001, σ. 112.

⁴³⁶ Λιάκουρας, 2001, σ. 113.

⁴³⁷ Λιάκουρας, 2001, σ. 115.

⁴³⁸ Λιάκουρας, 2001, σ. 118.

⁴³⁹ Λιάκουρας, 2001, σ. 119.

7.2.3 Η ανθρώπινη συνείδηση του Χριστού ως πρότυπο της αποκατεστημένης ανθρώπινης ύπαρξης

Η ορθόδοξη Χριστολογία παρουσιάζει τον Χριστό όχι μόνο ως τον σωτήρα του ανθρώπου, αλλά και ως το τέλειο πρότυπο της αυθεντικής ανθρώπινης ύπαρξης, αφού ο Χριστός, ως τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος, αποκαλύπτει τον άνθρωπο όπως δημιουργήθηκε αρχικά από τον Θεό και όπως προορίζεται να υπάρξει μέσα στη θεία κοινωνία,⁴⁴⁰ ενώ η ανθρώπινη φύση του Χριστού αποτελεί την πλήρη και αδιάφθορη έκφραση της ανθρώπινης ζωής, απαλλαγμένη από τη φθορά και τη διάσπαση της αμαρτίας.

Στην ανθρώπινη ύπαρξη του Χριστού δεν παρατηρείται η εσωτερική σύγκρουση που χαρακτηρίζει τον πεπτωκότα άνθρωπο, καθώς η ανθρώπινη βούληση, ο νους και η συνείδησή Του βρίσκονται σε πλήρη ενότητα με το θέλημα του Θεού.⁴⁴¹ Η υπακοή του Χριστού προς τον Πατέρα δεν εκφράζει καταναγκασμό ή κατάργηση της ελευθερίας, αλλά την αυθεντική λειτουργία της ανθρώπινης φύσης σε κοινωνία με τον Θεό.⁴⁴²

Η σημασία αυτής της αλήθειας για την ορθόδοξη ανθρωπολογία είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Η συνείδηση του ανθρώπου μετά την πτώση χαρακτηρίζεται από αστάθεια, σύγχυση και εσωτερική αντίφαση, αφού ο άνθρωπος συχνά γνωρίζει το αγαθό αλλά αδυνατεί να το πραγματώσει, καθώς η ύπαρξή του βρίσκεται υπό την επίδραση των παθών και της αμαρτίας.⁴⁴³ Στον Χριστό, όμως, η ανθρώπινη ύπαρξη εμφανίζεται αποκατεστημένη και πλήρως στραμμένη προς τον Θεό.

Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας τονίζει ότι η ενότητα του προσώπου του Χριστού εξασφαλίζει και την ενότητα της ανθρώπινης φύσης Του, ενώ η ανθρώπινη ύπαρξη του Χριστού δεν λειτουργεί ανεξάρτητα από τον Θεό Λόγο,⁴⁴⁴ αλλά βρίσκεται σε αδιάσπαστη κοινωνία μαζί Του. Αυτή η υποστατική ένωση καθιστά δυνατή τη θεραπεία και την ανακαίνιση της ανθρώπινης φύσης συνολικά.

⁴⁴⁰ Pelikan, 1971, σ. 281.

⁴⁴¹ Pelikan, 1971, σ. 283.

⁴⁴² Pelikan, 1971, σ. 284.

⁴⁴³ Pelikan, 1971, σ. 286.

⁴⁴⁴ Pelikan, 1971, σ. 290.

Η ανθρώπινη συνείδηση του Χριστού αποτελεί έτσι πρότυπο για κάθε άνθρωπο που επιδιώκει τη σωτηρία και τη θέωση,⁴⁴⁵ αφού μέσα από τη συμμετοχή στη ζωή της Εκκλησίας, ο άνθρωπος καλείται να ενωθεί με τον Χριστό και να αποκαταστήσει τη δική του συνείδηση, με αποτέλεσμα η θεραπεία αυτή να πραγματοποιείται σταδιακά, μέσω της χάριτος του Θεού, της μετάνοιας και της πνευματικής ζωής.⁴⁴⁶

7.2.4 Η θεραπεία της ανθρώπινης φύσης μέσω της ενώσεως με τον Χριστό

Η θεραπεία της ανθρώπινης φύσης αποτελεί κεντρικό άξονα της ορθόδοξης σωτηριολογίας και συνδέεται άμεσα με τη χριστολογία της Εκκλησίας, αφού η ανθρώπινη φύση, μετά την πτώση, δεν καταστράφηκε ολοκληρωτικά,⁴⁴⁷ αλλά τραυματίστηκε βαθιά και οδηγήθηκε στη φθορά, στην αμαρτία και στον θάνατο. Ο άνθρωπος απομακρύνθηκε από την κοινωνία με τον Θεό και η ύπαρξή του χαρακτηρίστηκε από εσωτερική διάσπαση και αδυναμία πραγματώσεως του αγαθού.

Η αποκατάσταση αυτής της κατάστασης πραγματοποιείται μέσω της ενώσεως της ανθρώπινης φύσης με τον Χριστό,⁴⁴⁸ καθώς ο Θεός Λόγος, προσλαμβάνοντας την ανθρώπινη φύση, την ανακαινίζει και την οδηγεί ξανά στην κοινωνία με τον Θεό, με τη σωτηρία, επομένως, να μην είναι απλή νομική δικαίωση ή εξωτερική ηθική αλλαγή, αλλά πραγματική θεραπεία και μεταμόρφωση της ανθρώπινης ύπαρξης.⁴⁴⁹

Η συνείδηση συμμετέχει ουσιαστικά σε αυτή τη θεραπευτική διαδικασία. Η ανθρώπινη συνείδηση, τραυματισμένη από την αμαρτία, αποκτά ξανά τη δυνατότητα να προσανατολίζεται προς την αλήθεια και το αγαθό μέσα από τη σχέση με τον Χριστό, αφού η εσωτερική σύγχυση και η διάσπαση που χαρακτηρίζουν τον πεπτωκότα άνθρωπο αρχίζουν σταδιακά να θεραπεύονται μέσω της χάριτος του Θεού.⁴⁵⁰

Στη θεολογία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, η ένωση του ανθρώπου με τον Χριστό αποτελεί πραγματική μετοχή στη ζωή του Θεού, καθώς ο άνθρωπος δεν σώζεται εξωτερικά ή θεωρητικά, αλλά ενώνεται υπαρξιακά με τον Χριστό μέσα στην Εκκλησία, με δεδομένο ότι

⁴⁴⁵ Pelikan, 1971, σ. 291.

⁴⁴⁶ Pelikan, 1971, σ. 294.

⁴⁴⁷ Behr, 2004, σ. 124.

⁴⁴⁸ Behr, 2004, σ. 126.

⁴⁴⁹ Behr, 2004, σ. 128.

⁴⁵⁰ Behr, 2004, σ. 129.

η θεία Ευχαριστία παρουσιάζεται ως το μυστήριο μέσω του οποίου ο άνθρωπος μετέχει στο σώμα και το αίμα του Χριστού και λαμβάνει τη ζωοποιό χάρη Του.⁴⁵¹

Η θεραπεία της ανθρώπινης φύσης δεν πραγματοποιείται στιγμιαία, αλλά ως διαρκής πορεία πνευματικής ανακαίνισης.⁴⁵² Μέσα από τη μετάνοια, την άσκηση, τα μυστήρια και τη ζωή της Εκκλησίας, ο άνθρωπος καθαίρεται από τα πάθη και προοδεύει προς την αποκατάσταση της ύπαρξής του, καθώς η συνείδηση φωτίζεται και αποκτά σταδιακά τη δυνατότητα αληθινής διάκρισης και κοινωνίας με τον Θεό.⁴⁵³

Η ένωση με τον Χριστό οδηγεί τελικά τον άνθρωπο στη θέωση, δηλαδή στη μετοχή της θείας ζωής, αφού η θεραπεία της συνείδησης και της ανθρώπινης φύσης ολοκληρώνεται μέσα στην κοινωνία με τον Θεό, όπου ο άνθρωπος βρίσκει την αληθινή του ελευθερία και την πληρότητα της ύπαρξής του.⁴⁵⁴

7.3 Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας και η ενότητα του ανθρώπινου προσώπου

7.3.1 Η χριστολογική διδασκαλία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας

Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας αποτελεί μία από τις σημαντικότερες μορφές της πατερικής θεολογίας και κεντρικό πρόσωπο της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου, καθώς η θεολογική του συμβολή υπήρξε καθοριστική για τη διαμόρφωση της ορθόδοξης χριστολογίας, ιδιαίτερα απέναντι στη διδασκαλία του Νεστορίου,⁴⁵⁵ ενώ στο έργο του, ο Κύριλλος επιχείρησε να διαφυλάξει την αλήθεια της πραγματικής ενανθρώπησης του Θεού Λόγου και τη σωτηριολογική σημασία της ενώσεως θείας και ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού.⁴⁵⁶

Κεντρικός άξονας της θεολογίας του είναι η υποστατική ένωση, δεδομένου ότι ο Κύριλλος διδάσκει ότι στον Χριστό δεν υπάρχουν δύο πρόσωπα ή δύο ανεξάρτητα υποκείμενα, αλλά ένα πρόσωπο, ο Θεός Λόγος, ο οποίος προσέλαβε αληθινά την ανθρώπινη φύση,⁴⁵⁷ αφού η ένωση αυτή δεν είναι εξωτερική ή ηθική, αλλά πραγματική και ουσιαστική. Τη θέση αυτή

⁴⁵¹ Behr, 2004, σ. 131.

⁴⁵² Behr, 2004, σ. 134.

⁴⁵³ Behr, 2004, σ. 135.

⁴⁵⁴ Behr, 2004, σ. 137.

⁴⁵⁵ McGuckin, 2004, σ. 404.

⁴⁵⁶ McGuckin, 2004, σ. 407.

⁴⁵⁷ McGuckin, 2004, σ. 408.

διατυπώνει ρητά ο ίδιος ο Κύριλλος στη Β' Επιστολή προς Νεστόριο, ομολογώντας «Οὗτω Χριστὸν ἕνα καὶ Κύριον ὁμολογήσομεν», και αποκλείοντας με τον τρόπο αυτό τη διάσπαση του Χριστού σε δύο υιούς ή ανεξάρτητα υποκείμενα.⁴⁵⁸

Η χριστολογική αυτή διδασκαλία έχει άμεσες ανθρωπολογικές συνέπειες. Αν ο Χριστός δεν είναι αληθινά ένας, τότε και η σωτηρία του ανθρώπου καθίσταται αδύνατη. Η ανθρώπινη φύση σώζεται ακριβώς επειδή ενώθηκε πραγματικά με τον Θεό μέσα στο πρόσωπο του Χριστού.⁴⁵⁹ Η ενότητα αυτή καθιστά δυνατή τη θεραπεία της ανθρώπινης ύπαρξης και την αποκατάσταση της κοινωνίας με τον Θεό.

Για τον Κύριλλο, η σωτηρία δεν περιορίζεται σε ηθική αναμόρφωση, αλλά αφορά τη συνολική μεταμόρφωση του ανθρώπου, ενώ η ανθρώπινη φύση ανακαινίζεται μέσα στον Χριστό και αποκτά ξανά τη δυνατότητα κοινωνίας με τον Θεό.⁴⁶⁰ Μέσα σε αυτή τη θεραπεία, λοιπόν, περιλαμβάνεται και η ανθρώπινη συνείδηση, η οποία φωτίζεται και αποκαθίσταται μέσω της ενώσεως με τον Θεό Λόγο.⁴⁶¹

Η διδασκαλία του Κυρίλλου επηρεάζει βαθιά την ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπινου προσώπου, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να μην είναι απομονωμένη ατομικότητα, αλλά ύπαρξη που ολοκληρώνεται μέσα στη σχέση και την κοινωνία. Το πρότυπο αυτής της ολοκλήρωσης αποκαλύπτεται στο πρόσωπο του Χριστού,⁴⁶² όπου η ανθρώπινη φύση βρίσκεται σε πλήρη ενότητα με τον Θεό χωρίς να χάνει την ιδιαιτερότητά της.

7.3.2 Η έννοια της υποστατικής ενώσεως και η ενότητα της ανθρώπινης ύπαρξης

Η έννοια της υποστατικής ενώσεως κατέχει κεντρική θέση στη θεολογία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας και γενικότερα στην ορθόδοξη Χριστολογία, αφού με τον όρο αυτό δηλώνεται η πραγματική και αδιάσπαστη ένωση της θείας και της ανθρώπινης φύσης στο ένα πρόσωπο του Χριστού.⁴⁶³ Η ένωση αυτή δεν καταργεί τη διάκριση θεότητας και ανθρωπότητας, καθώς ο ίδιος ο Κύριλλος διευκρινίζει ότι «οὐχ ὡς τῆς τῶν φύσεων

⁴⁵⁸ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Β' Ἐπιστολή πρὸς Νεστόριον (Ἐπιστολή Δ'), PG 77, 48A–B.

⁴⁵⁹ McGuckin, 2004, σ. 409.

⁴⁶⁰ McGuckin, 2004, σ. 411.

⁴⁶¹ McGuckin, 2004, σ. 415.

⁴⁶² McGuckin, 2004, σ. 417.

⁴⁶³ Grillmeier, 1975, σ. 91.

διαφορᾶς ἀνηρημένης διὰ τὴν ἔνωσιν», ἀλλὰ ὅτι ἀπὸ τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος προκύπτει ὁ ἓνας Κύριος, Χριστὸς καὶ Υἱός.⁴⁶⁴

Ὁ Κύριλλος ἀντιτάχθηκε ἐντονα στὴ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου, ὁ ὁποῖος διαχώριζε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ θεία καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ, καθὼς γιὰ τὸν Κύριλλο, μιὰ τέτοια ἀντίληψη οδηγούσε οὐσιαστικά σὲ διάσπαση τοῦ ἰδίου τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καὶ ὑπονόμευε τὸ γεγονὸς τῆς σωτηρίας.⁴⁶⁵ Ἀν ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι πραγματικά ἓνας, τότε καὶ ἡ ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεὸ καθίσταται ἀδύνατη.

Ἡ ὑποστατικὴ ἔνωση δὲν ἀφορᾶ μόνον τὴν χριστολογία, ἀλλὰ ἐπηρεάζει βαθιά καὶ τὴν ορθόδοξη ἀνθρωπολογία.⁴⁶⁶ Μέσα ἀπὸ τὴν ἔνωση τῆς ἀνθρώπινης φύσης μετὰ τὸν Θεὸ Λόγο ἀποκαλύπτεται ἡ ἀληθινὴ ἐνότητα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος, μετὰ τὴν πτώση, βιώνει ἐσωτερικὴ διάσπαση: ὁ νοῦς, ἡ βούλησις, τὸ σῶμα καὶ ἡ συνείδησις συχνὰ λειτουργοῦν συγκρουσιακά, με ἀποτέλεσμα ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὶς νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ κατακερματισμὸ καὶ ἀδυναμία ἐσωτερικῆς ἀρμονίας.⁴⁶⁷

Στὸν Χριστό, ὅμως, ἡ ἀνθρώπινη φύσις παρουσιάζεται πλήρως ἐνοποιημένη καὶ θεραπευμένη. Δὲν ὑπάρχει διάστασι ἀνάμεσα στὴ βούλησις καὶ στὸ ἀγαθόν, οὔτε σύγκρουσις ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία καὶ στὸ θεῖο θέλημα. Ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὶς λειτουργεῖ ἀρμονικά μέσα στὴν κοινωνία μετὰ τὸν Θεόν, με ἀποτέλεσμα αὕτη ἡ ἀποκατεστημένη κατάστασις νὰ γίνεσθαι τὸ πρότυπο γιὰ κάθε ἄνθρωπον.⁴⁶⁸

Ἡ συνείδησις ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία μέσα σὲ αὕτη τὴν προοπτικὴ, ἐνῶ ἡ τραυματισμένη συνείδησις τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου θεραπεύεται μέσω τῆς ἐνώσεως μετὰ τὸν Χριστό καὶ ἐπανακτᾷ τὴ δυνατότητα ἀληθινῆς διακρίσεως καὶ κοινωνίας μετὰ τὸν Θεόν.⁴⁶⁹ Ἡ ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ψυχολογικὴ ἰσορροπία, ἀλλὰ καρπὸς τῆς παρουσίας τῆς θείας χάριτος μέσα στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὶς.

⁴⁶⁴ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Β' Ἐπιστολὴ πρὸς Νεστόριον (Ἐπιστολὴ Δ'), PG 77, 45C.

⁴⁶⁵ Grillmeier, 1975, σ. 93.

⁴⁶⁶ Grillmeier, 1975, σ. 96.

⁴⁶⁷ Grillmeier, 1975, σ. 99.

⁴⁶⁸ Grillmeier, 1975, σ. 100.

⁴⁶⁹ Grillmeier, 1975, σ. 102.

Η υποστατική ένωση αποκαλύπτει επίσης ότι η σωτηρία δεν είναι ατομική ή εξωτερική διαδικασία, αλλά υπαρξιακή μεταμόρφωση,⁴⁷⁰ με δεδομένο ότι ο άνθρωπος καλείται να ενωθεί με τον Χριστό και να συμμετάσχει στη θεραπευμένη ανθρώπινη φύση Του, αφού μέσα στην Εκκλησία, η ανθρώπινη ύπαρξη οδηγείται σταδιακά στην αποκατάσταση της ενότητας της και στην πληρότητα της κοινωνίας με τον Θεό.⁴⁷¹

7.3.3 Η ενότητα του ανθρώπινου προσώπου και η θεραπεία της συνείδησης κατά τον Κύριλλο Αλεξανδρείας

Η θεολογία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κατανόηση της ανθρώπινης ύπαρξης και της αποκατάστασής της μέσα στον Χριστό. Για τον Κύριλλο, η σωτηρία του ανθρώπου δεν περιορίζεται στη συγχώρηση των αμαρτιών, αλλά αφορά τη συνολική θεραπεία και ανακαίνιση της ανθρώπινης φύσης,⁴⁷² αφού η ενότητα του ανθρώπινου προσώπου αποκαθίσταται μόνο μέσα από την ένωση με τον Θεό Λόγο.

Μετά την πτώση, η ανθρώπινη ύπαρξη χαρακτηρίζεται από εσωτερική διάσπαση,⁴⁷³ καθώς ο άνθρωπος βιώνει σύγκρουση ανάμεσα στον νου, στη βούληση, στις επιθυμίες και στη συνείδησή του, με αποτέλεσμα η συνείδηση να εξακολουθεί να λειτουργεί ως εσωτερικό κριτήριο και να επηρεάζεται από τα πάθη και την αμαρτία, γεγονός που οδηγεί σε σύγχυση και απομάκρυνση από την αλήθεια.

Ο Κύριλλος θεωρεί ότι η θεραπεία αυτής της διασπασμένης κατάστασης καθίσταται δυνατή μόνο μέσω της πραγματικής ενώσεως του ανθρώπου με τον Χριστό, με δεδομένο ότι ο Θεός Λόγος, προσλαμβάνοντας την ανθρώπινη φύση, την ανακαινίζει και την επαναφέρει στην αρχική της ενότητα.⁴⁷⁴ Στον Χριστό η ανθρώπινη ύπαρξη εμφανίζεται πλήρως ενοποιημένη, απαλλαγμένη από τη φθορά της αμαρτίας και προσανατολισμένη ολοκληρωτικά προς τον Θεό.

Η συνείδηση αποκτά ιδιαίτερη θέση μέσα σε αυτή τη θεραπευτική διαδικασία, καθώς η ανθρώπινη συνείδηση φωτίζεται μέσω της χάριτος και αποκτά ξανά τη δυνατότητα

⁴⁷⁰ Grillmeier, 1975, σ. 104.

⁴⁷¹ Grillmeier, 1975, σ. 106.

⁴⁷² McGuckin, 2004, σ. 335.

⁴⁷³ McGuckin, 2004, σ. 337.

⁴⁷⁴ McGuckin, 2004, σ. 339.

αληθινής διάκρισης μεταξύ αγαθού και κακού.⁴⁷⁵ Ο άνθρωπος δεν λειτουργεί πλέον απομονωμένα ή εγωκεντρικά, αλλά ως πρόσωπο που βρίσκεται σε κοινωνία με τον Θεό και με τους άλλους ανθρώπους.

Στην εκκλησιαστική εμπειρία, η ενότητα του ανθρώπινου προσώπου πραγματώνεται μέσα από τη συμμετοχή στα μυστήρια και τη ζωή της Εκκλησίας, με αποτέλεσμα η Θεία Ευχαριστία, ιδιαίτερα, να αποτελεί για τον Κύριλλο το κατεξοχήν μέσο ενώσεως του ανθρώπου με τον Χριστό. Μέσα από αυτή τη μυστηριακή κοινωνία,⁴⁷⁶ ο άνθρωπος συμμετέχει στην ανακαινισμένη ανθρώπινη φύση του Κυρίου και προχωρεί προς τη θεραπεία της υπαρξής του.

Η διδασκαλία του Κυρίλλου αποκαλύπτει έτσι ότι η ανθρώπινη συνείδηση δεν μπορεί να θεραπευθεί πλήρως έξω από τη σχέση με τον Χριστό, αφού η αποκατάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης είναι βαθιά χριστολογικό γεγονός και ολοκληρώνεται μέσα στην εκκλησιαστική ζωή και στην πορεία προς τη θέωση.⁴⁷⁷

7.4 Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος και η σημασία της για την ορθόδοξη ανθρωπολογία

7.4.1 Το ιστορικό και θεολογικό πλαίσιο της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Έφεσο το 431 μ.Χ., αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους σταθμούς στην ιστορία της Εκκλησίας και της ορθόδοξης θεολογίας, αφού η Σύνοδος συγκλήθηκε με σκοπό την αντιμετώπιση της διδασκαλίας του Νεστορίου, Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως,⁴⁷⁸ ο οποίος εξέφραζε απόψεις που αμφισβητούσαν την πραγματική ενότητα του προσώπου του Χριστού.

Η βασική διαφωνία αφορούσε τον τρόπο κατανόησης της ενώσεως της θείας και της ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού, καθώς ο Νεστόριος, επιδιώκοντας να διαφυλάξει τη διάκριση των δύο φύσεων, οδηγήθηκε σε μια αντίληψη που έδινε την

⁴⁷⁵ McGuckin, 2004, σ. 342.

⁴⁷⁶ McGuckin, 2004, σ. 347.

⁴⁷⁷ McGuckin, 2004, σ. 351.

⁴⁷⁸ Davis, L. D. (1990), *The First Seven Ecumenical Councils (325–787): Their History and Theology*, Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, σ. 220.

εντύπωση ύπαρξης δύο ξεχωριστών προσώπων ή υποκειμένων στον Χριστό.⁴⁷⁹ Για τον λόγο αυτό αρνιόταν να αποδώσει στην Παναγία τον τίτλο «Θεοτόκος», προτιμώντας τον όρο «Χριστοτόκος».

Η αντίδραση του Κυρίλλου Αλεξανδρείας υπήρξε άμεση και έντονη, επειδή ο Κύριλλος θεώρησε ότι η διδασκαλία του Νεστορίου υπονόμει το ίδιο το μυστήριο της ενανθρωπήσεως και καθιστούσε αδύνατη τη σωτηρία του ανθρώπου.⁴⁸⁰ Αν ο Χριστός δεν είναι πραγματικά ένας και ο ίδιος Θεός και άνθρωπος, τότε η ανθρώπινη φύση δεν ενώνεται ουσιαστικά με τη θεότητα και συνεπώς δεν θεραπεύεται.⁴⁸¹

Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος επικύρωσε τη θεολογία του Κυρίλλου και καταδίκασε τον Νεστοριανισμό ως αίρεση, καθώς αναγνώρισε επίσημα τον όρο «Θεοτόκος» για την Παναγία, υπογραμμίζοντας ότι αυτός που γεννήθηκε από αυτήν είναι ο ίδιος ο ενανθρωπήσας Θεός Λόγος, με αποτέλεσμα η απόφαση αυτή να μην έχει μόνο θεομητορική σημασία, αλλά βαθύ χριστολογικό και ανθρωπολογικό περιεχόμενο.⁴⁸²

Η δογματική θέση της Συνόδου αποτυπώνεται με σαφήνεια στα Πρακτικά της Α΄ συνεδρίας. Μετά την ανάγνωση της Β΄ Επιστολής του Κυρίλλου προς Νεστόριο, η Σύνοδος έκρινε τη χριστολογική της διδασκαλία σύμφωνη με το Σύμβολο της Νικαίας και αποδέχθηκε το περιεχόμενό της ως έκφραση της ορθόδοξης πίστης, σε αντίθεση με τις θέσεις του Νεστορίου. Με τον τρόπο αυτό η Έφεσος δεν διατύπωσε νέο Σύμβολο Πίστεως, αλλά επιβεβαίωσε τη νικαϊκή πίστη και προσδιόρισε χριστολογικά τον τρόπο κατανόησης της ενανθρώπισης και της ενότητας του προσώπου του Χριστού.⁴⁸³

Η σημασία της Συνόδου για την ορθόδοξη ανθρωπολογία είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Η πραγματική ένωση θείας και ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού αποτελεί τη βάση της σωτηρίας και της αποκατάστασης του ανθρώπου, δεδομένου ότι η ανθρώπινη φύση θεραπεύεται επειδή ενώθηκε αληθινά με τον Θεό. Μέσα σε αυτή την αποκατάσταση

⁴⁷⁹ Davis, 1990, σ. 223.

⁴⁸⁰ Davis, 1990, σ. 226.

⁴⁸¹ Davis, 1990, σ. 227.

⁴⁸² Davis, 1990, σ. 229.

⁴⁸³ E. Schwartz (επιμ.), *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus I: Concilium Universale Ephesenum, Volumen I: Acta Graeca, Pars II: Collectio Vaticana 33–80*, Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1927, σσ. 13–31.

περιλαμβάνεται και η ανθρώπινη συνείδηση, η οποία αποκτά ξανά τη δυνατότητα κοινωνίας με τον Θεό και προσανατολισμού προς την αλήθεια.⁴⁸⁴

Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, επομένως, δεν αποτελεί μόνο δογματικό γεγονός της εκκλησιαστικής ιστορίας, αλλά θεμελιώδη σταθμό για την κατανόηση του ανθρώπου και της σωτηρίας του μέσα στην ορθόδοξη παράδοση.⁴⁸⁵

7.4.2 Η σημασία του όρου «Θεοτόκος» για την ορθόδοξη ανθρωπολογία

Ο όρος «Θεοτόκος», τον οποίο η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος υπερασπίστηκε στο πλαίσιο της καταδίκης της νεστοριανικής χριστολογίας, αποτελεί μία από τις σημαντικότερες εκφράσεις της ορθόδοξης χριστολογίας, αφού η χρήση του όρου αυτού δεν αφορά μόνο το πρόσωπο της Παναγίας,⁴⁸⁶ αλλά σχετίζεται άμεσα με την αλήθεια της ενανθρωπήσεως του Θεού Λόγου και με τη σωτηρία του ανθρώπου, ενώ η Εκκλησία αποδέχθηκε τον τίτλο «Θεοτόκος» για να διαφυλάξει την πίστη ότι αυτός που γεννήθηκε από την Παρθένο Μαρία είναι ο ίδιος ο ενανθρωπήσας Θεός Λόγος.⁴⁸⁷ Η θέση αυτή διατυπώνεται και στον πρώτο από τους Δώδεκα Αναθεματισμούς του Κυρίλλου προς τον Νεστόριο: «Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ Θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν τὸν Ἐμμανουήλ, καὶ διὰ τοῦτο Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον [...] ἀνάθεμα ἔστω». Με τη διατύπωση αυτή ο Κύριλλος συνδέει άμεσα τον τίτλο «Θεοτόκος» με την ομολογία ότι ο Εμμανουήλ είναι αληθινός Θεός.⁴⁸⁸

Η άρνηση του Νεστορίου να χρησιμοποιήσει τον όρο αυτό στηριζόταν στην αντίληψη ότι η Παναγία γέννησε μόνο τον άνθρωπο Χριστό και όχι τον ίδιο τον Θεό, καθώς μια τέτοια θέση, όμως, οδηγούσε ουσιαστικά σε διάσπαση του προσώπου του Χριστού και αμφισβητούσε την πραγματική ένωση θείας και ανθρώπινης φύσης,⁴⁸⁹ καθώς για τον Κύριλλο Αλεξανδρείας, η αποδοχή του όρου «Θεοτόκος» αποτελούσε αναγκαία συνέπεια της ορθόδοξης πίστης στην υποστατική ένωση.

⁴⁸⁴ Davis, 1990, σ. 232.

⁴⁸⁵ Davis, 1990, σ. 234.

⁴⁸⁶ Davis, 1990, σ. 237.

⁴⁸⁷ Davis, 1990, σ. 239.

⁴⁸⁸ Κύριλλος Αλεξανδρείας, Γ΄ Ἐπιστολή πρὸς Νεστόριον (Ἐπιστολή 17), Ἀναθεματισμὸς Α΄, στο Ε. Schwartz (επιμ.), *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, 1, 1, σ. 40.

⁴⁸⁹ Meyendorff, J. (2010), *Βυζαντινή Θεολογία: Ιστορικές τάσεις και δογματικά θέματα*, Αθήνα: Ἰνδικτος, σ. 440.

Η σημασία του όρου για την ορθόδοξη ανθρωπολογία είναι ιδιαίτερα σημαντική. Η πραγματική ενανθρώπιση του Θεού σημαίνει ότι η ανθρώπινη φύση εισέρχεται σε αληθινή κοινωνία με τη θεότητα.⁴⁹⁰ Ο άνθρωπος δεν σώζεται εξωτερικά ή συμβολικά, αλλά θεραπεύεται και ανακαινίζεται μέσα από την ένωση της ανθρώπινης φύσης με τον Θεό Λόγο, αφού η αποκατάσταση αυτή αφορά ολόκληρη την ανθρώπινη ύπαρξη, συμπεριλαμβανομένης της συνείδησης και της ελευθερίας.⁴⁹¹

Η συνείδηση του ανθρώπου, η οποία τραυματίστηκε από την πτώση και την αμαρτία, αποκτά τη δυνατότητα θεραπείας επειδή ο ίδιος ο Θεός έγινε πραγματικά άνθρωπος, καθώς στον Χριστό η ανθρώπινη φύση εμφανίζεται αποκατεστημένη, ελεύθερη από τη διάσπαση και προσανατολισμένη πλήρως προς τον Θεό,⁴⁹² ενώ η ανθρώπινη συνείδηση καλείται να συμμετάσχει σε αυτή την αποκατάσταση μέσα από τη ζωή της Εκκλησίας και τη μετοχή στη χάρη του Θεού.

Παράλληλα, ο όρος «Θεοτόκος» φανερώνει και την ιδιαίτερη αξία του ανθρώπινου προσώπου μέσα στο σχέδιο της θείας οικονομίας, αφού η ανθρώπινη φύση γίνεται φορέας της θείας παρουσίας και αποκτά τη δυνατότητα θέωσης,⁴⁹³ ενώ η ενανθρώπιση δεν καταργεί την ανθρώπινη φύση, αλλά την οδηγεί στην πληρότητα και στην αληθινή κοινωνία με τον Θεό. Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, λοιπόν, μέσω της υπεράσπισης του όρου «Θεοτόκος», διαφύλαξε έτσι όχι μόνο τη χριστολογική αλήθεια, αλλά και τη δυνατότητα της σωτηρίας και της αποκατάστασης του ανθρώπου.⁴⁹⁴

7.4.3 Οι ανθρωπολογικές συνέπειες της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος δεν είχε μόνο δογματική και χριστολογική σημασία, αλλά επέφερε και ουσιαστικές συνέπειες για την ορθόδοξη ανθρωπολογία, αφού η επικύρωση της διδασκαλίας περί της υποστατικής ενώσεως διαμόρφωσε τον τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία κατανοεί τον άνθρωπο, τη φύση του και τη δυνατότητα σωτηρίας του, ενώ η

⁴⁹⁰ Meyendorff, 2010, σ. 444.

⁴⁹¹ Meyendorff, 2010, σ. 446.

⁴⁹² Meyendorff, 2010, σ. 448.

⁴⁹³ Meyendorff, 2010, σ. 449.

⁴⁹⁴ Meyendorff, 2010, σ. 451.

αλήθεια ότι ο Θεός έγινε πραγματικά άνθρωπος προσέδωσε νέο περιεχόμενο στην έννοια της ανθρώπινης ύπαρξης και του προορισμού της.⁴⁹⁵

Η ανθρώπινη φύση, μέσω της ενώσεώς της με τον Θεό Λόγο, δεν θεωρείται πλέον καταδικασμένη στη φθορά και στον θάνατο, αφού στον Χριστό η ανθρώπινη ύπαρξη ανακαινίζεται και αποκτά ξανά τη δυνατότητα κοινωνίας με τον Θεό και η σωτηρία δεν νοείται ως εξωτερική παρέμβαση ή ηθική βελτίωση, αλλά ως βαθιά υπαρξιακή μεταμόρφωση ολόκληρου του ανθρώπου.⁴⁹⁶

Η θεολογία της Συνόδου επηρεάζει άμεσα και την κατανόηση της ανθρώπινης συνείδησης. Η συνείδηση, η οποία τραυματίστηκε από την αμαρτία και οδηγήθηκε σε σύγχυση και εσωτερική διάσπαση, μπορεί πλέον να θεραπευθεί μέσω της ενώσεως με τον Χριστό, αφού η αληθινή γνώση του αγαθού και η εσωτερική ενότητα της ανθρώπινης ύπαρξης αποκαθίστανται μέσα στην εκκλησιαστική ζωή και στη μετοχή στη χάρη του Θεού.⁴⁹⁷

Η έννοια της ελευθερίας αποκτά επίσης βαθύτερο περιεχόμενο μέσα από τη Χριστολογία της Συνόδου, αφού η ανθρώπινη ελευθερία δεν καταργείται από την ένωση με τον Θεό, αλλά ολοκληρώνεται, ενώ άνθρωπος καλείται να χρησιμοποιήσει το αυτεξούσιό του όχι για απομάκρυνση από τον Θεό, αλλά για ελεύθερη συμμετοχή στη ζωή της θείας αγάπης.⁴⁹⁸

Η ανθρωπολογική σημασία της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου παραμένει ιδιαίτερα σημαντική και στη σύγχρονη εποχή. Σε έναν κόσμο όπου ο άνθρωπος συχνά βιώνει εσωτερική διάσπαση και κρίση ταυτότητας, η ορθόδοξη Χριστολογία υπενθυμίζει ότι η πληρότητα της ανθρώπινης ύπαρξης βρίσκεται στη σχέση με τον Χριστό, με τη θεραπεία της συνείδησης και την αποκατάσταση της ανθρώπινης ενότητας να καθίστανται δυνατές μόνο μέσα στην κοινωνία με τον Θεό και τη ζωή της Εκκλησίας.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Meyendorff, 2010, σ. 453.

⁴⁹⁶ Meyendorff, 2010, σ. 455.

⁴⁹⁷ Meyendorff, 2010, σ. 456.

⁴⁹⁸ Meyendorff, 2010, σ. 458.

⁴⁹⁹ Meyendorff, 2010, σ. 461.

7.5 Η συνείδηση ως καρπός της ενώσεως του ανθρώπου με τον Χριστό

7.5.1 Η εκκλησιολογική διάσταση της ανθρώπινης συνείδησης

Η ανθρώπινη συνείδηση, σύμφωνα με την ορθόδοξη θεολογία, δεν αποτελεί μια αποκλειστικά ατομική λειτουργία που αναπτύσσεται ανεξάρτητα από τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό και την κοινότητα της Εκκλησίας.⁵⁰⁰ Αντίθετα, η συνείδηση συνδέεται άμεσα με τον τρόπο υπάρξεως του ανθρώπου ως προσώπου και διαμορφώνεται μέσα στη σχέση, την κοινωνία και τη συμμετοχή στην εκκλησιαστική ζωή, αφού η Εκκλησία δεν λειτουργεί μόνο ως χώρος ηθικής καθοδήγησης, αλλά ως το σώμα μέσα στο οποίο ο άνθρωπος αποκτά αυθεντική αυτογνωσία και υπαρξιακό προσανατολισμό.⁵⁰¹

Μετά την πτώση, η ανθρώπινη συνείδηση χαρακτηρίζεται από έντονο υποκειμενισμό, αφού ο άνθρωπος συχνά μετατρέπει το προσωπικό του θέλημα σε απόλυτο κριτήριο αλήθειας, με αποτέλεσμα η συνείδηση να αποκόπτεται από τη σχέση με τον Θεό και να περιορίζεται σε ατομικές επιθυμίες ή ιδεολογικές κατασκευές, ενώ η κατάσταση αυτή δημιουργεί εσωτερική ανασφάλεια και αδυναμία ουσιαστικής κοινωνίας με τους άλλους ανθρώπους.

Η εκκλησιαστική εμπειρία αποκαθιστά τη λειτουργία της συνείδησης ακριβώς επειδή επαναφέρει τον άνθρωπο στη σχέση και στην κοινωνία, καθώς η συμμετοχή στη λατρευτική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας οδηγεί τον άνθρωπο σε μια διαφορετική κατανόηση του εαυτού του,⁵⁰² με τη συνείδηση να παύει να λειτουργεί ως αυτάρκης ατομική κρίση και αποκτά εκκλησιαστικό χαρακτήρα, δηλαδή προσανατολίζεται προς την αγάπη, την κοινωνία και την αλήθεια που αποκαλύπτεται μέσα στο σώμα του Χριστού.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η θεία Ευχαριστία, καθώς μέσω αυτής η ανθρώπινη ύπαρξη εντάσσεται σε μια νέα μορφή σχέσης, με δεδομένο ότι ο άνθρωπος δεν βιώνει πλέον τον εαυτό του ως απομονωμένο άτομο, αλλά ως μέλος της εκκλησιαστικής κοινότητας,⁵⁰³ ενώ η συνείδηση μεταμορφώνεται μέσα από αυτή τη συμμετοχή, διότι ο άνθρωπος μαθαίνει να βλέπει την ύπαρξή του όχι με κέντρο τον εαυτό του, αλλά μέσα από την κοινωνία με τον Θεό και τους άλλους.

⁵⁰⁰ Davis, 1990, σ. 241.

⁵⁰¹ Davis, 1990, σ. 243.

⁵⁰² Davis, 1990, σ. 245.

⁵⁰³ Davis, 1990, σ. 247.

Η εκκλησιολογική διάσταση της συνείδησης αποκτά ιδιαίτερη σημασία και για τη σύγχρονη εποχή, όπου κυριαρχεί συχνά η αντίληψη της απόλυτης ατομικής αυτονομίας, αφού η ορθόδοξη θεολογία υπενθυμίζει ότι η αυθεντική ανθρώπινη ύπαρξη δεν πραγματώνεται στην απομόνωση αλλά στη σχέση.⁵⁰⁴ Η συνείδηση βρίσκει την πληρότητα και την αλήθεια της όταν λειτουργεί μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής κοινωνίας και της ζωντανής σχέσης με τον Χριστό.

7.5.2 Η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και η ανακαίνιση της συνείδησης

Η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας κατέχει κεντρική θέση στην ορθόδοξη κατανόηση της ανθρώπινης ύπαρξης και της αποκατάστασης της συνείδησης, αφού τα μυστήρια δεν αποτελούν συμβολικές τελετές ή απλές θρησκευτικές πράξεις, αλλά πραγματική μετοχή του ανθρώπου στη χάρη του Θεού και στη ζωή του Χριστού, αλλά μέσα από αυτά. Ιδιαίτερα στη Θεία Ευχαριστία, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας υπογραμμίζει ότι τα προσφερόμενα δεν αποτελούν απλώς τύπο, αλλά πραγματικά γίνονται σώμα και αίμα Χριστού, ώστε οι μετέχοντες να λαμβάνουν τη ζωοποιό και αγιαστική δύναμή Του.⁵⁰⁵ Ο άνθρωπος εισέρχεται σε μια διαδικασία εσωτερικής ανακαίνισης, η οποία αφορά ολόκληρη την ύπαρξή του.

Η συνείδηση του ανθρώπου, επηρεασμένη από την αμαρτία και τα πάθη, συχνά αδυνατεί να λειτουργήσει με καθαρότητα και πνευματική διάκριση, αφού η εσωτερική σύγχυση, η ενοχή, ο φόβος και ο εγωκεντρισμός αλλοιώνουν την πνευματική ζωή και απομακρύνουν τον άνθρωπο από την αλήθεια της υπάρξεώς του. Ο Αββάς Δωρόθεος επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι η συνείδηση “παραχώθηκε και καταπατήθηκε” από την προοδευτική εξάπλωση της αμαρτίας, με αποτέλεσμα να μην φωτίζει πλέον καθαρά τον άνθρωπο. Η πνευματική αποκατάσταση προϋποθέτει, επομένως, την επαναφορά της συνείδησης στο φως και τον επαναπροσανατολισμό της ζωής προς το θέλημα του Θεού.⁵⁰⁶ Η Εκκλησία αντιμετωπίζει αυτή την κατάσταση όχι ως απλή ηθική αποτυχία, αλλά ως τραυματισμό της ανθρώπινης φύσης που χρειάζεται θεραπεία.

⁵⁰⁴ Davis, 1990, σ. 249.

⁵⁰⁵ Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Υπόμνημα εις τὸ κατὰ Ματθαῖον*, εἰς Ματθ. 26,27, PG 72, 451–452.

⁵⁰⁶ Αββά Δωρόθεου, *Έργα Ασκητικά*, Γ΄ Διδασκαλία «Περὶ συνειδήσεως», §40.

Ιδιαίτερη σημασία στη θεραπευτική αυτή πορεία έχει το μυστήριο της μετανοίας, καθώς η εξομολόγηση δεν λειτουργεί μόνο ως διαδικασία απαλλαγής από την ενοχή, αλλά ως πράξη αυτογνωσίας και αποκατάστασης της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό, τη στιγμή που ο άνθρωπος καλείται να αντικρίσει αληθινά την εσωτερική του κατάσταση, να αναγνωρίσει την αλλοίωση της συνείδησής του και να επαναπροσανατολίσει τη ζωή του. Ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος περιγράφει τον άνθρωπο ο οποίος, αφού συναισθανθεί την αμαρτωλή του κατάσταση και κατανυχθεί, επιθυμεί να απαλλαγεί από το βαρύ φορτίο της συνείδησής του και να προσέλθει θερμά στη μετάνοια.⁵⁰⁷

Εξίσου σημαντική είναι η Θεία Ευχαριστία, η οποία αποτελεί το κέντρο της εκκλησιαστικής ζωής, αφού μέσα από τη συμμετοχή στο σώμα και το αίμα του Χριστού, ο άνθρωπος ενώνεται υπαρκτά με τον Χριστό και λαμβάνει τη χάρη που ανακαινίζει την ύπαρξή του, ενώ η συνείδηση φωτίζεται και αποκτά νέα προοπτική. Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας διδάσκει ότι, με τη μετοχή στο άγιο σώμα του Χριστού, οι πιστοί ενώνονται με τον Χριστό και μεταξύ τους, ώστε να αποτελούν ένα σώμα.⁵⁰⁸ Ο άνθρωπος μαθαίνει να κατανοεί τη ζωή του όχι με βάση τον ατομισμό και την αυτονομία, αλλά μέσα από την εμπειρία της κοινωνίας.

Η μυστηριακή ζωή επηρεάζει επίσης τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον κόσμο και τους άλλους ανθρώπους, επειδή η συνείδηση αποκτά ευαισθησία απέναντι στην αγάπη, στη συγχώρηση και στην ευθύνη προς τον συνάνθρωπο, με αποτέλεσμα η πνευματική ζωή να μην περιορίζεται πλέον σε ατομική ηθική προσπάθεια, αλλά γίνεται εμπειρία σχέσης και κοινωνίας. Η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος υπογραμμίζει ότι η συμμετοχή στη Θεία Ευχαριστία ενώνει τους πιστούς με τον Θεό και μεταξύ τους και τους καλεί να μοιράζονται τα δώρα του Θεού και να προσφέρουν τον εαυτό τους προς τον συνάνθρωπο.⁵⁰⁹

Η ορθόδοξη θεολογία παρουσιάζει έτσι τα μυστήρια ως τον κατεξοχήν χώρο ανακαίνισης της ανθρώπινης συνείδησης. Το Βάπτισμα παρουσιάζεται στην Καινή Διαθήκη ως συμμετοχή στον θάνατο και την Ανάσταση του Χριστού, ώστε ο άνθρωπος να πορεύεται “έν καινότητι ζωής”, ενώ η Θεία Ευχαριστία εκφράζει την κοινωνία με το σώμα και το αίμα

⁵⁰⁷ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κατήχησις Ζ'*, σ. 144.

⁵⁰⁸ Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, βιβλ. ΙΑ', κεφ. 11, PG 74, 559–562.

⁵⁰⁹ Αγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), «Ἐγκύκλιος τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», §6.

του Χριστού και την ενότητα των πιστών σε ένα σώμα.⁵¹⁰ Μέσα στη ζωή της Εκκλησίας, ο άνθρωπος αποκτά τη δυνατότητα να υπερβεί την εσωτερική διάσπαση και να επανακτήσει την πνευματική ενότητα της ύπαρξής του.

7.5.3 Η συνείδηση ως χώρος προσωπικής σχέσης με τον Θεό

Στην ορθόδοξη παράδοση, η συνείδηση δεν νοείται απλώς ως μηχανισμός ηθικού ελέγχου ή ως ψυχολογική λειτουργία του ανθρώπου. Αποτελεί τον εσωτερικό χώρο μέσα στον οποίο ο άνθρωπος βιώνει τη σχέση του με τον Θεό και αντιλαμβάνεται την πνευματική κατεύθυνση της ζωής του, με αποτέλεσμα η συνείδηση να συνδέεται άμεσα με την προσωπική ύπαρξη και να εκφράζει τη δυνατότητα του ανθρώπου να ανταποκρίνεται ελεύθερα στο κάλεσμα του Θεού.⁵¹¹

Η πατερική θεολογία αντιλαμβάνεται τη συνείδηση ως στοιχείο που διατηρεί μέσα στον άνθρωπο την αίσθηση της θείας παρουσίας, ακόμη και μετά την πτώση. Παρότι η αμαρτία αλλοίωσε τη λειτουργία της,⁵¹² η συνείδηση εξακολουθεί να λειτουργεί ως εσωτερική μαρτυρία της αλήθειας και ως υπενθύμιση της σχέσης του ανθρώπου με τον Δημιουργό του, καθώς για τον λόγο αυτό, η συνείδηση συχνά συνδέεται με τον εσωτερικό έλεγχο, την αυτογνωσία και την ανάγκη επιστροφής προς τον Θεό.

Η σχέση αυτή δεν έχει νομικό ή εξαναγκαστικό χαρακτήρα, αφού ο Θεός δεν επιβάλλεται στη συνείδηση του ανθρώπου, αλλά καλεί ελεύθερα τον άνθρωπο σε κοινωνία μαζί Του, ενώ η ανθρώπινη ελευθερία διατηρείται πλήρως, γεγονός που καθιστά τη συνείδηση χώρο υπεύθυνης προσωπικής ανταπόκρισης.⁵¹³ Ο άνθρωπος, λοιπόν, καλείται να διαμορφώσει τη ζωή του μέσα από τη συνεργασία της προσωπικής του βούλησης με τη θεία χάρη.

Η απομάκρυνση από τον Θεό οδηγεί συχνά τη συνείδηση σε κατάσταση σύγχυσης ή αδρανοποίησης, δεδομένου ότι ο άνθρωπος επιχειρεί να δικαιολογήσει τις επιλογές του ή να αποσιωπήσει τον εσωτερικό του έλεγχο, με αποτέλεσμα να αποξενώνεται από τον αυθεντικό του εαυτό, αφού η πνευματική ζωή της Εκκλησίας επιδιώκει ακριβώς την

⁵¹⁰ Ρωμ. 6,3–4; Α΄ Κορ. 10,16–17.

⁵¹¹ Meyendorff, 1987, σ. 65.

⁵¹² Meyendorff, 1987, σ. 67.

⁵¹³ Meyendorff, 1987, σ. 69.

αφύπνιση αυτής της εσωτερικής ευαισθησίας, ώστε ο άνθρωπος να αποκτήσει ξανά επίγνωση της σχέσης του με τον Θεό.⁵¹⁴

Μέσα στη χριστολογική προοπτική της ορθόδοξης θεολογίας, η συνείδηση βρίσκει το αυθεντικό της πρότυπο στο πρόσωπο του Χριστού, με την ανθρώπινη ύπαρξη του Χριστού να εκφράζει την πλήρη κοινωνία με τον Θεό χωρίς διάσπαση ή εσωτερική αντίφαση,⁵¹⁵ καθώς ο άνθρωπος καλείται να προσανατολίσει τη δική του ύπαρξη προς αυτή τη σχέση, μεταμορφώνοντας τη συνείδησή του από χώρο εσωτερικής σύγκρουσης σε χώρο προσωπικής κοινωνίας με τον Θεό.⁵¹⁶

7.6 Η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος και ο Όρος της Χαλκηδόνας

Η χριστολογική διδασκαλία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, όπως διαμορφώθηκε και επικυρώθηκε στη Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο, βρήκε τη συστηματική της ολοκλήρωση στη Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο, η οποία συνήλθε στη Χαλκηδόνα το 451 υπό τον αυτοκράτορα Μαρκιανό,⁵¹⁷ με άμεση αφορμή τη μονοφυσιτική διδασκαλία του Ευτυχούς, ο οποίος, παρερμηνεύοντας τη χριστολογική ορολογία του Κυρίλλου, υποστήριξε ότι μετά την ένωση η ανθρώπινη φύση του Χριστού απορροφήθηκε πλήρως από τη θεία, με αποτέλεσμα να μην υφίσταται πλέον ως διακριτή πραγματικότητα.⁵¹⁸

Η Σύνοδος, αντλώντας τόσο από τη χριστολογία του Κυρίλλου όσο και από τον Τόμο του πάπα Λέοντος, διατύπωσε τον περίφημο Όρο της Χαλκηδόνας, σύμφωνα με τον οποίο ο Χριστός γνωρίζεται «ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως», δίχως δηλαδή η ένωση των δύο φύσεων να καταργεί τις ιδιότητές τους, αλλά και δίχως η διάκρισή τους να διασπά την ενότητα του ενός προσώπου (μιᾶς ὑποστάσεως) του Λόγου.⁵¹⁹ Με τον τρόπο αυτό η Σύνοδος απέκρουσε εξίσου τόσο τον νεστοριανισμό, που διέσπα το πρόσωπο του Χριστού σε δύο υποκείμενα, όσο και τον μονοφυσιτισμό, που συγχέει ή εξαφανίζει την ανθρώπινη φύση Του.

⁵¹⁴ Davis, 1990, σ. 258.

⁵¹⁵ Davis, 1990, σ. 261.

⁵¹⁶ Davis, 1990, σ. 263.

⁵¹⁷ Davis, 1990, σ. 270.

⁵¹⁸ Davis, 1990, σ. 277.

⁵¹⁹ Davis, 1990, σ. 283.

Κεφάλαιο 8^ο: Σύγχρονες προκλήσεις και η ορθόδοξη αντίληψη της συνείδησης

8.1 Συνείδηση και ηθικός σχετικισμός

8.1.1 Η έννοια του ηθικού σχετικισμού στη σύγχρονη εποχή

Ο ηθικός σχετικισμός αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνίας καθώς επηρεάζει άμεσα την αντίληψη περί συνείδησης και ηθικής. Σύμφωνα με τη σχετικιστική αντίληψη, δεν υπάρχουν σταθερές και αντικειμενικές αξίες⁵²⁰ και η αλήθεια δεν είναι καθολική. Ο κάθε άνθρωπος επιλέγει το δικό του ατομικό πλαίσιο αλήθειας καθώς έχει προσωπικά τα κριτήρια για το καλό και το κακό.

Η εξέλιξη αυτή είναι άμεση απόρροια της νεωτερικότητας⁵²¹, στην οποία η πνευματική ζωή είναι αποδυναμωμένη. Ο σύγχρονος άνθρωπος έχει ως βασική αξία την αυτονομία και απορρίπτει κάθε εξωτερική αυθεντία ή σταθερή ηθική αρχή. Γενικότερα, επικροτείται ο ατομικισμός, με αποτέλεσμα να παραγκωνίζεται η θρησκευτική και η πνευματική ζωή. Έτσι, η συνείδηση καταλήγει να αντιμετωπίζεται κυρίως ως προσωπική λειτουργία.

Η προσέγγιση της ορθόδοξης θεολογίας για το ζήτημα της αλήθειας διαφέρει από τα παραπάνω που αναφέραμε. Έχει συγκεκριμένη και ξεκάθαρη θέση ότι η αλήθεια υπάρχει στο πρόσωπο του Χριστού⁵²², χωρίς να την αφήνει ως μια αφηρημένη έννοια ή ως αποτέλεσμα κοινωνικής συμφωνίας.

Συχνά, ο ηθικός σχετικισμός δημιουργεί εσωτερική σύγχυση, πράγμα αναμενόμενο, αφού ο άνθρωπος στερείται σταθερών σημείων αναφοράς⁵²³. Για την αποφυγή της σύγχυσης αυτής, η ορθόδοξη παράδοση προτείνει μια κατανόηση της συνείδησης που δε βασίζεται

⁵²⁰ Γιανναράς, 2008, σ. 52.

⁵²¹ Γιανναράς, 2008, σ. 55.

⁵²² Γιανναράς, 2008, σ. 58.

⁵²³ Γιανναράς, 2008, σ. 61.

στον ατομικό υποκειμενισμό, αλλά στην αναζήτηση της αλήθειας και στην κοινωνία με τον Θεό.⁵²⁴

8.1.2 Η υποκειμενοποίηση της συνείδησης και η κρίση της αλήθειας

Στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της υποκειμενοποίησης της συνείδησης. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η συνείδηση δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως κριτήριο για την αντικειμενική αλήθεια, αλλά ως προσωπική έκφραση των επιθυμιών και των αντιλήψεων του ατόμου.⁵²⁵

Η αντίληψη αυτή ενισχύθηκε ιδιαίτερα μέσα από τη νεωτερική φιλοσοφία που δίνει έμφαση στην αυτονομία του ανθρώπου.⁵²⁶ Συγκεκριμένα, η φιλοσοφία αυτή, μας λέει ότι ο άνθρωπος μπορεί και οφείλει να καθορίζει μόνος του το περιεχόμενο της αλήθειας και της ηθικής που κρίνει ο ίδιος. Καλεί τον άνθρωπο να αμφισβητήσει, και μετέπειτα να αναιρέσει σταθερές αξίες που διδάχτηκε και αφορούν τη ζωή του. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι η συνείδηση να μετατρέπεται σε μέσο αυτοδικαίωσης και όχι ουσιαστικής αυτογνωσίας.⁵²⁷

Η κρίση της αλήθειας αποτελεί μία από τις σοβαρότερες συνέπειες αυτής της κατάστασης. Όταν η αλήθεια θεωρείται σχετική και μεταβαλλόμενη, προφανώς δεν μπορεί να υπάρξει μια κοινή αλήθεια που συνδέει τους ανθρώπους στη κοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο η ανθρώπινη ύπαρξη στερείται θεμελίων, και κατ' επέκταση, ενότητας. Όταν δεν υπάρχει σταθερός προσανατολισμός, ο άνθρωπος δυσκολεύεται τόσο να διακρίνει το αυθεντικό νόημα της ελευθερίας, όσο και να οικοδομήσει ουσιαστικές σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους.

Η ορθόδοξη θεολογία υπογραμμίζει ότι η συνείδηση δεν μπορεί να λειτουργήσει αποκομμένη από την αλήθεια, καθώς η αλήθεια δεν αποτελεί ιδεολογική κατασκευή, αλλά

⁵²⁴ Γιανναράς, 2008, σ. 63.

⁵²⁵ Νησιώτης, 1996, σ. 37.

⁵²⁶ Νησιώτης, 1996, σ. 38.

⁵²⁷ Νησιώτης, 1996, σ. 39.

προσωπική αποκάλυψη που φανερώνεται στον Χριστό.⁵²⁸ Για τον λόγο αυτό, η ανθρώπινη συνείδηση καλείται να φωτίζεται μέσα από τη σχέση με τον Θεό.

Στην εκκλησιαστική παράδοση, η συνείδηση δεν καταργεί την προσωπική ελευθερία, αλλά την κατευθύνει προς την πραγματική αλήθεια και την κοινωνία. Έχει σκοπό να βοηθήσει τον άνθρωπο να κάνει την υπέρβαση της υποκειμενοποίησης, χωρίς να τον εξαναγκάζει. Αντίθετα, ενθαρρύνει την πνευματική ζωή, και την ελεύθερη συμμετοχή του ανθρώπου στην εμπειρία της Εκκλησίας,⁵²⁹ ενώ παράλληλα τονίζει τη σημασία της αυτογνωσίας.

8.1.3 Η ορθόδοξη θεώρηση της ηθικής αλήθειας

Η ορθόδοξη θεολογία προσεγγίζει την ηθική αλήθεια ως τρόπο ζωής που πηγάζει από τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό. Δεν την προσεγγίζει ως αφηρημένο σύστημα κανόνων, ούτε ως κοινωνική σύμβαση, δεδομένου ότι η αλήθεια δεν είναι ιδεολογική κατασκευή ή αποτέλεσμα ανθρώπινης συμφωνίας. Αντίθετα, η αλήθεια αποκαλύπτεται στο πρόσωπο του Χριστού, ο οποίος αποτελεί το πρότυπο της αυθεντικής ανθρώπινης ύπαρξης.⁵³⁰

Από αυτήν την προοπτική, η ανθρώπινη συνείδηση δεν μπορεί να λειτουργεί αποκομμένα από την πνευματική ζωή. Έτσι, καλείται να διαμορφώνεται συνεχώς μέσα από τη σχέση με τον Θεό, τη συμμετοχή στη ζωή της Εκκλησίας και την εμπειρία της πνευματικής άσκησης,⁵³¹ έτσι ώστε να βιώνεται ως εσωτερική εμπειρία, χωρίς να υπάρχει εξωτερική επιβολή.

Η ορθόδοξη παράδοση απορρίπτει τόσο τον απόλυτο ηθικισμό όσο και τον ηθικό σχετικισμό. Σύμφωνα με αυτήν, η ηθική δεν πρέπει να ταυτίζεται με την προσωπική επιθυμία ή τον υποκειμενισμό,⁵³² καθώς η ηθική ζωή συνδέεται με τη θεραπεία της ανθρώπινης ύπαρξης και με την αποκατάσταση της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό και τους άλλους ανθρώπους. Έτσι, η συνείδηση αποκτά χριστοκεντρικό χαρακτήρα. Ο άνθρωπος καλείται να διακρίνει την αλήθεια όχι μόνο μέσω της ατομικής κρίσης,⁵³³ αλλά μέσα από την εμπειρία της θείας χάριτος που προσφέρει η ζωή της Εκκλησίας. Η

⁵²⁸ Νησιώτης, 1996, σ. 40.

⁵²⁹ Νησιώτης, 1996, σ. 42.

⁵³⁰ Ξιώνης, 2007, σ. 80.

⁵³¹ Ξιώνης, 2007, σ. 82.

⁵³² Ξιώνης, 2007, σ. 84.

⁵³³ Ξιώνης, 2007, σ. 86.

πνευματική διαύγεια αυτή θεωρείται καρπός της καθάρσεως του ανθρώπου από τα πάθη και της εσωτερικής του ανακαίνισης.⁵³⁴

Σε μια εποχή όπου κυριαρχεί η σύγχυση γύρω από ζητήματα αλήθειας και ηθικής, η ορθόδοξη θεώρηση προτείνει μια διαφορετική κατανόηση της ανθρώπινης συνείδησης, σύμφωνα με την οποία η αλήθεια δεν περιορίζει την ανθρώπινη ελευθερία, αλλά νοηματοδοτεί και προσανατολίζει την ύπαρξη του ανθρώπου.⁵³⁵

8.2 Η κρίση της συνείδησης στη νεωτερικότητα

8.2.1 Ο ατομικισμός και η απομάκρυνση από την εκκλησιαστική ζωή

Βασικό χαρακτηριστικό της νεωτερικής εποχής του σήμερα αποτελεί η ενίσχυση του ατομικισμού. Ο ατομικισμός επιδρά άμεσα στον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη συνείδησή του, την ελευθερία, όπως και τις σχέσεις του.⁵³⁶ Ο σύγχρονος άνθρωπος θεωρεί τον εαυτό του ως ένα τελείως αυτόνομο και πλήρως αυτάρκες κέντρο αποφάσεων. Στο πλαίσιο αυτό απορρίπτει κάθε μορφή συλλογικής και πνευματικής αναφοράς, τέτοιας που θα μπορούσε να περιορίσει την αυτονομία του.

Η αντίληψη οδηγεί σταδιακά στην απομάκρυνση του ανθρώπου από την εκκλησιαστική ζωή. Η Εκκλησία δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως κοινότητα ανθρώπων και σχέσεων, ούτε ως κέντρο πνευματικής θεραπείας. Απεναντίας, η Εκκλησία νοείται πια ως θεσμός που περιορίζει την ατομική ελευθερία των ανθρώπων και των αποφάσεών τους.⁵³⁷ Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης, η συνείδηση αποκόπτεται από την εμπειρία της εκκλησιαστικής κοινωνίας. Με αυτή τη μετατόπιση, η συνείδηση διαμορφώνεται κυρίως μέσα από τα προσωπικά βιώματα, τις κοινωνικές τάσεις και διάφορα άλλα, υποκειμενικά κριτήρια.

Η ανθρώπινη απομόνωση επιδρά σήμερα, βαθιά στην ανθρώπινη ύπαρξη. Ο σύγχρονος άνθρωπος προβάλλει έντονα την ελευθερία και την αυτονομία του. Παρόλα αυτά, ο σύγχρονος άνθρωπος συχνά βιώνει την έντονη εσωτερική ανασφάλεια, την υπαρξιακή μοναξιά και την δυσκολία διαμόρφωσης μιας ουσιαστικής επικοινωνίας με τους

⁵³⁴ Ξιώνης, 2007, σ. 87.

⁵³⁵ Ξιώνης, 2007, σ. 89.

⁵³⁶ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 51.

⁵³⁷ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 53.

συνανθρώπους του.⁵³⁸ Αποτέλεσμα αυτής της συνθήκης είναι η συνείδηση να μετατρέπεται σταδιακά σε έναν ατομικό, οιωνεί χώρο αυτοδικαίωσης αντί σε έναν «τόπο» της αλήθειας και των σχέσεων.

Στα παραπάνω, η ορθόδοξη οντολογία και θεολογία αντιπροτείνει μια διαφορετική κατανόηση του ανθρώπου και της συνείδησής του.⁵³⁹ Ο άνθρωπος δεν ολοκληρώνεται μέσα στην απομόνωση. Η ολοκλήρωση αυτή επισυμβαίνει μόνο μέσα στην κοινωνία του με τον Θεό και τους άλλους ανθρώπους. Εδώ, η Εκκλησία λειτουργεί ως σώμα κοινωνίας, μέσα στο οποίο η ανθρώπινη ύπαρξη αποκτά τον αληθινό της προσανατολισμό και η συνείδηση φωτίζεται μέσα από την πνευματική εμπειρία.⁵⁴⁰

Η κρίση της συνείδησης στη νεωτερικότητα συνδέεται έτσι άμεσα με την κρίση των σχέσεων και την αποδυνάμωση της εκκλησιαστικής εμπειρίας. Η ορθόδοξη παράδοση, λοιπόν, υπενθυμίζει ότι η ανθρώπινη ελευθερία δεν πραγματώνεται στην ατομική αυτάρκεια, αλλά στην κοινωνία της αγάπης και της αλήθειας.⁵⁴¹

8.2.2 Τεχνολογία, καταναλωτισμός και πνευματική σύγχυση

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η κυριαρχία του καταναλωτικού τρόπου ζωής αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας και επηρεάζουν ουσιαστικά τη διαμόρφωση της ανθρώπινης συνείδησης, καθώς η τεχνολογική πρόοδος προσφέρει σημαντικές δυνατότητες επικοινωνίας, γνώσης και βελτίωσης της καθημερινής ζωής,⁵⁴² ωστόσο συχνά συνοδεύεται από φαινόμενα αποξένωσης, εσωτερικής διάσπασης και πνευματικής αποδυνάμωσης.

Ο σύγχρονος άνθρωπος βρίσκεται διαρκώς εκτεθειμένος σε τεράστιο όγκο πληροφοριών, εικόνων και ερεθισμάτων, γεγονός που δυσκολεύει τη συγκέντρωση, την εσωτερική ηρεμία και την πνευματική αυτοσυνειδησία, ενώ η συνεχής εξάρτηση από την τεχνολογία δημιουργεί συχνά μια επιφανειακή μορφή επικοινωνίας, όπου οι ανθρώπινες σχέσεις

⁵³⁸ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 54.

⁵³⁹ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 55.

⁵⁴⁰ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 57.

⁵⁴¹ Μαντζαρίδης, 2015, σ. 59.

⁵⁴² Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), «Ἐγκύκλιος», §11.

περιορίζονται σε ψηφιακή αλληλεπίδραση και χάνουν τον προσωπικό και υπαρξιακό τους χαρακτήρα.⁵⁴³

Παράλληλα, ο καταναλωτισμός καλλιεργεί την αντίληψη ότι η ευτυχία και η πληρότητα του ανθρώπου εξαρτώνται από την απόκτηση υλικών αγαθών και από την ικανοποίηση των επιθυμιών, αφού μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η συνείδηση προσανατολίζεται κυρίως προς την ατομική επιτυχία, την απόλαυση και την εξωτερική εικόνα,⁵⁴⁴ με αποτέλεσμα η πνευματική ζωή να υποχωρεί και ο άνθρωπος να δυσκολεύεται να αναζητήσει βαθύτερο νόημα ύπαρξης.

Η ορθόδοξη θεολογία δεν απορρίπτει την τεχνολογία ως ανθρώπινο επίτευγμα, αλλά επισημαίνει τον κίνδυνο μετατροπής της σε απόλυτο κέντρο της ζωής. Όταν ο άνθρωπος απομακρύνεται από την πνευματική διάσταση της ύπαρξής του και περιορίζεται αποκλειστικά στην υλική πραγματικότητα, η συνείδησή του οδηγείται σε σύγχυση και υπαρξιακό κενό.⁵⁴⁵

Η Εκκλησία προτείνει έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, βασισμένο στη διάκριση, στην εγκράτεια και στην εσωτερική καλλιέργεια του ανθρώπου, επειδή η πνευματική ζωή βοηθά τον άνθρωπο να χρησιμοποιεί την τεχνολογία χωρίς να υποδουλώνεται σε αυτήν και να αντιμετωπίζει τα υλικά αγαθά όχι ως αυτοσκοπό, αλλά ως μέσα που υπηρετούν την ανθρώπινη ζωή και την κοινωνία με τους άλλους.⁵⁴⁶

8.2.3 Η κρίση αξιών και η αλλοίωση της ανθρώπινης ταυτότητας

Η ορθόδοξη ανθρωπολογία θεωρεί ότι η ανθρώπινη ταυτότητα δεν ορίζεται μόνο από τις κοινωνικές ή βιολογικές του ιδιότητες του ατόμου αλλά από τη σχέση του με τον Θεό και από την κλήση του σε κοινωνία και αγάπη,⁵⁴⁷ καθώς αυτό έχει ως αποτέλεσμα η αληθινή

⁵⁴³ Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), «Ἡ ἀποστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ», §8.

⁵⁴⁴ Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), «Ἡ ἀποστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ», §7.

⁵⁴⁵ Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), «Ἐγκύκλιος», §11.

⁵⁴⁶ Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), «Ἐγκύκλιος», §11.

⁵⁴⁷ Σταμούλης, Χρ. (1999), «Ὁρθόδοξη πίστη και ζωή σε μια σύγχρονη εκκοσμικευμένη κοινωνία», στο *Φύση και Αγάπη και άλλα μελετήματα*, Θεσσαλονίκη: Το Παλίμψηστον, σσ. 13–35.

ταυτότητα του ανθρώπου να αποκαλύπτεται μέσα στο πρόσωπο του Χριστού, ο οποίος φανερώνει την πληρότητα της ανθρώπινης ύπαρξης.

Κεντρικές αξίες της σύγχρονης κουλτούρας είναι η ατομική αυτοπραγμάτωση και η προσωπική επιτυχία,⁵⁴⁸ αφού ένας άνθρωπος θεωρείται πετυχημένος όταν έχει καταφέρει να τις κατακτήσει, με αποτέλεσμα η συνείδηση να εγκλωβίζεται στον εγωκεντρισμό και στην αναζήτηση προσωρινής ικανοποίησης, επειδή η απουσία βαθύτερου υπαρξιακού προσανατολισμού οδηγεί συχνά σε άγχος, ανασφάλεια και αίσθημα εσωτερικού κενού.⁵⁴⁹

Η έννοια της αλήθειας συχνά αντικαθίσταται από τον υποκειμενισμό και τη σχετικότητα, με την κρίση αυτή να συνδέεται άμεσα με την απομάκρυνση του ανθρώπου από τη θρησκευτική και εκκλησιαστική ζωή,⁵⁵⁰ αφού αυτή η διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα η ταυτότητα του ανθρώπου να θεμελιώνεται πλέον σε εξωτερικά χαρακτηριστικά, κοινωνικούς ρόλους ή προσωπικές επιθυμίες.

Η κρίση αξιών της σύγχρονης εποχής αναδεικνύει έτσι την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ανθρώπινης συνείδησης και ταυτότητας. Η Εκκλησία προτείνει έναν τρόπο ζωής που βασίζεται στην αλήθεια, στην πνευματική ελευθερία και στην αποκατάσταση της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό και με τους άλλους ανθρώπους.⁵⁵¹

8.3 Η ορθόδοξη απάντηση στις σύγχρονες ηθικές προκλήσεις

8.3.1 Η χριστοκεντρική θεώρηση του ανθρώπου και της ελευθερίας

Η ορθόδοξη θεολογία προσεγγίζει τον άνθρωπο μέσα από μια βαθιά χριστοκεντρική προοπτική. Ο Χριστός δεν αποτελεί μόνο πρότυπο ηθικής ζωής, αλλά την αποκάλυψη της αληθινής ανθρώπινης ύπαρξης, ενώ μέσα στο πρόσωπό Του φανερώνεται ο άνθρωπος όπως δημιουργήθηκε από τον Θεό και όπως καλείται να υπάρξει μέσα στην κοινωνία της αγάπης και της ελευθερίας.⁵⁵²

Η ορθόδοξη παράδοση αντιλαμβάνεται διαφορετικά την έννοια της ελευθερίας, αφού η αληθινή ελευθερία δεν είναι η αυθαίρετη επιλογή, αλλά η δυνατότητα του ανθρώπου να ζει

⁵⁴⁸ Σταμούλης, 1999, σσ. 13–35.

⁵⁴⁹ Σταμούλης, 1999, σσ. 13–35.

⁵⁵⁰ Σταμούλης, 1999, σσ. 13–35.

⁵⁵¹ Σταμούλης, 1999, σσ. 13–35.

⁵⁵² Σταμούλης, 2016, σ. 52.

σύμφωνα με την αλήθεια της φύσης του και να βρίσκεται σε κοινωνία με τον Θεό, ενώ η αμαρτία δεν θεωρείται έκφραση ελευθερίας, αλλά κατάσταση αλλοίωσης και απομάκρυνσης από την αυθεντική ζωή.⁵⁵³

Η χριστολογική θεμελίωση της ανθρώπινης ύπαρξης αποκτά ιδιαίτερη σημασία απέναντι στις σύγχρονες ηθικές προκλήσεις, με δεδομένο ότι ο Χριστός αποκαλύπτει ότι η ανθρώπινη ολοκλήρωση δεν επιτυγχάνεται μέσω του ατομικισμού και της αυτάρκειας, αλλά μέσα από τη σχέση, τη θυσιαστική αγάπη και την κοινωνία.⁵⁵⁴ Η ανθρώπινη συνείδηση, λοιπόν, αποκτά αληθινό προσανατολισμό όταν διαμορφώνεται μέσα από αυτή τη σχέση με τον Χριστό.

Η ορθόδοξη θεώρηση του ανθρώπου προσφέρει έτσι μια διαφορετική πρόταση απέναντι στη σύγχρονη κρίση αξιών,⁵⁵⁵ ενώ ο άνθρωπος δεν καλείται να αναζητήσει το νόημα της ζωής αποκλειστικά μέσα στον εαυτό του ή στην υλική πραγματικότητα, αλλά μέσα στη σχέση με τον Θεό και στην εμπειρία της εκκλησιαστικής ζωής.⁵⁵⁶

8.3.2 Η Εκκλησία ως χώρος θεραπείας της συνείδησης

Η ορθόδοξη Εκκλησία δεν αντιμετωπίζει τον άνθρωπο απλώς ως φορέα ηθικών υποχρεώσεων, αλλά ως πρόσωπο που χρειάζεται θεραπεία και αποκατάσταση ολόκληρης της ύπαρξής του, καθώς η ανθρώπινη συνείδηση, επηρεασμένη από την αμαρτία, τα πάθη και τις πιέσεις της σύγχρονης κοινωνίας, συχνά οδηγείται σε σύγχυση και εσωτερική διάσπαση.⁵⁵⁷ Για τον λόγο αυτό, η Εκκλησία λειτουργεί ως πνευματικός χώρος μέσα στον οποίο ο άνθρωπος μπορεί να επαναπροσδιορίσει τη ζωή και τον προσανατολισμό του.

Η θεραπεία της συνείδησης μέσα στην Εκκλησία δεν πραγματοποιείται μέσω εξαναγκασμού ή απλής επιβολής κανόνων, αφού η ορθόδοξη πνευματικότητα στηρίζεται στην ελευθερία του ανθρώπου και στην προσωπική του ανταπόκριση στη χάρη του Θεού,⁵⁵⁸

⁵⁵³ Σταμούλης, 2016, σ. 54.

⁵⁵⁴ Σταμούλης, 2016, σ. 55.

⁵⁵⁵ Σταμούλης, 2016, σ. 57.

⁵⁵⁶ Σταμούλης, 2016, σ. 59.

⁵⁵⁷ Ζηζιούλας, 2018, σ. 40.

⁵⁵⁸ Ζηζιούλας, 2018, σ. 43.

ενώ ο άνθρωπος καλείται να αναγνωρίσει την εσωτερική του κατάσταση και να εισέλθει σε πορεία πνευματικής ανακαίνισης μέσω της μετάνοιας και της εκκλησιαστικής ζωής.

Ιδιαίτερη σημασία κατέχει η συμμετοχή στα μυστήρια της Εκκλησίας.⁵⁵⁹ Μέσα από τη θεία Ευχαριστία, την εξομολόγηση και τη λειτουργική ζωή, η ανθρώπινη συνείδηση φωτίζεται και αποκτά πνευματική διάκριση, καθώς η Εκκλησία δεν περιορίζεται στη διατύπωση ηθικών αρχών, αλλά προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα εσωτερικής μεταμόρφωσης και αποκατάστασης της σχέσης του με τον Θεό και με τους άλλους ανθρώπους.⁵⁶⁰

Την ίδια στιγμή η εκκλησιαστική κοινότητα συμβάλλει στην υπέρβαση του ατομικισμού που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη εποχή, αφού ο άνθρωπος δεν βιώνει πλέον τον εαυτό του ως απομονωμένο άτομο, αλλά ως μέλος ενός σώματος κοινωνίας και αγάπης, ενώ μέσα σε αυτή τη σχέση, η συνείδηση αποκτά εκκλησιαστικό χαρακτήρα και διαμορφώνεται μέσα από την εμπειρία της κοινής ζωής και της πνευματικής ευθύνης.⁵⁶¹

Η ορθόδοξη παράδοση παρουσιάζει έτσι την Εκκλησία ως τον κατεξοχήν χώρο όπου η ανθρώπινη συνείδηση μπορεί να θεραπευθεί από τη σύγχυση, τον φόβο και τον εγωκεντρισμό της σύγχρονης εποχής, καθώς μέσα στην εκκλησιαστική ζωή, ο άνθρωπος αποκτά τη δυνατότητα να επανανακαλύψει την αλήθεια της ύπαρξής του και να διαμορφώσει μια αυθεντική σχέση με τον Θεό και τον συνάνθρωπο.⁵⁶²

8.3.3 Η σημασία της ασκητικής και μυστηριακής ζωής στη σύγχρονη εποχή

Η ασκητική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας κατέχει ιδιαίτερη σημασία στη σύγχρονη εποχή, καθώς προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα εσωτερικής ισορροπίας και πνευματικού προσανατολισμού μέσα σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από ταχύτητα, υπερκατανάλωση και πνευματική σύγχυση,⁵⁶³ με αποτέλεσμα η ορθόδοξη παράδοση να μην αντιλαμβάνεται την άσκηση ως άρνηση της ζωής ή ως εξωτερική καταπίεση, αλλά ως μέσο ελευθερίας από την κυριαρχία των παθών και των εγωκεντρικών επιθυμιών.

⁵⁵⁹ Ζηζιούλας, 2018, σ. 45.

⁵⁶⁰ Ζηζιούλας, 2018, σ. 47.

⁵⁶¹ Ζηζιούλας, 2018, σ. 49.

⁵⁶² Ζηζιούλας, 2018, σ. 51.

⁵⁶³ Λουδοβίκου, 2015, σ. 37.

Η σύγχρονη κοινωνία προβάλλει συχνά την άμεση ικανοποίηση των αναγκών και την αναζήτηση της ευχαρίστησης ως βασικό σκοπό της ζωής,⁵⁶⁴ αφού μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο άνθρωπος δυσκολεύεται να καλλιεργήσει την εσωτερική ησυχία και τη δυνατότητα αυτογνωσίας, καθώς η ασκητική παράδοση της Εκκλησίας βοηθά τον άνθρωπο να επαναφέρει την ισορροπία ανάμεσα στις υλικές και στις πνευματικές διαστάσεις της ύπαρξής του.⁵⁶⁵

Η νηστεία, η προσευχή και η πνευματική εγρήγορση δεν έχουν μόνο ηθικό χαρακτήρα, αλλά λειτουργούν θεραπευτικά για τη συνείδηση του ανθρώπου, δεδομένου ότι η άσκηση βοηθά τον άνθρωπο να μαθαίνει να ελέγχει τις επιθυμίες του και να αποκτά ελευθερία απέναντι στις εσωτερικές εξαρτήσεις και στις πιέσεις του σύγχρονου τρόπου ζωής,⁵⁶⁶ ενώ η συνείδηση καθίσταται περισσότερο δεκτική στην πνευματική διάκριση και στην εμπειρία της αλήθειας.

Παράλληλα, η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας προσφέρει τη δυνατότητα ουσιαστικής σχέσης με τον Θεό, αφού η Θεία Ευχαριστία και το μυστήριο της μετανοίας αποτελούν κεντρικά στοιχεία της πνευματικής ζωής, καθώς μέσα από αυτά ο άνθρωπος ανανεώνει τη σχέση του με τον Θεό και αποκτά βαθύτερη επίγνωση της ύπαρξής του.⁵⁶⁷ Η συμμετοχή στα μυστήρια να ενισχύει την ενότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και να βοηθά τον άνθρωπο να αντιμετωπίσει την εσωτερική διάσπαση και την υπαρξιακή ανασφάλεια της εποχής.

Η ορθόδοξη παράδοση προτείνει έτσι έναν τρόπο ζωής που αντιστέκεται στην αποπνευματοποίηση και στον ατομικισμό της σύγχρονης κοινωνίας, με την ασκητική και μυστηριακή εμπειρία να μην απομακρύνει τον άνθρωπο από τον κόσμο, αλλά να του επιτρέπει να ζει με ελευθερία, διάκριση και ουσιαστική συνείδηση της προσωπικής και κοινωνικής του ευθύνης.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ Λουδοβίκου, 2015, σ. 39.

⁵⁶⁵ Λουδοβίκου, 2015, σ. 41.

⁵⁶⁶ Λουδοβίκου, 2015, σ. 42.

⁵⁶⁷ Λουδοβίκου, 2015, σ. 45.

⁵⁶⁸ Λουδοβίκου, 2015, σ. 47.

Συμπεράσματα

Η εργασία προσεγγίζει το ζήτημα της ανθρώπινης συνείδησης υπό το πρίσμα της ορθόδοξης θεολογίας και της ορθόδοξου ανθρωπολογίας. Σε ένα πρώτο επίπεδο αναδεικνύεται η βαθιά σύνδεση μεταξύ συνείδησης και της πνευματικής κατάστασης του ανθρώπου. Αποκαλύπτεται επίσης, η σχέση του ανθρώπου με τον Θεό και τη ζωή της Εκκλησίας. Η ορθόδοξη παράδοση δεν αντιμετωπίζει τη συνείδηση ως μια απλή ψυχολογική και ηθική λειτουργία των ανθρώπων. Αντίθετα, η συνείδηση νοείται ως ένα από τα κεντρικά στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης και του ανθρώπινου βιώματος του κόσμου. Πρόκειται για ένα στοιχείο λοιπόν, άμεσα συνδεδεμένο με την ελευθερία. Στοιχείο επίσης και της αυτογνωσίας και τη δυνατότητα ανταπόκρισης στο κάλεσμα του Θεού.

Η εργασία αποκαλύπτει τη σημασία της ορθόδοξης ανθρωπολογίας και οντολογίας, για την κατανόηση της ανθρώπινης συνείδησης. Ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως έλλογο δημιούργημα του Θεού, πλασμένο «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» Θεού. Ο άνθρωπος είναι προικισμένος με το λογικό και το αυτεξούσιο. Διαθέτει την δυνατότητα προσωπικής κοινωνίας με τον δημιουργό του. Έτσι, και η συνείδηση αποτελεί ένα άμεσο και δομικό στοιχείο της προσωπικής υπόστασης των ανθρώπων. Η συνείδηση λειτουργεί ως εσωτερική μαρτυρία της σχέσης μεταξύ ανθρώπου, θείας αλήθειας και του Θεού. Η προπατορική πτώση του ανθρώπου και η αμαρτία, νοείται πως αλλοίωσαν την λειτουργία της ανθρώπινης συνείδησης και οδήγησαν τον άνθρωπο σε καθεστώς μιας εσωτερικής διάσπασης, σύγχυσης και απομάκρυνσης, από τον προορισμό του, που δεν είναι άλλος από τον Θεό.

Η εργασία βασίζεται και αναλύει συστηματικά την πατερική θεολογία και ειδικότερα τη συμβολή των Πατέρων της Εκκλησίας στη διαμόρφωση της ορθόδοξης αντίληψης γύρω από την ανθρώπινη συνείδηση. Οι Πατέρες δεν αντιμετωπίζουν την ανθρώπινη συνείδηση με νομικό ή ηθικιστικό τρόπο. Απεναντίας, αντιλαμβάνονται την ανθρώπινη συνείδηση ως μια πνευματική λειτουργία, άμεσα συνδεδεμένη με την καθαρότητα της καρδιάς και τη δυνατότητα διάκρισης της πραγματικής και θείας αλήθειας. Στη σκέψη των Πατέρων, η θεραπεία της ανθρώπινης συνείδησης αποτελεί μια διαδικασία πνευματικής αποκατάστασης. Αυτή πραγματοποιείται ενεργά και συστηματικά, μέσα από τη μετάνοια, την άσκηση και την ενεργό συμμετοχή στην εκκλησιαστική ζωή.

Η εργασία αναλύει επίσης, τη χριστολογική διάσταση της ανθρώπινης συνείδησης, ιδιαίτερα μέσα από τη θεολογία που αναπτύσσουν η Γ' και η Δ' Οικουμενική Σύνοδος και κυρίως η διδασκαλία και οι θεολογικές θέσεις του Κυρίλλου της Αλεξανδρείας. Σύμφωνα με αυτές, η σωτηρία και αποκατάσταση της ανθρώπινης ψυχής συμβαίνει μέσα από την υποστατική ένωση θείας και ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού. Ο Όρος της Χαλκηδόνας της Δ' Οικουμενικής Συνόδου, ο οποίος ομολογεί τον Χριστό «έν δύο φύσεσιν άσυγχύτως, άτρέπτως, άδιαιρέτως, άχωρίστως», ολοκληρώνει τη χριστολογική αυτή θεμελίωση, καθώς διασφαλίζει ότι η ανθρώπινη φύση του Χριστού δεν απορροφάται από τη θεία αλλά παραμένει πλήρης, και επομένως η θεραπεία της ανθρώπινης φύσης και συνείδησης είναι πραγματική και όχι φαινομενική.

Η ορθόδοξη χριστολογία αναδεικνύει ότι η θεραπεία της ανθρώπινης φύσης και συνείδησης είναι δυνατή μόνο επειδή ο Θεός προσέλαβε και ενσάρκωσε την ανθρώπινη φύση. Η θεώρηση αυτή τονίζει το πραγματικά βαθύ και υπαρξιακό περιεχόμενο της ανθρώπινης συνείδησης. Στοιχείο της ανάλυσης αυτής αποτελεί και το γεγονός ότι η συνείδηση του ανθρώπου συνδέεται άμεσα με τη δυνατότητα κοινωνίας του, με τον Θεό.

Εντός της παραπάνω ανάλυσης, η σημασία της εκκλησιαστικής ζωής και των μυστηρίων για τη θεραπεία της ανθρώπινης συνείδησης, κατέχουν κεντρική θέση. Στο πλαίσιο αυτό, η Εκκλησία λειτουργεί ως ουσιαστικός χώρος θεραπείας της ανθρώπινης ύπαρξης και όχι απλώς μέσο θρησκευτικής και ηθικής διδασκαλίας. Η Θεία Ευχαριστία, η μετάνοια, η προσευχή και η ασκητική ζωή, προσφέρουν στον άνθρωπο τη δυνατότητα να προσανατολίσει τον εαυτό του εκ νέου, στη σχέση του με τον Θεό και με τους άλλους ανθρώπους. Έτσι, η συνείδηση παύει να λειτουργεί αποκλειστικά στη βάση του ατομικού υποκειμενισμού και αποκτά εκκλησιαστικό και βαθιά, κοινωνικό χαρακτήρα.

Συνδέοντας την χριστιανική θεολογία με το σήμερα, η εργασία εξετάζει και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ανθρώπινη συνείδηση στον σύγχρονο κόσμο. Η απώλεια του πνευματικού προσανατολισμού αποτελεί φαινόμενο που απαντάται συχνά στις μέρες μας, μέσα σε μια κοινωνία, όπου επικροτείται ο ατομικισμός και ο καταναλωτισμός. Στο παραπάνω πλαίσιο συνεισφέρει αρνητικά και ο παράγοντας της αλόγιστης ανάπτυξης και χρήσης της τεχνολογίας. Η απώλεια του πνευματικού προσανατολισμού, και ενδεχομένως η κρίση της ανθρώπινης ταυτότητας, αποτελούν άμεσα αποτελέσματα της παραπάνω

συνθήκης. Στον αντίποδα, η ορθόδοξη θεολογία προτείνει μια διαφορετική προσέγγιση της ελευθερίας και της ανθρώπινης ζωής. Η προσέγγιση αυτή βασιζείται κεντρικά, στην αλήθεια και στην κοινωνία. Εντός της, η αληθινή ελευθερία δεν ταυτίζεται με την απεριόριστη αυτονομία, αλλά είναι ουσιαστικά, η δυνατότητα του ανθρώπου να ζήσει σύμφωνα με την αλήθεια της ύπαρξής του και σε κοινωνία με το θείο.

Η εργασία και η ανάλυσή της καθιστά σαφές ότι η ορθόδοξη αντίληψη της συνείδησης του ανθρώπου διαφέρει ουσιαστικά από τις σύγχρονες, ατομοκεντρικές και ψυχολογικές προσεγγίσεις. Η ανθρώπινη συνείδηση αντί να αποτελεί κλειστό και αυτόνομο μηχανισμό της ηθικής κρίσης, σύμφωνα με τη χριστιανική οντολογία, αποτελεί μια δυναμική πνευματική πραγματικότητα. Η συνείδηση ακολουθεί ολόκληρη την πορεία του ανθρώπου προς την θεία αλήθεια και την θεία κοινωνία. Η ανθρώπινη ύπαρξη ολοκληρώνεται μέσα στη σχέση της με τον Θεό και με την εκκλησιαστική κοινότητα και όχι απομονωμένη σε ένα πλαίσιο ατομικισμού και αυτό-εκπλήρωσης.

Η εργασία τέλος, αναδεικνύει ότι η επικαιρότητα της ορθόδοξης ανθρωπολογίας και χριστολογίας παραμένει ιδιαίτερα σημαντική και στη σύγχρονη εποχή. Σήμερα, ο άνθρωπος βιώνει έντονα μια ισχυρή υπαρξιακή ανασφάλεια, τη διάσπαση των σχέσεων και την κρίση του ατομικού και συλλογικού νοήματος. Εδώ, η ορθόδοξη οντολογική παράδοση προσφέρει μια ολοκληρωμένη θεώρηση της ανθρώπινης συνείδησης. Αυτή συνδυάζει άρτια και λειτουργικά, την ελευθερία με την ευθύνη, την ανθρώπινη προσωπικότητα με την πνευματική ζωή, και με την καθημερινή ανθρώπινη εμπειρία. Υπό αυτό το πρίσμα, η συνείδηση δεν περιορίζεται σε μια ατομική ή ψυχολογική λειτουργία. Αντιθέτως, η συνείδηση μετατρέπεται σε έναν οιωνεί χώρο συνάντησης του ανθρώπου με την αλήθεια, με τον συνάνθρωπο και τελικώς, με τον ίδιο τον Θεό.

Πηγές – Πατερικά Κείμενα

Βασίλειος ο Μέγας. (2000). «Περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως. Ἐπιστολὴ Γρηγορίῳ ἀδελφῷ», στο Ντ. Σαμοθράκη (επιμ.), *Το Πανόραμα του Προσώπου*, μτφρ. Μ. Πανταζάρα – Ντ. Σαμοθράκη. Αθήνα: Αρμός.

Βασίλειος ὁ Μέγας. *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν* (Regulae brevius tractatae), PG 31, στ. 1080–1305.

Γρηγόριος Νύσσης. (1987). *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, στο *Ἄπαντα τὰ Ἔργα*, ΕΠΕ, τόμ. 5. Θεσσαλονίκη: Πατερικά Εκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς».

Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. (1961). «Πρὸς τὴν σεμνοτάτην ἐν μοναζούσαις Ξένην, περὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν καὶ περὶ τῶν τικτομένων ἐκ τῆς κατὰ νοῦν σχολῆς», στο *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τόμ. Δ', σσ. 91–115. Ἀθήναι: Ἀστήρ.

Δωρόθεος Γάζης. (2005). *Ἔργα Ἀσκητικά*. Αθήνα: Ετοιμασία – Ι. Μ. Αγίου Ιωάννου Προδρόμου Καρέα.

Κλήμης Ρώμης. (2007). Α' Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους. Στο Μ. W. Holmes (επιμ.), *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations* (3rd ed.). Grand Rapids, MI: Baker Academic.

Κύριλλος Ἀλεξανδρείας. Β' Ἐπιστολὴ πρὸς Νεστόριον (Ἐπιστολὴ Δ'). *Patrologia Graeca*, τόμ. 77, στ. 44C–49A.

Κύριλλος Ἀλεξανδρείας. Γ' Ἐπιστολὴ πρὸς Νεστόριον (Ἐπιστολὴ XVII), στο E. Schwartz (επιμ.), *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I, 1, 1. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1927.

Κύριλλος Ἀλεξανδρείας. *Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*. *Patrologia Graeca*, τόμ. 73–74.

Κύριλλος Ἀλεξανδρείας. *Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*. *Patrologia Graeca*, τόμ. 72, στ. 365–474.

Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. *Disputatio cum Pyrrho*, PG 91, στ. 288–353.

Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. *Περὶ ἀγάπης* (Capita de caritate), PG 90, στ. 960–1073.

Μάρκος ὁ Ἀσκητής. (1986). «Περὶ νόμου πνευματικοῦ», στο *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τόμ. Α΄, μτφρ. Αντώνιος Γαλίτης, σσ. 129–142. Θεσσαλονίκη: Το Περιβόλι της Παναγίας.

Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος. (1964). *Catéchèses II* (6–22). Κριτικό κείμενο και επιμέλεια Β. Krivochéine, μτφρ. J. Paramelle. Sources Chrétiennes 104. Paris: Éditions du Cerf.

Βιβλιογραφία

Behr, J. (2001). *The Way to Nicaea*. Crestwood, NY: St Vladimir’s Seminary Press.

Behr, J. (2004). *The Nicene Faith*. Crestwood, NY: St Vladimir’s Seminary Press.

Davis, L.D. (1990) *The First Seven Ecumenical Councils (325–787): Their History and Theology*. Collegeville, Minnesota: Liturgical Press.

Grillmeier, A. (1975) *Christ in Christian Tradition, Vol. 1: From the Apostolic Age to Chalcedon (451)*, 2nd rev. ed., trans. John Bowden. London: Mowbrays.

Lossky, V. (1964), *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας* (μτφρ. Στ. Πλευράκη), Θεσσαλονίκη.

Mauss, M. (2004) ‘Κατηγορία του προσώπου’, στο *Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία*, μτφρ. Θ. Παραδέλλης. Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

McGuckin, J.A. (2004) *St. Cyril of Alexandria and the Christological Controversy: Its History, Theology, and Texts*. Crestwood, NY: St Vladimir’s Seminary Press.

Meyendorff, J. (1987) *Christ in Eastern Christian Thought*. Crestwood, NY: St Vladimir’s Seminary Press.

Meyendorff, J. (2010) *Βυζαντινή Θεολογία: Ιστορικές τάσεις και δογματικά θέματα*. Αθήνα: Ίνδικτος

Pelikan, J. (1971). *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine, Vol. 1: The Emergence of the Catholic Tradition (100–600)*. Chicago: University of Chicago Press.

Prestige, G.L. (1958) *Fathers and Heretics: Six Studies in Dogmatic Faith with Prologue and Epilogue*. London: SPCK.

Russell, N. (2004) *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*. Oxford: Oxford University Press.

Schwartz, E. (επιμ.) (1927). *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Tomus I: Concilium Universale Ephesenum, Volumen I: Acta Graeca, Pars I: Collectio Vaticana I–32 και Pars II: Collectio Vaticana 33–80*. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co.

Vegetti, M. (2003) *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Γιάννης Δημητρακόπουλος. Αθήνα: Τραυλός.

Αγία Γραφή (1997) *Αγία Γραφή*. Αθήνα: Βιβλική Εταιρεία.

Άγια και Μεγάλη Σύνοδος της Όρθοδόξου Έκκλησίας (2016). «Έγκύκλιος της Άγίας και Μεγάλης Συνόδου της Όρθοδόξου Έκκλησίας». Κρήτη.

Άγια και Μεγάλη Σύνοδος της Όρθοδόξου Έκκλησίας (2016). «Η αποστολή της Όρθοδόξου Έκκλησίας εν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ». Κρήτη.

Αριστοτέλης (1953) *Μετά τα φυσικά*, Τόμ. Α΄, μτφρ. Ανδρ. Δαλεζίου. Αθήνα: Πάπυρος.

Αριστοτέλης (1962) *Μετά τα φυσικά*, Τόμ. Ε΄, μτφρ. Ν. Κυργιόπουλος. Αθήνα: Πάπυρος.

Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής*, εισαγωγή, μετάφραση και σχόλια Ι. Σ. Χριστοδούλου, Εκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2003.

Βαρβατσούλιας, Γ. (2001). «Η συνείδηση κατά τους νηπτικούς πατέρες», *Γρηγόριος ό Παλαμάς*, 84 (788), σσ. 425–457.

Γιαγκάζογλου, Στ. (2001) *Κοινωνία θεώσεως*. Αθήνα: Δόμος.

- Γιανναράς, Χρ. (2006) *Χάιντεγκερ και Αρεοπαγίτης*. Αθήνα: Δόμος.
- Γιανναράς, Χρ. (2008) *Σχόλιο στο Άσμα Ασμάτων*. Αθήνα: Δόμος.
- Διδαχή τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων. (2007). Στο Μ. W. Holmes (επιμ.), *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations* (3rd ed.). Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- Ζηζιούλας, Ι. (1991) 'Το είναι του Θεού και το είναι του ανθρώπου', *Σύναξη*, 37.
- Ζηζιούλας, Ι. (2002) *Το Είναι ως Κοινωνία*. Αθήνα: Ίνδικτος.
- Ζηζιούλας, Ι. (2018) *Ελευθερία και ύπαρξη*. Αθήνα: Δόμος.
- Ζηζιούλας, Ι. (χ.χ.) *Η μεταφορά των όρων ουσία, ενέργεια και πρόσωπο στη θεολογία*. Διαθέσιμο στο: <https://www.oodegr.com/oode/dogmat1/2B2.htm>
- Ζιλσόν, Ε. (2009) *Το ον και η ουσία*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κούκουρα, Δ. (2005) *Εισαγωγή στη Θεολογία*. Θεσσαλονίκη: Κορνηλία Σφακιανάκη.
- Λιάκουρας, Η.Κ. (2001) *Κυρίλλου Αλεξανδρείας κατά τον Νεστορίου δυσφημιών: Η χριστολογική διδασκαλία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας σε αντιπαράθεση προς τη Νεστοριανική κακοδοξία*. Αθήνα: Ελληνικές Εκδόσεις.
- Λουδοβίκου, Ν. (2002) *Η αποφαιτική εκκλησιολογία του ομοουσίου*. Αθήνα: Αρμός.
- Λουδοβίκου, Ν. (2007) *Θεοποιΐα*. Αθήνα: Αρμός.
- Λουδοβίκου, Ν. (2015) *Η ιστορία της αγάπης του Θεού*. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ. Βατοπαιδίου.
- Μαντζαρίδης, Γ. (1996) *Ορθόδοξη Θεολογία και κοινωνική ζωή*. Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα.
- Μαντζαρίδης, Γ. (2015) *Χριστιανική Ηθική II*. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ. Βατοπαιδίου.
- Μαντζαρίδης, Γ. Ι. (2006). *Χριστιανική Ηθική II*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.
- Μαρτζέλος, Γ. (2002) *Ιστορία της ορθόδοξης θεολογίας και πνευματικότητας*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

- Ματσούκας, Ν. (1988) *Δογματική και συμβολική θεολογία Β*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Ματσούκας, Ν. (1994) *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α΄*. Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα.
- Μπασδέκης, Α. (2012) *Εμείς και οι Άλλοι*. Θεσσαλονίκη: Κορηλία Σφακιανάκη.
- Μπέγζος, Μ. (1991) *Δοκίμια φιλοσοφίας της θρησκείας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μπέγζος, Μ. (1998) *Νεοελληνική Φιλοσοφία της Θρησκείας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νησιώτης, Ν. (1986) *Προλεγόμενα εις την θεολογικήν γνωσιολογίαν*. Αθήνα: Μήνυμα.
- Νησιώτης, Ν. (1986) *Φιλοσοφία της Θρησκείας και Φιλοσοφική Θεολογία*. Αθήνα: Μήνυμα.
- Νησιώτης, Ν. (1996) 'Από την αυτοσυνειδησία μέσω ενσυνείδητης αλλοτρίωσης στην ταυτότητα', *Σύναξη*, 59, σσ. 19–33.
- Ξιώνης, Ν. (2007) *Προλεγόμενα Θεολογικής Ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Παπανικολάου, Α. (2015) *Η πολιτική της θέωσης*. Βόλος: Εκδοτική Δημητριάδος.
- Πλάτων (2002) *Πολιτεία*, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα: Πόλις.
- Πλάτων (χ.χ.) *Αλκιβιάδης Α΄*, μτφρ. Γ. Κορδάτος. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Πλάτων (χ.χ.) *Σοφιστής*, μτφρ. Δ. Γληνός. Αθήνα: Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Ράμφος, Στ. (2002) *Ο Καημός του ενός*. Αθήνα: Αρμός.
- Σαρτρ, Ζ.Π. (2011) *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, μτφρ. Κ. Σταματίου. Αθήνα: Αρσενίδη.
- Σκουτέρη, Κ. (2012) *Ο άνθρωπος κατά το λόγο της θείας οικονομίας*, ανακτήθηκε απο: <https://www.pemptousia.gr/2012/05/o-anthropos-kata-to-logo-tis-thias-ikon/>
- Σταμούλης, Χρ. (1999) 'Ορθόδοξη πίστη και ζωή σε μια σύγχρονη εκκοσμικευμένη κοινωνία', στο *Φύση και Αγάπη και άλλα μελετήματα*. Θεσσαλονίκη: Το Παλίμψηστον.

Σταμούλης, Χρ. Α. (2016). *Τι γυρεύει η αλεπού στο παζάρι; Κείμενα για το διάλογο της Ορθοδοξίας με την πόλη, την πολιτική και τον πολιτισμό*. Αθήνα: Αρμός.

Τερέζη, Χρ. (2002) 'Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας', στο Τερέζη, Χρ. κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Τζαβάρας, Γ. (2009) *Εισαγωγή στην Οντολογία*. Αθήνα: Gutenberg.

Τίλλιχ, Π. (2012) *Το Θάρος της Υπάρξεως*, μτφρ. Χρ. Μαλεβίτσης. Αθήνα: Αρμός.

Χάιντεγκερ, Μ. (2007) 'Η θετικότητα της Θεολογίας', στο Τζαβάρας, Γ., *Θεολογία και φιλοσοφία κατά τον πρώιμο Χάιντεγκερ*. Αθήνα: Ίνδικτος.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.